

**Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
Кафедра політології та філософії**

**Найчук Антон Віталійович
Віннічук Ольга Василівна
Маркітантов Вадим Юрійович**

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ СТУДІЇ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

**Кам'янець-Подільський
2023**

УДК 6(075.8)
ББК 5я 73
Н20

*Рекомендовано до друку вченою радою
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка (протокол №13 від 30 листопада 2023 р.)*

Рецензенти:

- Попович М. Д.** доктор філософських наук, професор, професор кафедри теоретико-правових і соціально-гуманітарних дисциплін Подільського державного аграрно-технічного університету.
- Грубі Т. В.** кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького.
- Адамовський В. І.** кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри археології, спеціальних історичних і правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Автори-укладачі:

- Найчук Антон Віталійович** – кандидат філософських наук, доцент.
Віннічук Ольга Василівна – кандидат політичних наук, доцент.
Маркітантов Вадим Юрійович – кандидат політичних наук, доцент.

Н20 Найчук А. В., Віннічук О. В., Маркітантов Ю. В. Соціально-правові студії: [Навчально-методичний посібник: модуль 1: Соціологія]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023. 118 с.

У навчально-методичному посібнику «Соціально-правові студії», з урахуванням кредитно-модульної системи, вибудовуються теоретико-методологічні та практикологічні основи курсу. Видання містить: навчальну програму; курс лекцій; плани семінарських занять, які включають: ключові поняття, питання для самостійного опрацювання, теми рефератів та тестові завдання до тем, тексти першоджерел; рекомендації самостійної роботи та методичні поради до самостійної підготовки студентів; рекомендації організації індивідуальної роботи (індивідуальні навчально-дослідницькі завдання) та методичні поради до їх виконання; модульні контрольні роботи й методичні рекомендації до їх виконання; питання до підсумкової атестації, критерії та норми оцінювання знань, умінь та навичок студентів; словник термінів; список літератури з курсу «Соціально-правові студії: модуль 1. Соціологія».

УДК 6(075.8)
ББК 5я 73

© Укладачі: Найчук А. В., Віннічук О. В. Маркітантов Ю. В.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «МОДУЛЬ 1: СОЦІОЛОГІЯ»	6
РОЗДІЛ II. ЗМІСТ ЗМІСТОВОГО МОДУЛЯ 1.	7
2.1. КУРС ЛЕКЦІЙ ТА ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ З МЕТОДИЧНИМИ РЕКОМЕНДАЦІЯМИ	8
2.2. САМОСТІЙНА РОБОТА ТА МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ДО САМОСТІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ	88
2.3. ІНДИВІДУАЛЬНА РОБОТА (ІНДИВІДУАЛЬНІ НАВЧАЛЬНО- ДОСЛІДНИЦЬКІ ЗАВДАННЯ) ТА МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ДО ЇХ ВИКОНАННЯ	91
РОЗДІЛ III. МОДУЛЬНІ КОНТРОЛЬНІ РОБОТИ Й МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ЇХ ВИКОНАННЯ	95
РОЗДІЛ IV. ПИТАННЯ ДО ПІДСУМКОВОЇ АТЕСТАЦІЇ	100
РОЗДІЛ IV. КРИТЕРІЇ ТА НОРМИ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК СТУДЕНТІВ	102
СЛОВНИК ТЕРМІНІВ	104
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	113

ВСТУП

Для розвитку цивілізованих суспільних відносин важливим є формування паритету інтересів особистості, суспільства, держави. Пріоритетним інструментарієм побудови партнерських відносин у вирішенні нагальних питань слугує механізм соціально-правової відповідальності. Невід'ємною умовою функціонування сучасного суспільства є активна, цілеспрямована участь в його творенні пересічних громадян, особливо нової генерації, певний рівень розвитку громадянської культури, сформованість соціальної підструктури громадянської спрямованості у свідомості особистості. Розуміння змісту та особливостей становлення соціально-правової свідомості студентської молоді, закономірно ставить завдання осмислення ролі закладів вищої освіти як інституту соціальної, правової, політичної соціалізації та пропозицій ефективних науково-педагогічних механізмів впливу на цей процес у стінах вищого навчального закладу.

Предметом навчальної дисципліни «Соціально-правові студії» є суспільні взаємовідносини, що виникають у процесі формування правових актів, тобто при підготовці до трактування соціальних відносин у юридичних нормах, а також при реалізації правових приписів щодо регулювання соціальної поведінки як окремої особи, так і певних соціальних утворень.

Відповідно, до предмету дослідження, курс «Соціально-правові студії» складається із двох модулів: Модуль 1 (Соціологія), Модуль 2 (Правознавство). які включають три основні залікові навчально-теоретичні модулі (змістові модулі): лекції, семінарські заняття; самостійна робота; індивідуальні навчально-дослідницькі завдання (ІНДЗ). Окремими складовими подаються: комплексна модульна контрольна робота з курсу; критерії та норми оцінювання знань, умінь та навичок студентів; словник термінів; основна та додаткова література.

Методичні рекомендації з курсу «Соціально-правові студії: Модуль 1 «Соціологія» рекомендується студентам усіх напрямків та форм навчання. Вони містить навчальну програму з курсу, курс лекцій, плани семінарських занять та методичні поради до них, джерельну базу, методичні вказівки з організації та написання модульної контрольної роботи, самостійної роботи, критерії та норми оцінювання знань, умінь та навичок студентів.

Матеріал, представлений у навчально-методичному посібнику, направлений на підвищення фахового рівня студентів, соціаль-

но-правової свідомості , що є важливими складовими сучасного суспільного життя.

Безперечно, не всі питання і аспекти соціально-правових відносин не вдалося висвітлити в запропонованому комплексі на достатньому навчально-методичному та науковому рівні. Тому, з метою подальшої розробки даного навчального посібника, з вдячністю сприйmemo всі критичні зауваження і поради.

РОЗДІЛ І. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «МОДУЛЬ 1: СОЦІОЛОГІЯ»

Метою викладання навчальної дисципліни «Соціально-правові студії» є формування знань студентів про повне і цілісне розуміння соціально-правових відносин у суспільстві, вироблення навичок аналізу, діагностики і прогнозування мікро- та макро- соціальних явищ, а також розвинути навички організації соціальної взаємодії, які вони могли б використати у професійній діяльності, громадському і особистому житті.

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин						
	Разом	у тому числі					
		Лекційні заняття	Практичні заняття	Семинарські заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	Індивідуальна робота
Модуль 1 (Соціологія)							
Змістовий модуль 1. Соціологічний аналіз суспільства							
Тема 1. Теоретико-методологічні засади «Соціально-правових студій».	12	2	-	2	-	8	-
Тема 2. Соціальна структура та її сутність.	18	4	-	2	-	12	-
Тема 3. Соціальна регуляція поведінки особистості	14	2	-	2	-	10	-
Разом за змістовим модулем 1	44	8	-	6	-	30	-

Методи контролю: поточне, усне опитування та поточне тестування, співбесіда, контрольна робота, оцінка за навчальний проект (реферат), підсумковий тестовий контроль, залік.

ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ

Змістовий модуль 1. Соціологічний аналіз суспільства

Тема 1. Теоретико-методологічні засади «Соціально-правових студій».

Соціологія та її місце в системі сучасних наук. Об'єкт, предмет і методи соціології.

Функції та структура соціології. Поняття соціального, його критерії та сутність. Закони, категорії соціології та їх загальна характеристика. Методи соціального пізнання. Структура та функції соціології; визначення та характеристика. Об'єктивні передумови виникнення соціології як самостійної наукової дисципліни: класифікація, характеристика. О. Конт про предмет і методи соціології, її основне завдання. Теорія соціальної дії М. Вебера. Поняття та критерії соціального. Характеристика різновидів соціальної дії.

Тема 2. Соціальна структура та її сутність.

Сутність та типологія суспільств. Соціальна структура суспільства. Соціальний простір. Соціальний статус і соціальна роль. Соціальна стратифікація. Причини та критерії соціальної стратифікації. Соціальна мобільність та її види. Соціальний інститут, сутність, різновиди та функції. Поняття дисфункції. Розробка понять «соціальна структура» та «маргінальність» у соціології. Різновиди соціальних структур, загальна характеристика. Поняття особи в соціології. Основні соціологічні теорії особисті. Соціалізація особистості: сутність, агенти, етапи. Соціальні типи особистості. Нові тенденції взаємодії людини і суспільства в сучасних умовах. Загальна характеристика соціальної структури сучасного українського суспільства, його поляризація.

Тема 3. Соціальна регуляції поведінки особистості.

Поняття життєдіяльності. Основні сфери життєдіяльності суб'єктів. Біхевіоризм як наука про поведінку. Девіантна поведінка. Соціологія конфлікту. Поняття та причини соціальних конфліктів. Класифікація соціальних конфліктів. Механізм соціального конфлікту та його стадії. Способи регулювання соціальних конфліктів.

РОЗДІЛ II. ЗМІСТ ЗМІСТОВОГО МОДУЛЯ 1

2.1. КУРС ЛЕКЦІЙ ТА ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ З МЕТОДИЧНИМИ РЕКОМЕНДАЦІЯМИ

Лекція – основна форма проведення навчальних занять у вищому навчальному закладі, що призначена для засвоєння теоретичного матеріалу. Як правило, лекція охоплює основний теоретичний матеріал окремої чи декількох тем навчальної дисципліни. Тематика курсу лекцій визначається робочою навчальною програмою. Дана форма навчальних занять направлена на формування у студентів знань з певного предмету. Незважаючи на те, що викладач не здійснює опитування на лекції, це не означає, що до неї не слід готуватися: перед новою лекцією доцільно повторити матеріал, який був записаний на попередній лекції, оскільки повторений матеріал краще запам'ятовується. При цьому, виправте можливі помилки у записах, розшифруйте скорочення. На лекційному занятті необхідно уважно стежити за думкою викладача і занотовувати основні визначення та характеристики освітлюваної проблеми.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СУСПІЛЬСТВА

ЛЕКЦІЯ 1. СОЦІОЛОГІЯ ЯК НАУКА ПРО СУСПІЛЬСТВО

План

1. Соціологія та її місце в системі сучасних наук.
2. Об'єкт, предмет і методи соціології.
3. Функції та структура соціології.

1. Соціологія та її місце в системі сучасних наук

В сучасному світі існує значна кількість різних наук. Одне з провідних місць серед них посідає соціологія. Як самостійна наука соціологія розпочала формуватися майже 200 років тому. Засновником вважається О. Конт (1798–1857 рр.) який вперше використав даний термін у 1824 р. Проте широко відомим термін «соціологія» стає після публікації О. Контом четвертого тому своєї праці «Курс позитивної філософії» (1838 р.). Заслуга О. Конта насамперед полягає у тому, що він обґрунтував необхідність наукового підходу до вивчення суспільства, виділення соціології в якості самостійної науки в основі якої стоять методи спостереження

та експерименту, пізнання законів суспільного розвитку і практичного використання досягнень науки з метою здійснення соціальних реформ на благо суспільства. За визначенням філософа, соціологія має сприяти «добробуту людства» завдяки застосуванню наукових методів.

Поняття «соціологія» (від лат. *societas* – «суспільство», від гр. *logos* – «вчення», «знання», «наука») – у дослівному перекладі означає вчення про суспільство. Однак у сучасній науці поняття «соціологія» містить цілу низку інтерпретацій в її трактуванні:

- **соціологія** – це вивчення про соціальне життя, груп людей та суспільства (Е. Гіденс);

- **соціологія** – це наука про суспільство як єдину цілісну соціальну систему (В. Піча);

- **соціологія** – це наука про суспільство, окремі соціальні інститути (держава, право, мораль та ін.), процеси і суспільні соціальні спільності людей (В. Андрущенко).

Тривалий час в західній науці існувала думка про те, що соціальні знання потрібні лише тим, хто займається політикою, культурою тощо. Проте соціальний світ досить складний. Він наповнений кризами, конфліктами, протиріччями. Вирішення даних проблем буде можливе тільки тоді, коли кожен із нас буде здатний до наукового пізнання оточуючого світу. Саме соціологія виступає тією наукою, яка дозволяє зрозуміти соціальний світ, соціальну взаємодію особистості тощо. Соціологічний аналіз передбачає вирішення трьох основних питань:

1. Як формуються соціальні структури, які причини та умови утворення різних форм соціальної організації?

2. Яким чином дані соціальні структури і зразки поведінки набирають стійкості та стабільності?

3. Як змінюються і розпадаються соціальні структури, які причини соціальної дезорганізації?

Відповіді на поставлені питання вибудовують основні проблеми соціології:

- піднімає важливі проблеми природи індивідуальної і правової відповідальності – досліджуючи соціальний контекст людської дії;

- проблеми міжособистісних відносин, що складаються в процесі людської діяльності;

- проблеми різних властивостей особи (потреб, інтересів, цінностей, соціальних установок тощо);

- на основі емпіричних досліджень, більш детальне пізнання сучасного суспільства тощо.

В загальному проблематику соціології можна звести до наступного: наскільки можливий соціальний порядок і якими шляхами його можна досягнути.

Головна ціль соціології – пояснення і раціональне розуміння поведінки людини і соціальної організації, завдяки чому стає можливим визначення нових шляхів вирішення проблем, які постають перед суспільством.

Отже, можна констатувати, що **соціологія** – це наукове вивчення структурних механізмів суспільних змін і складових його компонентів (соціальних груп, спільнот, соціальних інститутів), виникаючих в процесі соціальної взаємодії людей.

Разом з тим кожна з суспільних наук (політологія, економіка, історія тощо) займається якоюсь окремою сферою: економіка – досліджує господарське життя, політологія – сферу політики, історія – розвиток суспільства в комплексі.

Особливе місце соціології в системі суспільно-гуманітарних наук обумовлене:

- вона є перш за все наукою про громадянське суспільство, його явища та процеси;

- включає загальну соціологічну теорію (або теорію суспільства), яка виступає як теорія і методологія усіх інших суспільних та гуманітарних наук;

- усі суспільні і гуманітарні науки, які вивчають різні сторони життєдіяльності суспільства і людини, завжди вивчають соціальний аспект, тобто ті закони і закономірності, які досліджуються в тій чи іншій сфері суспільного життя, реалізуються в людській діяльності;

- техніка і методика вивчення людини та її діяльності, методи соціального виміру, які розробляються соціологією, використовуються усіма іншими суспільними і гуманітарними науками;

- склалася певна система досліджень, що проводиться на стику соціології та інших наук, які отримали назву соціальних досліджень (соціально-економічні, соціально-політичні, соціально-демографічні та ін.).

Відрізняє соціологію від інших споріднених наук те, що вона вивчає суспільство в цілому як єдину цілісну систему, як єдиний особливий організм:

— для соціології немає спеціально відведеної галузі, яка відноситься до конкретної сфери суспільного життя. Мова йде про вивчення основ суспільного життя, з яких потім вибудовується суспільна система, зі своїми функціями;

— вивчаючи конкретну сферу життя суспільства, соціолог прагне проаналізувати процеси, які проходять у політиці, економіці, сім'ї або освіті, через призму соціальних відносин, соціальних інститутів, соціальних цінностей;

— соціологія усе аналізує з погляду інтересів людей, їх потреб, сподівань, переваг. Це відноситься й до такої складової суспільства, як спорт.

Таким чином, соціологія вивчає не все у суспільстві, а тільки соціальне, тобто через призму соціальних явищ, процесів, відносин які складають сутність соціальної реальності соціуму як об'єкту соціології.

2. Об'єкт, предмет і методи соціології

З'ясовуючи науковий статус соціології важливо визначити об'єкт і предмет її дослідження.

Об'єкт науки – це певна частина дійсності, об'єктивна реальність, яка

відображається, досліджується конкретною наукою.

Об'єктом соціологічного пізнання виступають:

1. Суспільство як цілісна соціальна реальність:

- макрогрупа (населення країни, міста, колектив великої організації тощо);
- мікрогрупа (сім'я, неформальна і формальна мала група тощо)

2. Емпірично надана реальність, що відбиває ту чи іншу сторону соціального життя.

3. Цілісний розвиток і функціонування суспільства.

Предмет науки – це відтворення емпіричної реальності на абстрактному рівні шляхом виявлення значущих з практичної точки зору закономірних зв'язків і відносин цієї реальності. Предмет будь-якої науки – це не просто якесь явище чи процес об'єктивного світу, а результат теоретичного обґрунтування, що дозволяє виділити ті закономірності розвитку і функціонування об'єкта, який вивчається, які є специфічні тільки для даної науки.

Предметом соціології виступає концептуальна схема соціальної реальності, в якій її головні риси та елементи вибудовані в систему і логічно виходять один з одного.

В загальному, при визначенні предмета соціологічного пізнання, в якості ключового виділяють те або інше соціальне явище. До таких явищ відносяться:

- групова взаємодія (класи, верстви тощо);
- соціальні інститути (сім'я, освіта, культура тощо);
- основні структури людського буття;
- соціальні процеси (страйки, блокування тощо).

Методи науки не менш, ніж зміст, розділяють науки одна від одної.

Методи соціального пізнання можна поділити на філософські, загальнонаукові та конкретно-наукові.

До філософських методів відноситься матеріалістична діалектика, суть якої полягає відносно соціального організму в тому, що економічний базис визначається первинним, а політична надбудова – вторинна.

До загальнонаукових методів відноситься системний та структурно-функціональний метод.

Системний метод – спосіб наукового пізнання і практичної діяльності, в якому окремі частини певного явища розглядаються в тісній єдності з цілим. Системний метод в соціології обов'язково передбачає з'ясування принципів ієрархії між елементами, способів їх впливу один на одного.

Структурно-функціональний метод – передбачає розглядати суспільство як цілісний організм, що складається з частин, елементів, які виконують певні функції. Суспільні процеси і явища можна пояснити, аналізуючи їх функції суспільній системі. Суспільство зберігає стійкість, оскільки реалізується всі необхідні для соціального організму функції, враховуючи і функцію соціального контролю.

Конкретно-наукові методи: *опитування, анкетування* тощо.

В основі вивчення соціальних процесів застосовуються принципи об'єктивності та історизму.

Принцип об'єктивності означає вивчення об'єктивних закономірностей, що визначають процеси соціального розвитку. Об'єктивність соціологічних знань передбачає, що процес їх пошуку відповідає об'єктивній реальності і є незалежним від людини і людства законом пізнання.

Принцип історизму – в соціології передбачає вивчення соціальних проблем, соціальних інститутів, процесів у виникненні, становленні та розвитку, розуміння специфіки відповідних історичних ситуацій, сприйняття загальних тенденцій розвитку та своєрідності конкретних обставин.

3. Функції та структура соціології

Соціологія – як самостійна галузь знань реалізує усі властиві суспільній науці функції: теоретико-пізнавальну, описову, прогностичну, інформаційну, світоглядну.

Теоретико-пізнавальна функція дозволяє розширити і конкретизувати знання про сутність суспільства, його структуру, закономірності, основні напрями і тенденції його розвитку. Збагачення наукового соціологічного знання відбувається двома шляхами:

- на основі внутрішнього удосконалення теоретичної соціології;
- в результаті динамічного розвитку самого об'єкту пізнання цієї науки – соціальної дійсності.

Особлива роль належить тут емпіричній соціології і безпосередньо спеціальним соціологічним теоріям.

Описова функція – це систематизація інформації, опис досліджень у вигляді аналітичних записок, різноманітних наукових звітів тощо. Вона робить спробу відтворити ідеальну картину соціального об'єкту, його дії, взаємозв'язки тощо. Дослідження соціального об'єкту вимагають високої моральної чистоти і порядності вченого, тому, що на основі даних, фактів і документів розробляються практичні висновки і приймаються управлінські рішення. Соціологія не лише пізнає світ, але й дозволяє людині внести у пізнаний, усвідомлений світ свої корективи. Разом з тим, необхідно завжди пам'ятати, що перетворення суспільства – не самоціль, а необхідні лише тоді, коли відповідають потребам і цінностям людей.

Прогностична функція – це формування соціальних прогнозів. Соціологічні дослідження завершуються, за звичай, створенням короткострокового або довготривалого прогнозу для розвитку того чи іншого об'єкту що досліджується. Короткостроковий прогноз опирається на виявлену тенденцію розвитку соціального явища, а також на зафіксовану закономірність у відкритті фактора, що остаточно впливає на об'єкт, який прогнозується. Виявлення

такого фактора – складний вид наукового дослідження. Тому, в соціологічній практиці частіше використовують короткострокові прогнози.

Світоглядна функція соціології впливає з того, що об'єктивно бере участь у соціально-політичному житті суспільства і своїми дослідженнями сприяє прогресу суспільства. Історія свідчить, що в більшості соціальних революцій, реформ, та реконструкцій основою виступали саме соціологічні теорії, концепції.

Отже, основні функції соціології визначають не тільки завдання, мету, але й місце соціології в системі суспільних наук.

Структура будь-якої науки завжди обумовлена тими завданнями, що їх ставить наука і тими функціями, що їх здійснює і відіграє в суспільстві.

Структурними елементами соціології виступають:

- загальна теорія соціології суспільства;
- спеціальні соціологічні теорії, або теорії середнього рівня;
- методи конкретно-соціологічних досліджень.

Загальна теорія соціології дає уявлення про суспільство, як соціальний організм, систему механізмів, розкриває роль і місце основних соціальних зв'язків, формує принципи соціального пізнання, основні методологічні підходи до соціального аналізу, формує вимоги системного аналізу, стратифікаційно-класовий підхід, аналіз явищ у взаємодії з іншими.

Спеціальні соціологічні теорії слугують уточненню положень загальної соціологічної теорії стосовно окремих видів механізмів соціальної взаємодії, вивчають закони розвитку і відтворення окремих соціальних спеціальностей (соціологія міста, села, етносоціологія тощо); теорії галузеві, що розкривають закономірності і механізми життєдіяльності соціальних спільностей в окремих сферах (соціологія праці, соціологія освіти, соціологія фізичної культури і спорту тощо) та теорії, що аналізують окремі елементи соціального механізму (теорії комунікацій, соціальної активності тощо).

Третій рівень – конкретно соціологічне дослідження, яке проводиться з метою одержання об'єктивних даних стосовно різних сторін соціальної дійсності. Отримані дані можуть бути осмислені на рівні спеціальних, галузевих і загально-соціологічних теорій та використані у розв'язанні актуальних проблем розвитку суспільства.

Виділені рівні соціологічної структури знаходяться у тісній взаємодії один з одним. За допомогою вищих рівнів соціологічного

знання визначають концептуальні межі і логіку побудови зв'язків між ключовими поняттями більш нижчого рівня, а за допомогою більш нижчих соціологічного знання складають базу даних для теоретичних узагальнень вищих рівнів.

Література

Основна:

1. Гіденс Е. Соціологія. Київ : Основи, 1999 796 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-173.html>

2. Загальна соціологія: [хрестоматія] / концепція, упоряд., перекл. А. В. Фурман, В. С. Біскуп, О. С. Морщакова. Київ : Видавництво Ліра. Київ, 2019. 354 с. URL: <https://lira-k.com.ua/preview/12589.pdf>

3. Козирєв М. П. Соціологія: підручник. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2016. 655 с. URL: <http://dSPACE.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/437/1/%D0%9A%D0%BE%D0%B7%D0%B8%D1%80%D1%94%D0%B2%20%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F%202016.pdf>

4. Конспект лекцій з дисципліни «Соціологія» для студентів першого (бакалаврського) рівня всіх спеціальностей. Укл. : Мачуліна І. І. Кам'янське, ДДТУ, 2019 р. 61 с. URL: <http://www.dstu.dp.ua/Portal/Data/7/15/4-15-kl28.pdf>

5. Курчаба Т. Соціологія: навч.-метод. посібник. Львів : ПП Сорока Т. Б., 2015. 184 С. 4.

6. Смелзер Н. Социология: пер. с англ. Москва : Феникс, 1994. 688 с. URL: <https://at.alleng.org/d/sociol/soc026.htm>.

7. Соціологія: навчальний посібник для студентів для студентів усіх спеціальностей денної форми навчання, що вивчають «Соціологію» / О. В. Горпинич, О. Ю. Клименко, Л. М. Москаленко, М. С. Труш, В. Ф. Ятченко. Київ : ДУТ, 2019. 235 с. URL: https://dut.edu.ua/uploads/l_1868_64391381.pdf

8. Соціологія: теорії середнього рівня: навчальний посібник / за наук. ред. Ю. Ф. Пачковського [Н. В. Коваліско, Т. Д. Лапан, Н. Й. Черниш та ін.]. Київ : «Каравела», 2020. 356 с. URL: <https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/03/Sotsiolohiia-Teorii-serednoho-rivnia-za-red-YU.F.-Pachkovskoho-Navch.-posibnyk-2020.pdf>

9. Соціологія : підручник / М. П. Требін, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін.; за ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2010. 224 с. URL: <http://posek.km.ua/biblioteka/pdf>

10. Черниш Н. Соціологія. Курс лекцій : підручник. Львів : Кальварія, 2003. 543 с. URL: <https://fc.vseosvita.ua/001rxm-1cda.pdf>

Додаткова:

1. Байдич К. Теорія Другого модерну в системі ідей У. Бека // Панорама політологічних студій : науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. На пошану професора Р. М. Постолювського. Рівне : РДГУ, 2011. Вип. 5-6. С. 235-243.
2. Бауман З. Глобалізація: Наслідки для людини і суспільства. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська Академія», 2008. 109 с.
3. Бевзенко Л. Д. Соціальна самоорганізація. Синегетическая парадигма: можливості соціальних інтерпретацій. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2002. 437 с.
4. Валленстайн І. Глобалізація або вік змін? Довгостроковий погляд на шлях розвитку світової системи // Глобалізація. Регіональна політика. Луганськ, 2002. С. 49-66.
5. Глушкова Л. В. Особливості змін структури українського суспільства у глобалізаційному процесі // Грани. Соціологія. 2016. № 4 (132). С. 74-77. URL: <https://doi.org/10.15421/1716081>.
6. Костицький М. В., Кушакова-Костицька Н. В. Цілісність і єдність в онтології законів буття та соціуму // Філософські та методологічні проблеми права. 2021. №1(21). С. 8-20. URL: <https://philosophy.naiu.kiev.ua/index.php/philosophy/article/view/1415/1414>
7. Лукашевич М. П., Гуленко М. В. Спеціальні та галузеві соціологічні теорії: Навч. посіб. Київ : МАУП, 2004. 344 с.
8. Матеріали круглого столу «Соціологія в Україні : наука і освіта, проблеми та перспективи розвитку» // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2002. № 2. С. 167-169.
9. Чорноволенко В. Соціологія як суспільна та гуманітарна наука // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 1998. № 1-2. С. 210-230.
10. Черниш Н. Соціологія сьогодення: тенденції та перспективи розвитку // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2017. № 4. С. 5-21.

ЛЕКЦІЯ 2. СУСПІЛЬСТВО ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

План

1. Сутність та типологія суспільств.
2. Соціальна структура суспільства.

1. Сутність та типологія суспільств

Перші спроби дати визначення поняттю «суспільство» були зроблені в часи Античності. Так, Платон і Аристотель ототожнювали суспільство з державою. В епоху Середньовіччя панував погляд на суспільство як таке, що виникло з божественної волі. В період Нового часу виникнення суспільства намагалися пояснити підписанням суспільного договору між людьми. О. Конт розглядав суспільство як функціональну систему, що заснована на поділі праці. Г. Спенсер під суспільством розумів композицію усілякого роду ідей, вірувань і почуттів, які реалізуються через індивідів. За М. Вебером, суспільство – це взаємодія людей, яка є продуктом соціальних дій.

З погляду сучасної соціологічної науки, **суспільство** – це особливий, надзвичайно складний вид організації соціального життя. Воно включає в себе всю багатоманітність стійких соціальних взаємодій, всі інститути та спільноти, що локалізовані в рамках конкретних державно-територіальних кордонів. Суспільству властиві такі механізми саморегуляції, які дозволяють йому підтримувати свою цілісність, впорядковувати відносини між інститутами та спільнотами, інтегрувати соціальні новоутворення та підкоряти своїй логіці поведінку основної маси населення, схиляючи людей, що живуть на відповідній території, відтворювати у своїх діях єдину «мапу» численних соціальних взаємодій.

До **основних ознак** суспільства можна віднести:

1. територію, на якій відбувається консолідація соціальних зв'язків;
2. універсальність, тобто всеоб'ємний, різносторонній його характер, що передбачає включення в себе усю багатоманітність соціальних зв'язків, відносин усіх соціальних інститутів та спільнот в межах певного територіального простору;
3. автономність, тобто спроможність існувати самостійно, яка досягається за рахунок високого рівня саморегуляції,

що забезпечує підтримку та постійне відтворення системи соціальних взаємин;

4. інтегративність – цілісність, єдність загальної системи цінностей, яку називають культурою.

Суспільство як цілісна система має свою внутрішню структуру – певних підсистем, що взаємодіють одна з одною. Кожна з підсистем, у свою чергу, складається зі своїх власних блоків і елементів, які виконують свої функції цілісного соціального організму.

До підсистем суспільства належать: правова, демографічна, економічна, соціальна, політична, духовна.

Історію людства можна класифікувати через обмежену кількість базових типів суспільств. Проте, оскільки суспільство є вкрай складним, багаторівневим утворенням, то до нього неможливою є будь-яка універсальна класифікація. Тому, соціологи змушені з різноманітних ознак, характерних для суспільства, обирати лише окремі, на основі яких вони створюють свою типологію. Відтак, до основних критеріїв типології суспільства належать: писемність, чисельність рівнів управління, ступінь соціальної диференціації тощо.

За наявністю писемності, всі суспільства поділяються:

1. дописемні;
2. письменні, які володіють абеткою та фіксацією зв'язку у матеріальних носіях: клинописні таблиці; берестяні грамоти; книга; газети; комп'ютер.

Інша типологія поділяє усі суспільства на *прості та складні*. Критерієм в даному випадку виступає чисельність рівнів управління та ступінь соціальної диференціації.

Прості суспільства – це ті, де немає керівників та підлеглих, багатих та бідних (первісні племена), виникли 50–40 тис. років тому.

Основні характеристики:

- кровно-родові зв'язки;
- родоплемінна організація суспільства;
- відсутня майнова диференціація суспільства;
- не існує класів і держав.

Складні суспільства – це суспільства, в яких є кілька рівнів управління, декілька соціальних верств населення, що різняться за доходами; виникли X–VI тис. років тому.

Основні характеристики:

- широкі і різноманітні зв'язки між людьми;

- соціальне розшарування (класи, заможні – не заможні, ті, що управляють, і ті ким управляють);
- багаторівневе управління суспільством через державу.

Характерним для соціології є поділ суспільств на традиційне, індустріальне, постіндустріальне. В основу даної типології поставлені критерії способів здобуття засобів існування.

Традиційне суспільство – це суспільство з малорухомими соціальними структурами, з таким способом соціокультурної регуляції, який базується на традиції.

Характерні риси:

- аграрний устрій;
- малорухомі соціальні структури, та заснований на традиції спосіб соціальної регуляції;
- низькі темпи розвитку виробництва, не сприйняття нововведень;
- сувора регламентація людського життя і суворий контроль за дотриманням норм, поведінки індивідів тощо;
- соціальні формування вважалися непорушними, і навіть думка про можливі зміни вважалася крамольною;
- будь-який прояв свободи особи, що виступав новацією в суспільстві – «глушиться» соціальними структурами, владними структурами та іншими організаціями.

Індустріальне суспільство – суспільство, яке безпосередньо визначається рівнем технічного, індустріального розвитку.

Характерні риси:

- використання наукових знань у виробничих технологіях;
- використання нових джерел енергії, машин, які прийшли на зміну праці людини і тварин;
- швидкий темп соціальних змін;
- суспільний розподіл складний, комплексний, відбувається спеціалізація робіт;
- більшість статусів є набутими, а не приписними;
- традиційна релігія втрачає своє значення як джерело морального авторитету;
- у політичному житті – монархії поступаються місцем демократичним інститутам.

Постіндустріальне (інформаційне) суспільство – ступінь, стадія прогресивного розвитку людства і окремих країн, що відображає для більшості країн світу їхнє майбутнє і характеризується

тими соціальними змінами, які пов'язані з досягненнями і перспективами сучасних науково-технологічної, інформаційної та інших революцій. Рушійною силою його розвитку є використання обчислювальної техніки, розумовий капітал, безперервна освіта, знання.

Характерні риси:

- висунення на перший план (після сільського господарства і промисловості) теоретичної сфери економічної діяльності – сфери послуг;
- індивідуалізація виробництва і споживання, визначення провідної ролі науки, знань, отримання і розповсюдження інформації, а також університетів, науковців, менеджерів;
- комп'ютеризація і відкритість суспільства, безперервна освіта і різке зростання творчого начала в праці, професіоналізму, відповідальності;
- різницю стартових умов соціального просування визначають вже не расові, статеві, або вікові відмінності, а освіта, досвід, майстерність, талант людини.

Існують й інші підходи до типологізації суспільств. Так, наприклад, в середині XIX ст. К. Марксом і Ф. Енгельсом була запропонована типологія суспільств в основі якої лежать виробничі відносини і форми власності – соціально-економічні формації: первіснообщинна, рабовласницька, феодалська, капіталістична, комуністична

2. Соціальна структура суспільств

Суспільство – складна соціальна будова, яка характеризується структурною організованою цілісністю і багатозначними людськими відносинами, є складним і багатоманітним утворенням. Внутрішня картина цієї соціальної будови віддзеркалюється в її соціальній структурі.

Загалом, **структура** – це певне взаємо-розташування складових частин тієї чи іншої системи. В даному контексті, соціальна структура – це сукупність соціальних елементів, явищ і процесів, що перебувають у відносинах і зв'язках між собою і створюють деякий цілісний соціальний об'єкт. Ядром соціальної структури суспільства виступає людина (індивід), яка може активно утвердити, самореалізувати за рахунок інтеграції в різні колективні утворення, особливі соціальні системи і підсистеми. В якості

висхідної підсистеми в соціальній структурі людських відносин виступає мала група, яка виконує роль, проміжної ланки в системі «людина (індивід) – група – суспільство».

Вперше трактування поняттю «група» дав англійський мислитель Т. Гоббс у праці «Левіафан, або Матерія, форма і влада держави церковної і громадянської». За визначенням останнього, група – це певна кількість людей, об'єднаних соціальними інтересами або спільною працею. В сучасному розумінні, соціальна група – найбільш загальне і специфічне поняття соціології, що означає певну сукупність людей, які мають загальні природні і соціальні ознаки та об'єднані спільними інтересами, цінностями, нормами і традиціями, системою певних відносин, які регулюються формальними і неформальними соціальними інститутами. Для виникнення соціальної групи необхідна внутрішня організація, мета, конкретні форми соціального контролю і зразки діяльності.

Соціальні групи поділяються:

- малі соціальні групи;
- середні соціальні групи;
- великі соціальні групи.

Основоположником вчення про малі соціальні групи вважається англійський соціолог Ч. Кулі, який на початку ХХ ст. ввів поняття «первина група» – де виключне значення мають особистісні якості членів, жодного з яких неможливо або ж важко замінити іншим.

Особливості малої групи:

- прямий або опосередкований контакт між членами групи, міжособистісна взаємодія і взаємовплив;
- наявність загальної мети і діяльності, переживання спільних почуттів;
- внутрішньо-груповий розподіл функцій і соціальних ролей;
- певна локалізованість у просторі та усталеність у часі.

Організація малої групи, в залежності від цілей і завдань, може бути:

1. Формальною (офіційною) – об'єднання людей, яке утворюється на основі офіційного документа, юридичних норм, правил, службових інструкцій тощо. Члени такої групи націлені на виконання певного виду діяльності й знаходяться в ієрархічно структурній підпорядкованості (учнівський клас, студентська група, футбольна компанія тощо).

2. Неформальною – група, яка складається стихійно й немає особливих документів, які регламентують її функціонування, але вона також утворюється на основі загальних інтересів, прагнень, що об'єднує людей в більш або менш стійкі об'єднання (дружня компанія, злочинна зграя тощо). Це такий тип організації соціальних відносин, який характеризується відносною незалежністю від соціальних структур, неформальним контролем, заснованим на традиції і залежним від міри усвідомленості групового членства.

До **середніх соціальних груп** (спільностей) відносяться порівняно сталі групи (спільності) людей, які працюють на одному підприємстві, і є членами певних суспільних організацій або проживають на одній достатньо великій, але обмеженій території (мешканці міст або областей тощо).

Великі суцільні групи (спільності) – групи (спільності), які існують в масштабах країни в цілому (нації, класи, соціальні верстви, професійні об'єднання тощо).

Показниками великої соціальної групи (спільності), як цілісності, виступають:

- умови життєдіяльності;
- спільні інтереси взаємодіючих індивідів;
- прихильність конкретним соціальним інститутам і цінностям;
- соціально-професійні характеристики індивідів, об'єднаних у спільність;
- належність до історично складних територіальних утворень.

Польський соціолог Ян Щепанський виділяє наступні великі типи спільностей:

1. Природні, які існують в реальності (територіальні, соціальні).
2. Номінальні – особлива соціальна спільнота, яка формується завдяки спільними ознаками та необхідністю взаємозв'язку, для виконання певних завдань (спілка українських фермерів, підприємців тощо).

За змістом великі соціальні спільності поділяються:

- соціально-класові (верстви, стани, класи);
- соціально-етнічні (племена, народності, нації та ін.);
- соціально-суспільні, або корпоративні (діти, молодь, жінки та ін.);

- соціально-територіальні (мешканці Автономної республіки Крим, областей, міст та ін.).

Таким чином, соціальна спільнота – це сукупність людей, об'єднаних відносно стійкими соціальними зв'язками, відносинами, яка має загальні ознаки, що надають їй неповторної своєрідності. Соціальні спільноти відзначаються великим різноманіттям видів, форм. За кількісним складом вони змінюються від союзу двох людей (діади), до таких, які налічують десятки мільйонів; за тривалістю існування – від таких, що тривають недовго (концертна аудиторія), до таких, що існують протягом багатьох століть (етноси); за щільністю зв'язків між індивідами – від різного ступеня згуртованих колективів (протестантська секта) до вельми розпливчастих, аморфних організацій (клуб любителів певного стилю в музиці).

Література

Основна:

1. Артеменко С. Б. Соціологія у визначеннях, схемах, таблицях [Електронний ресурс] : навч. посіб. / С. Б. Артеменко, А. Б. Фляшнікова ; М-во освіти і науки України, Держ. ВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». Київ : КНЕУ, 2014. 128 с.

2. Гіденс Ентоні. Соціологія / Пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник. Наук. ред. О. Іващенко. Київ : Основи, 1999. С. 16-31.

3. Гуменюк Л. Й. Соціологія: Хрестоматія (від першоджерел до сучасності): навчальний посібник. У 2-х томах. Т.1. Львів: ЛьвДУВС, 2019. [Електронний ресурс]. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1.pdf>

4. Козирев М. П. Соціологія: підручник. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2016. 656 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/437/1/%D0%9A%D0%BE%D0%B7%D0%B8%D1%80%D1%94%D0%B2%20%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F%202016.pdf>

5. Конспект лекцій з дисципліни «Соціологія» для студентів першого (бакалаврського) рівня всіх спеціальностей / укл.: Мачуліна І. І. Кам'янське, ДДТУ, 2019. 61 с. URL: <http://www.dstu.dp.ua/Portal/Data/7/15/4-15-kl28.pdf>

6. Соціологія. Курс лекцій / За ред. В. М. Пічі. Львів, 2002. С. 8-28.

7. Соціологія. Курс лекцій / За ред. І. С. Старовойтова. Тернопіль, 1999. С. 4-13.

8. Соціологія : навчальний посібник для студентів для студентів усіх спеціальностей денної форми навчання, що вивчають

«Соціологію» / О. В. Горпинич, О. Ю. Клименко, Л. М. Москаленко, М. С. Труш, В. Ф. Ятченко. Київ : ДУТ, 2019. 235 с. URL: https://dut.edu.ua/uploads/l_1868_64391381.pdf

9. Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За заг. ред. В. Г. Городяненка. Київ, 2003. С. 9-29.

10. Соціологія: теорії середнього рівня: навчальний посібник / за наук. ред. Ю. Ф. Пачковського [Н. В. Коваліско, Т. Д. Лапан, Н. Й. Черниш та ін.]. Київ : «Каравела», 2020. 356 с. URL: <https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/03/Sotsiologhiia-Teorii-serednohorivnia-za-red-YU.F.-Pachkovskoho-Navch.-posibnyk-2020.pdf>

11. Соціологія : Терміни, поняття, персоналії : Навчальний словник-довідник / За ред. В. М. Пічі. Львів, 2002. С. 129, 159, 294, 357.

12. Петінова О. Б. Соціологія: навчальний посібник. Одеса : Видавництво «Магістр», 2019. 260 с. URL: http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/2573/3/Petinova_2019.pdf

13. Черниш Н. Соціологія : Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. 5-те вид., переробл. і допов. Київ : Знання, 2009. 468 с.

Додаткова:

1. Байдич К. Теорія Другого модерну в системі ідей У. Бека // Панорама політологічних студій : науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. На пошану професора Р. М. Постолювського. Рівне : РДГУ, 2011. Вип. 5-6. С. 235-243.

2. Бауман З. Глобалізація: Наслідки для людини і суспільства. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська Академія», 2008. 109 с.

3. Бевзенко Л. Д. Социальная самоорганизация. Синегетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций. Киев : Ин-т социологии НАН Украины, 2002. 437 с.

4. Валленстайн І. Глобалізація або вік змін? Довгостроковий погляд на шлях розвитку світової системи // Глобалізація. Регіональна політика. Луганськ, 2002. С. 49-66.

5. Глушкова Л. В. Особливості змін структури українського суспільства у глобалізаційному процесі // Грани. Соціологія. 2016. № 4 (132). С. 74-77. URL: <https://doi.org/10.15421/1716081>.

6. Костицький М.В., Кушакова-Костицька Н. В. Цілісність і єдність в онтології законів буття та соціуму // Філософські та методологічні проблеми права. 2021. №1(21). С. 8-20. URL: <https://philosophy.naiu.kiev.ua/index.php/philosophy/article/view/1415/1414>

7. Лукашевич М. П., Гуленко М. В. Спеціальні та галузеві соціологічні теорії: Навч. посіб. Київ : МАУП, 2004. 344 с.

8. Матеріали круглого столу «Соціологія в Україні : наука і освіта, проблеми та перспективи розвитку» // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2002. № 2. С. 167-169.

9. Чорноволенко В. Соціологія як суспільна та гуманітарна наука // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 1998. № 1-2. С. 210-230.

10. Черниш Н. Соціологія сьогодення: тенденції та перспективи розвитку // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2017. № 4. С. 5-21.

ЛЕКЦІЯ 3. СОЦІАЛЬНА СТРАТИФІКАЦІЯ І СОЦІАЛЬНА МОБІЛЬНІСТЬ

План

1. Соціальний простір. Соціальний статус і соціальна роль.
2. Соціальна стратифікація. Причини та критерії стратифікації.
3. Соціальна мобільність та її види.

1. Соціальний простір. Соціальний статус і соціальна роль

Провідною тенденцією розвитку будь-якого суспільства є зростання різноманіття соціальних відмінностей. Причини цього:

- виникнення нових інститутів, організацій, що допомагають людям спільно вирішувати певні завдання, і одночасно соціальних очікувань, рольових взаємодій, що різко ускладнюють систему;
- ускладнення культур, поява нових ціннісних уявлень, розвиток субкультури веде до виникнення в рамках одного суспільства груп, що дотримуються різних релігійних, ідеологічних, політичних поглядів.

Суспільство не тільки вкрай диференційовано і складається з безлічі соціальних груп, класів, спільностей, але й ієрархізовано: одні шари завжди мають більше влади, багатства, явних переваг і привілеїв порівняно з іншими.

Нерівність може бути:

- фізіологічною (зовнішність, здоров'я, таланти, темперамент);
- соціальною (освіта, професія, посада).

Соціальна нерівність зумовлює сприйняття людьми соціальних процесів і явищ у термінах просторового співвідношення: «вищі та нижчі», «ближчі за соціальним станом», «соціальна дистанція», «соціальні сходи». Соціальний простір відрізняється від геометричного, він являє собою невидимий, існуючий в думках світ, що складається з мережі взаємин між людьми. У соціальному просторі основними параметрами співвідношення положень двох індивідів є приналежність до спільноти, близькість ціннісних орієнтацій і способів інтерпретації соціальної реальності, місце в системі інституціалізованих відносин. Соціальний простір багатомірний, тобто існує безліч критеріїв оцінки положення людини в соціальному просторі: професійний статус, рівень добробуту, стать, національність, вік, релігійні погляди, місце в політичній ієрархії.

Всі ці параметри прийнято поділяти на номінальні (горизонтальні) і рангові (вертикальні). Рангові можна умовно представити у вигляді сукупності соціальних груп, спільностей, що відрізняються нерівністю в доступі до основних соціальних благ. Рангові відмінності можуть існувати як усередині групи, так і між групами. Номінальні параметри вказують на соціальну неоднорідність населення, тобто приналежність індивіда до різних спільнот, груп, що не мають яких-небудь переваг по відношенню одна до одної (конфесійна приналежність не приймає неминуче ієрархічну форму).

У соціології неодноразово робилися спроби виділити найбільш значущі номінальні й рангові параметри, що визначають положення індивіда в соціальному просторі. Так, американський соціолог П. Блау вважав, що до номінальних параметрів можна віднести стать, расу, етнічну приналежність, віросповідання, місце проживання, мову, область діяльності, політичну орієнтацію, а до рангових – освіту, дохід, багатство, престиж, владу, походження, вік, адміністративну посаду, інтелігентність. Будь-який перелік параметрів соціального простору буде неповним, оскільки соціальне життя дуже багатоманітне і рухоме, в ньому постійно виникають нові чинники, що впливають на положення людей, і при розвитку суспільства може відбуватися переростання чинника номінального в ранговий і навпаки (жінка в патріархальному і сучасному суспільстві).

Соціальний статус – характеристика позиції людини в соціальній системі координат, яка пов'язана з іншими позиціями через систему прав і обов'язків. Статуси – практично незмінні, достатньо стійкі позиції в рамках інституціалізованої взаємодії, вони володіють «ефектом безсмертя», незалежні від конкретної людини. Ми оцінюємо статуси, бажаємо отримати якийсь із них, але зазвичай не маємо права відмінити повноваження, які закріплені за ним. Кожен статус має:

- внутрішню змістовну сторону – тобто які права, обов'язки і привілеї, повноваження закріплюються за тими, хто виконує ту або іншу функцію;
- диспозицію (розташування) статусу в системі координат даного соціального простору – визначається на основі знання про те, кому підкоряється носій статусу і хто знаходиться в його підпорядкуванні.

Динамічним виразом статусу є соціальна роль – модель поведінки, орієнтована на виконання закріплених за статусом прав

та обов'язків. Статус статичний. Люди, що займають один статус, можуть по-різному програвати права і обов'язки, з ним пов'язані. Це залежить від талантів, здібностей, бажань людини, від її інтерпретації статусу.

Види статусів:

- формалізовані (закріплені, захищені законом, мають точно обумовлені права і обов'язки – директор школи) і неформалізовані (засновані на громадській думці, нерідко хиткі й нестійкі – друг, капітан дворової футбольної команди);
- приписані, тобто аскриптивні (для їх досягнення не треба докладати ніяких зусиль, вони, як правило, отримуються від народження разом зі всіма правами і обов'язками – стать, споріднене положення, етнічна приналежність, інвалідність) і такі, що досягаються – дескриптивні (необхідно докласти спеціальні зусилля – робітник, офіцер.). У традиційному суспільстві основні статуси мають аскриптивний характер. Разом з тим, іноді людина домагається статусу, що досягається, за допомогою порушення принципів – за допомогою особистих знайомств, зв'язків – це перетворена, латентна форма приписаного оволодіння статусною позицією;
- головний статус (у першу чергу впливає на самовизначення людини в суспільстві) і другорядні. У різних життєвих ситуаціях при визначенні позиції людини на перше місце можуть виходити різні статуси (на службі – начальник, у компанії друзів – черговий тамада). Тому може виділятися основна загальна ієрархія статусів особи, яка спрацьовує в більшості ситуацій, і специфічна, що використовується за особливих умов. Наявність специфічної ієрархії може призвести до серйозних колізій. Не завжди статус, визначений суспільством як головний для даної людини, співпадає зі статусом, який, орієнтуючись на загальноприйнятну ієрархію, вважає головним сама людина (фахівець вважає, що для його соціального просування достатньо професіоналізму, але перешкодою стає його етнічне походження; підприємець вважає, що для попадання у вищі шари необхідний високий дохід, але з'ясовує важливість походження).

Статуси в суспільстві є ієрархізованими. Прийнята ієрархія (ранжування) представляє основу соціальної стратифікації. Соціальний престиж (пошана, визнання) статусів становить їх ієрархію, яка

поділяється суспільством і закріплена в культурі, громадській думці. *Престиж статусу залежить від:*

- реальної функціональної значущості його для розвитку суспільства;
 - системи цінностей, шкали переваг, традицій даної культури.
- Показник престижу статусу носить комплексний характер і складається з рівня доходу, об'єму владних повноважень, морального авторитету.

У стабільному суспільстві ці показники тісно пов'язані.

2. Соціальна стратифікація. Причини та критерії стратифікації

Сучасне суспільство характеризується наявністю груп, які розпоряджаються значно більшими ресурсами багатства та влади, ніж інші групи. Наявну в суспільстві (спільнотах і групах) нерівність між індивідами й об'єднаннями індивідів, яка виявляється в неоднаковому доступі до соціальних благ і ресурсів та володінні ними, називають соціальною стратифікацією. Соціальна стратифікація – це ієрархічно організована структура соціальної нерівності, що існує в певному суспільстві в певний історичний період. Це нашарування груп, що мають різний доступ до соціальних благ через своє положення в суспільній ієрархії. Вона є стійкою, регулюється та підтримується інституційними механізмами, постійно відтворюється й модифікується. *Соціальна стратифікація має такі особливості:*

- стратифікація – це рангове розшарування населення, коли вищі верстви перебувають у більш привілейованому становищі порівняно з нижчими;
- кількість вищих верств значно менша, аніж нижчих.

Стратифікація має такі основні виміри (критерії):

- прибуток, власність;
- влада;
- освіта;
- престиж.

Перші три критерії стратифікації – прибуток, освіта, влада – мають об'єктивні одиниці виміру (гроші, роки, люди). Престиж є суб'єктивним показником, який відтворює рівень поваги до будь-якої професії, посади, до виду діяльності в суспільній думці.

П. Сорокін вважав, що **стратифікація в суспільстві має три основні види:**

- економічна – за рівнем прибутку, де багатство й бідність – полюси, між якими розташовані та котрими відмежовані одна від одної різні верстви;
- політична – означає поділ населення на правлячу меншість і підпорядковану більшість;
- професійна – за ієрархічною будовою шкали професій залежно від важливості їхніх функцій у житті суспільства.

Це означає, що суспільство потрібно розділяти за критеріями прибутку (а також багатства), за критеріями впливу на поведінку членів суспільства та за критеріями, пов'язаними з успішним виконанням соціальних ролей, наявністю знань, навичок, умінь, які оцінює та винагороджує суспільство. Певна частина соціологів вважає, що саме нерівномірний розподіл влади зумовлює розподіл багатства та престижу, а статус у системі влади визначає статус в економічних і соціальних структурах. Саме тому влада є тим чинником, який визначає основні ознаки соціальної стратифікації, окреслює межі верств і класів, їхню ієрархію.

У наш час найбільш впливовою думкою щодо процесу формування соціальних верств є теорія стратифікації К. Девіса й У. Мура, у якій вони запропонували функціональне пояснення нерівності. Вони вважають, що суспільство є певним чином організованою сукупністю нерівноцінних позицій, одні з яких більш важливі для функціонування суспільства як цілого, інші – менш важливі.

Соціальний порядок у суспільстві базується на розподілі індивідів за соціальними статусами (відповідно до їхніх функціональних можливостей, тобто за їхнім максимальним внеском у досягнення суспільної мети), а також мотивації до виконання соціальних ролей, що цим статусам відповідають. Чим вищий статус, тим більше має здійснити витрат для розвитку здібностей, кваліфікації та компетентності індивід, який претендує на цей статус. Отож суспільство заздалегідь «закладає» винагороду в статус, і людина знає, що вона отримає в обмін на свої зусилля та працю.

Пояснення нерівності під кутом функціональної користі має свої вади, містить суб'єктивізм при оцінці функції та неспроможний пояснити деякі реалії соціального життя. З огляду на це Т. Парсонс пов'язує конфігурацію соціальної системи з панівною в суспільстві системою цінностей. Ієрархія соціальних верств визначається

сформованими уявленнями про значущість кожної з них, виходячи з чинної на певний період ціннісної системи. Кожне суспільство має власну організацію соціальної нерівності.

Незважаючи на соціокультурні особливості кожної країни, можна виділити чотири історичні форми стратифікації:

- рабство – форма соціальних відносин, за якої одна людина має власність, а нижча верства позбавлена всіх прав;
- касты – суворий ієрархічний розподіл суспільства, у якому між різними верствами існують бар'єри, котрі неможливо подолати (неможливість перейти з однієї касты, приналежність до якої визначено з народження, в іншу, неможливість одружитися з представником іншої касты);
- стани – групи людей, нерівність між якими визначалася звичаями та юридичними нормами. Належність до станів передавалася у спадок, але не виключала можливості переходу з одного стану до іншого;
- класи – організація соціальної нерівності, за якої відсутні чіткі межі між різними групами.

Перші три типи характерні для закритого суспільства, де існує суворо закріплена система стратифікації та перехід із однієї страти в іншу майже неможливий. Останній тип характеризує відкрите суспільство, де відбуваються вільні переходи з однієї верстви до іншої. Історія свідчить, що рівність у світі не зростає, однак підвищення рівня життя загалом перетворює нерівність на припустиму та легітимну.

Поняття класу народилося задовго до появи стратифікаційної теорії. Найактивніше класами цікавилися учені XIX-XX ст., але різні автори вкладали в це поняття різний зміст. Всі теорії можна поділити на моністичні, що виділяють клас на підставі однієї ознаки, і плюралістичні, що виділяють клас на підставі багатьох ознак. Найбільш активно поняття «клас» використовується марксистами, проте визначення цієї категорії в роботах К. Маркса немає. У «Маніфесті Комуністичної партії» він писав, що історія всіх суспільств – це історія боротьби класів. Надалі, давши глибокий аналіз капіталістичного способу виробництва, він прийшов до строгішого розуміння класу, головною визначальною ознакою якого є відношення до засобів виробництва.

Найважливішим проявом класових відносин була експлуатація одного класу іншим. Відсутність у Маркса визначення класу поро-

дила численні, часом суперечливі спроби дати визначення класу по Марксу. Класичне визначення дав В. І. Ленін у 1919 р. «Класами називаються великі групи людей, що розрізняються за їхнім місцем в історично визначеній системі суспільного виробництва, за їхнім відношенням до засобів виробництва, за їхньою роллю в суспільній організації праці, а отже, за способами отримання і розмірами тієї частки суспільного багатства, яку вони мають у своєму розпорядженні». М. Вебер також не дав точного та об'ємного визначення класів. На відміну від Маркса, Вебер пов'язував поняття класу з капіталістичним суспільством.

Головна ознака класу – відношення до власності, але Вебер враховував не тільки володіння власністю і рівень доходів, але й нерівність статусів, а також рівень володіння реальною владою, зокрема, приналежність до тих або інших політичних сил. Виходячи з перелічених методологічних принципів, Вебер виділив в суспільстві:

- а) робочий клас;
- б) дрібну буржуазію;
- в) «білі комірці» – інтелігенцію, технічних фахівців;
- г) адміністраторів і менеджерів;
- д) власників, у якому виділив: – «клас власників» – ті, хто отримує ренту, – «комерційний клас» – підприємці.

Між полярними класами власників і робочих Вебер виявив так званий середній клас. Р. Дарендорф спробував сформулювати концепцію класу за допомогою поглибленого аналізу теорії К. Маркса в світлі досвіду капіталістичного світу: кожному класовому суспільству властивий конфлікт і боротьба ведеться між двома основними класами. Відштовхуючись від критики теорії Маркса, Дарендорф сказав, що категорію класу потрібно визначати не через відносини власності, а через відносини влади. Він ділить суспільство на 2 класи: той, що має владу, та усунений від неї. А. Гідденс, узявши за основу істотні елементи концепцій Маркса, Вебера і Дарендорфа, розробив свою концепцію класу.

У основу розділення він поклав «ринкову здатність», тобто властивості, які людина може використати за ринкових умов:

- власність на засоби виробництва;
- освіта або технічна кваліфікація;
- фізична робоча сила.

Відповідно можна виділити три класи: вищий, середній і нижчий. Поняття класу – достатньо крупна аналітична одиниця, роз-

рахована на вивчення найбільш істотних змін у суспільстві, але для вивчення змін не таких глобальних ввели в ужиток поняття «страта», або шар. Страта включає безліч людей, схожих за якоюсь ознакою, що відчують себе зв'язаними одне з одним. Як ознака можуть виступати економічні, політичні, соціально-демографічні, культурні характеристики, але вони обов'язково повинні бути статусними, тобто мати ранговий характер. Для аналізу незначних змін у суспільстві в кожному класі (вищому, середньому і нижчому) виділяють два шари – вищий і нижчий.

У 30-40 роки ХХ століття У. Л. Уорнером (США) було проведено дослідження, за результатом якого була побудована піраміда соціальної ієрархії, яка на сьогодні є найбільш вживаною:

- а) вищий вищий клас – еліта. Пропуск сюди – успадковане багатство, соціальна популярність сім'ї. Соціальна позиція стійка й безпечна. Дуже багаті, але не виставляють своє багатство напоказ;
- б) нижчий вищий клас – професіонали в своїй області, одержувачі надзвичайно високого доходу. Вони заробили, а не успадкували своє положення. Це багаті вискочки, нувориші, що підкреслюють свій соціальний статус;
- в) вищий середній клас – люди, для яких головною є кар'єра. В основі кар'єри лежить висока професійна, наукова підготовка або досвід управління бізнесом (керівники найбільших фірм, директори, генерали, відомі вчені, юристи). Представники цього класу дуже вимогливо ставляться до освіти дітей, для них характерне дещо виставлене на показ споживання;
- г) нижчий середній клас – типові американці, що є прикладом респектабельності, добросовісного ставлення до роботи, вірності культурним нормам і стандартам (поліцейські, лікарі, викладачі, інженери);
- д) вищий нижчий клас – люди, праця яких позбавлена творчості, від них вимагається лише наявність середньої освіти і деяких навичок, часто працюють вручну. Проживають у непрестижних районах у невеликих будиночках або квартирах (дрібні службовці, клерки, робітники);
- є) нижчий нижчий клас – люди в тяжкому положенні, що мають проблеми із законом.

Гроші витрачають в основному на продукти харчування і роблять покупки в кредит (іммігранти, безробітні – 25,22%).

Де знаходиться людина? Як визначити його положення в системі стратифікації? Уорнер виділив 5 ознак класу: 1. Рід занять. 2. Джерело доходу. 3. Розмір доходу. 4. Район мешкання. 5. Тип житла.

Методи дослідження класової структури такі:

- об'єктивний – рівень доходу, квартира, автомобіль;
- суб'єктивна самооцінка;
- оцінки репутації – оцінка статусу сусідів, знайомих у порівнянні зі своїм.

Нерівність і бідність – поняття, тісно пов'язані з соціальною стратифікацією. Нерівність характеризує нерівномірний розподіл дефіцитних ресурсів суспільства – грошей, влади, освіти і престижу – між різними стратами або верствами населення. Основним вимірником нерівності виступає кількість ліквідних цінностей. Цю функцію зазвичай виконують гроші. Бідність – це економічний і соціокультурний стан людей, що мають мінімальну кількість ліквідних цінностей і обмежений доступ до соціальних благ. Бідність – це не тільки мінімальний дохід, але особливий спосіб і стиль життя, норми поведінки, стереотипи сприйняття і психологія, що передаються з покоління в покоління. Тому соціологи говорять про бідність як особливу субкультуру.

У статистичному сенсі доходом вважається та сума грошей, яку люди заробляють завдяки приналежності до певної професії (виду занять) або завдяки узаконеному розпорядженню власністю. Проте у жебраків нічого подібного немає. Жебраки, навіть якщо вони регулярно заробляють на життя жебрацтвом, ніяких цінних послуг суспільству не надають. А статистика враховує лише ті джерела доходу, які пов'язані з наданням цінних, суспільно значущих послуг або виробництвом товарів. Жебраків включають до складу так званого андеркласу, тобто буквально некласу, або шару, що стоїть нижче за всі класи.

Найпоширеніший і легший в розрахунках спосіб вимірювання нерівності – порівняння величин найнижчого і найвищого доходів в даній країні. П. Сорокін порівнював таким чином різні країни і різні історичні епохи. Наприклад, у середньовічній Німеччині співвідношення вищого і нижчого доходів складало 10000:1, а в середньовічній Англії 600:1.

Інший спосіб – аналіз частки сімейного доходу, що витрачається на харчування. Виявляється, багаті платять за продовольство всього 5-7%. Чим бідніший індивід, тим більша частка доходу витрачається

чається в нього на харчування, і навпаки. Якщо нерівність характеризує суспільство в цілому, то бідність стосується тільки частини населення. Залежно від того, наскільки високий рівень економічного розвитку країни, бідність охоплює значну або незначну частину населення.

Масштабом бідності соціологи називають частку населення країни (зазвичай виражену у відсотках), що проживає на офіційній межі або порозу бідності. Для позначення масштабу бідності застосовуються також терміни «рівень бідності», «межа бідності» і «коефіцієнт бідності». Поріг бідності – це сума грошей, офіційно встановлена як мінімальний дохід, завдяки якому індивід або сім'я в змозі придбати продукти харчування, одяг і житло. Його також називають «рівнем бідності». В Україні він отримав додаткову назву – прожитковий мінімум. Очевидно, що масштаб бідності і поріг бідності тісно зв'язані між собою. Чим вище планка вимог, тим більше людей опиняється за межею бідності. І навпаки. Економічна комісія ООН відносить до бідних шарів тих, у кого сімейний дохід складає 2/3 середньо-національного доходу. Прийнята ще одна методика: бідними вважають тих, чий дохід складає менше 50% середньо-національного доходу. Межі бідності міняються в історичному часі. Раніше людство жило багато гірше і чисельність бідних була вища. В античній Греції 90% населення за мірками того часу проживало в бідності. В Англії епохи Відродження близько 60% населення вважалось бідним.

У XIX столітті масштаб бідності скоротився до 50%. У 30-ті роки XIX століття тільки третина англійців відносилася до бідних, а через 50 років – усього 15%. Сьогодні коефіцієнт бідності досяг 10%. Традиційно соціологи виділяли абсолютну і відносну бідність. Під абсолютною бідністю розуміється такий стан, при якому індивід на свій дохід нездатний задовольнити навіть базисні потреби в їжі, житлі, одязі, теплі або здатний задовольнити тільки мінімальні потреби, що забезпечують біологічне виживання. Чисельним критерієм виступає поріг бідності (прожитковий мінімум).

Під відотною бідністю розуміється неможливість підтримувати рівень життя, що личить, або деякий стандарт життя, прийнятий в даному суспільстві. Відносна бідність показує те, наскільки ви бідні порівняно з іншими людьми. Вона є порівняльною характеристикою в двох сенсах. По-перше, вона показує, що ви бідні щодо того достатку або статку, яким володіють інші члени суспільства,

що не вважаються бідними. Перше значення відносної бідності полягає в порівнянні однієї страти з іншими стратами або шарами. По-друге, вона показує, що ви бідні щодо деякого стандарту життя, наприклад стандарту гідного або такого, що личить, життя. Межі абсолютної і відносної бідності не співпадають. У суспільстві може бути ліквідована абсолютна бідність, але завжди збережеться відносна. Адже нерівність – незмінний супутник складних суспільств. Відносна бідність, таким чином, зберігається навіть тоді, коли стандарти життя всіх шарів суспільства підвищилися. Аналізуючи соціальну стратифікацію сучасного суспільства неможливо не розглянути «середній клас», поняття, яке увійшло в науковий обіг у 50-60 рр. ХХ ст.

У США та країнах Західної Європи до середнього класу відносять понад 60% населення, у скандинавських країнах, країнах яскравої соціал-демократичної спрямованості – до 75% населення. Концепція середнього класу і є суттєвим елементом теорії постіндустріального суспільства (Дж. Гелбрейт, Р. Арон, З. Бжезинський). Функції середнього класу:

- вихователь і постачальник висококваліфікованої робочої сили;
- основний платник податків;
- внутрішній інвестор економіки, економічний донор;
- носій демократизації суспільства;
- стабілізатор суспільства, гарант його політичної міцності, «буфер» між крайнощами в соціальній піраміді – вищими та нижчими верствами.

Деякі «прообрази» цього поняття можна відшукати ще у вченні Аристотеля про середній елемент, який, на думку класика, складають не зовсім бідні, але й не надмірно багаті люди, котрі мають становити фундамент поліса – міста-держави, його міцну основу і слугувати запорукою справедливої та стабільної держави. Саме за ці міркування Аристотеля інколи називають «ідеологом здорового глузду середнього класу». І все ж таки середній клас як частина суспільства, котра займає проміжні статусні позиції між багатими та бідними, верхами й низами, – це унікальне явище саме ХХ ст.

Середній клас сформувався на Заході під впливом соціально-економічних зрушень і, зокрема, унаслідок науково-технічної революції. Якісні показники та значні кількісні параметри середнього класу не могли не вплинути на сутнісні характеристики суспіль-

ства, що його він репрезентує. М. Тетчер назвала таке суспільство «суспільством двох третин», маючи на увазі, що дві третини населення країни живуть добре, а соціальне невдоволення зосереджене в одній третині його. Для виявлення середнього класу в суспільстві застосовується низка критеріїв (показників). Зазначимо, що нічого спільного з науковим не має так званий «арифметичний підхід», згідно з яким до середнього класу відносять ту частину населення, яка має середні прибутки по країні. Такий спрощений підхід дає можливість знайти середній клас у будь-якій країні світу.

Основні критерії (показники) середнього класу, усталені у світовій соціології, такі:

- рівень економічного прибутку, що дає змогу використовувати високотехнологічні предмети побуту та послуги й забезпечити певний достатній рівень життя;
- характерні складові соціального капіталу: наявність освіти та кваліфікації, що підвищують вартість робочої сили їх носія, загальний рівень культури, що надає можливість виконувати висококваліфіковану працю та мати відповідний соціально-професійний статус;
- економічна поведінка з орієнтацією на ринкову форму господарювання, економічну свободу, самостійність і незалежність;
- соціально-психологічна спрямованість на сімейний добробут, індивідуальний усебічний розвиток особи;
- престиж трудової діяльності, кола спілкування, способу життя, наявність широких соціальних зв'язків, контактів, соціальних взаємодій.

До середнього класу в західних країнах відносять дрібних і середніх підприємців, технічну, військову та гуманітарну інтелігенцію, висококваліфікованих робітників («білі» й «золоті» комірці), фермерів тощо. У західних демократіях сформувався цілий прошарок – мерітократія (від англ. – заслуга), головні прикмети котрого такі: відсутність спадкового капіталу як первинного; неабиякі власні зусилля для досягнення високих статусних позицій і життєвого успіху – елітна освіта, видатні особистісні риси, висока працездатність. Мерітократію часто називають новою елітою, за якою – успіх майбутнього розвитку. Утвердження такого прошарку в Україні перебуває лише на початковій стадії. Формування середнього класу в Україні за вказаними вище критеріями - справа майбутнього.

Для України, як і для інших перехідних суспільств, характерні такі особливості середнього класу:

- Україна переживає початкову стадію формування середнього класу, який перебуває лише в зародку;
- формування середнього класу в Україні відбувалося переважно не шляхом домінування особистісних духовних рис (професіоналізму, освіченості, працелюбства, вольових устремлінь і власних здобутків), а внаслідок «уміло» проведеної приватизації, доступу до бюрократичних інституцій, що здійснювали роздержавлення, тощо;
- для України характерне зведення всієї багатоманітності критеріїв визначення середнього класу до єдиного – економічного. Звідси – наявна ситуація паралельного існування ніби двох середніх класів: один – середній за прибутками, але із сумнівними життєвими та моральними цінностями; другий – загалом відповідає західним критеріям, окрім економічних; наявна проблема кількісних параметрів середнього класу. За деякими оцінками, він становить 15% від усього населення, тому не здатний виконувати роль стабілізатора суспільства, гаранта політичної стабільності;
- специфіка середнього класу в Україні полягає в тому, що він утворюється не на базі розвитку реального виробництва, а переважно від обслуговування класу багатих;
- подальший розвиток середнього класу в Україні пов'язаний з успішними економічними реформами, а також із поверненням у коло середнього класу численної інтелігенції, що і становить осердя останнього в західних країнах.

3. Соціальна мобільність та її види

Розглядаючи соціальну стратифікацію, слід аналізувати не тільки групи та місця, які вони посідають у системі суспільної ієрархії, а й конкретного індивіда, котрий також змінює свої позиції. Під соціальною мобільністю розуміють рух індивідів між різними соціальними позиціями, тобто перехід від однієї групи до іншої. Класиком теорії соціальної мобільності вважають російсько-американського вченого П. Сорокіна, котрий запровадив цей термін у науковий обіг. Соціальна мобільність означає переміщення ін-

дивідів і груп з одних соціальних шарів, спільнот в інші, що пов'язано зі зміною положення індивіда або групи в системі соціальної стратифікації. Можливості і динаміка соціальної мобільності розрізняються в різних історичних умовах. До каналів, або «ліфтів», соціальної мобільності П. Сорокін відносить такі соціальні інститути: армію, церкву, освітні інститути, сім'ю, політичні і професійні організації. Соціальні інститути, які є каналами вертикальної мобільності, мовби фільтрують і відбирають індивідів, здійснюючи своєрідну селекцію.

Сім'я теж служить інтересам соціального відбору, проте зараз цінуються не походження і знатність роду, а особисті якості. Найвідоміші дослідники цієї проблеми – американці Б. Барбер, Л. Уорнер, а також авторитетний соціолог сучасності – англієць Д. Голдторп. Останній створив методики дослідження мобільності, вивчаючи англійське суспільство. Варіанти соціальної мобільності різноманітні. Вона буває:

1. Індивідуальною і колективною;
2. Вертикальною і горизонтальною;
3. Внутрішньо-генераційною та міжгенераційною.

У сучасній науці розрізняють *два види соціальної мобільності*:

- горизонтальна – передбачає перехід індивідів з однієї соціальної групи до іншої без зміни соціального статусу;
- вертикальна – передбачає перехід індивіда з однієї групи до іншої зі зміною соціального статусу.

У свою чергу, вертикальна мобільність може бути висхідною, коли індивід збільшує свої доходи, підвищує освіту, здобуває владу, визнання, престиж, статус, отже здійснює соціальний підйом, та спадною, коли індивід втрачає у власності, владі, визнанні, статусі, здійснює соціальний спуск, зазнає деградації. Вертикальна мобільність може бути як індивідуальною, що стосується окремого індивіда, так і колективною, груповою, тобто характерною для цілої групи. Групова мобільність відбувається тоді, коли знижується або підвищується статус цілого класу, стану, касти. Причинами групової мобільності служать наступні чинники: соціальні революції, іноземні інтервенції, міждержавні війни, військові перевороти, зміна політичних режимів, селянські повстання, боротьба аристократичних родів, створення або крах імперії. Історії відомо чимало випадків, коли цілі соціальні групи унаслідок якихось подій різко змінювали свій статус.

У результаті змінювався і статус практично всіх індивідів, що належать до цієї групи. П. Сорокін наводить як приклад Жовтневу революцію. В результаті її цілий привілейований клас дворянства зробив колективне соціальне сходження: у 20–30 рр. пишатися дворянським титулом і виставляти його на загальний огляд у радянській Росії було не просто непросте, але й просто-таки небезпечно для благополуччя і самого життя. Навпаки, робітничо-селянське походження стало ознакою благонадійності і багато в чому відкривало дорогу до підвищення соціального статусу.

Також виокремлюють внутрішньо-генераційну мобільність (інтрагенераційну) та міжгенераційну (інтергенераційну). Внутрішньо-генераційна мобільність (інтрагенераційна) – це висхідна чи спадна мобільність окремої людини протягом її життя. Інколи цей вид соціальної мобільності ще називають кар'єрою, котру визначають як зміну соціального статусу індивіда протягом власного життя. Міжгенераційна мобільність (інтергенераційна) – це рух індивіда соціальною драбиною між різними поколіннями. Вивчаючи цей тип мобільності, можна з'ясувати, як змінилися соціальні позиції поколінь дітей порівняно з поколіннями батьків.

Досліджуючи мобільність, соціологи оперують ще низкою понять. Швидкість мобільності – це рух індивіда соціо-економічною шкалою за певний проміжок часу. Нормальною швидкістю вважають пересування індивіда на одну-дві сходинки-страсти. Раптовий злет або раптове падіння на декілька позицій за короткий проміжок часу – ознака кризових чи перехідних суспільств (характерна для сучасної України). Інтенсивність мобільності – це кількість індивідів, які змінюють соціальні позиції у вертикальному та горизонтальному напрямках за певний час. Сукупний індекс мобільності – це показник, який враховує швидкість та інтенсивність мобільності. У світовій соціології відомими є Оксфордські дослідження соціальної мобільності, що відбувалися в 70-90 рр. ХХ ст.

Аналізуючи суттєві зміни у структурі виробництва розвинутих капіталістичних країн, зумовлені науковотехнічною революцією, соціологи дійшли таких висновків: рівень мобільності чоловіків зріс; збільшилася кількість випадків руху великої амплітуди; третина «білокомірцевих» службовців походить із робітників; значно обмежені можливості мобільності в жінок; відбувається збільшення кількості посад високого рангу та як наслідок посилюються можливості мобільності в суспільстві.

Переважні тенденції соціальної мобільності в Україні, що були виявлені дослідженнями українських учених у 90-х рр. ХХ ст.:

- масова примусова, недобровільна міжпрофесійна мобільність, зумовлена кризовим станом суспільства в період інституціональних змін, який знижує попит на деякі професії, наявність безробіття тощо;
- спадні соціальні переміщення як домінуючі тенденції у процесах соціальної мобільності для абсолютної більшості населення;
- висхідні соціальні переміщення характерні для порівняно невеликих соціальних груп (переважно для правлячої еліти);
- зміна професії як складова стратегії виживання;
- примус до самозайнятості без професійної перекваліфікації;
- рух у спадному напрямку суттєво переважає рух у висхідному напрямку;
- стратегії успіху властиві переважно молоді, у той час як для середнього та старшого покоління характерні стратегії виживання. Об'єктивні знання про соціальну мобільність свідчать про реальні переміщення в суспільстві, про рівень демократичності, відкритості та стабільності цього суспільства.

Література

Основна:

1. Артеменко С. Б. Соціологія у визначеннях, схемах, таблицях [Електронний ресурс] : навч. посіб. / С. Б. Артеменко, А. Б. Фляшнікова ; М-во освіти і науки України, Держ. ВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». Київ : КНЕУ, 2014. 128 с.

2. Гіденс Ентоні. Соціологія / Пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник. Наук. ред. О. Іващенко. Київ : Основи, 1999. С.16-31.

3. Гуменюк Л. Й. Соціологія: Хрестоматія (від першоджерел до сучасності): навчальний посібник. У 2-х томах. Т.1. Львів: ЛьвДУВС, 2019. [Електронний ресурс]. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1.pdf>

4. Козирев М. П. Соціологія: підручник. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2016. 656 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/437/1/%D0%9A%D0%BE%D0%B7%D0%B8%D1%80%D1%94%D0%B2%20%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F%202016.pdf>

5. Конспект лекцій з дисципліни «Соціологія» для студентів першого (бакалаврського) рівня всіх спеціальностей / укл.: Ма-чуліна І. І. Кам'янське, ДДТУ, 2019. 61 с. URL: <http://www.dstu.dp.ua/Portal/Data/7/15/4-15-kl28.pdf>

6. Соціологія. Курс лекцій / За ред. В. М. Пічі. Львів, 2002. С. 8-28.

7. Соціологія. Курс лекцій / За ред. І. С. Старовойтова. Тернопіль, 1999. С. 4-13.

8. Соціологія : навчальний посібник для студентів для студентів усіх спеціальностей денної форми навчання, що вивчають «Соціологію» / О. В. Горпинич, О. Ю. Клименко, Л. М. Москаленко, М. С. Труш, В. Ф. Ятченко. Київ : ДУТ, 2019. 235 с. URL: https://dut.edu.ua/uploads/l_1868_64391381.pdf

9. Соціологія : Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За заг. ред. В. Г. Городяненка. Київ, 2003. С. 9-29.

10. Соціологія: теорії середнього рівня: навчальний посібник / за наук. ред. Ю. Ф. Пачковського [Н. В. Коваліско, Т. Д. Лапан, Н. Й. Черниш та ін.]. Київ : «Каравела», 2020. 356 с. URL: <https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/03/Sotsiolohiia-Teorii-serednohorivnia-za-red-YU.F.-Pachkovskoho-Navch.-posibnyk-2020.pdf>

11. Петінова О. Б. Соціологія: навчальний посібник. Одеса : Видавництво «Магістр», 2019. 260 с. URL: http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/2573/3/Petinova_2019.pdf

12. Черниш Н. Соціологія : Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. 5-те вид., переробл. і допов. Київ : Знання, 2009. 468 с.

Додаткова:

1. Антонов А. В. Державне регулювання процесу активізації академічної мобільності // Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія : Державне управління. 2015. Вип. 2. С. 50-60.

2. Біль М. М. Мобільність населення: теоретична сутність і видова різноманітність // Економіка і суспільство. 2016. Вип. 7. С. 645-652.

3. Годован Ю. В. Соціальна мобільність молоді як стратегічна складова політичної соціалізації молоді // Вісник Донецького університету імені В. Стуса. Серія : Політичні науки : наук. журн. Вінниця : Донец. нац. ун-т ім. Василя Стуса, 2017. С. 76-78.

4. Кузьмук О. М. Середній клас в українському суспільстві: перспективи теоретичного та емпіричного дослідження : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2016. 172 с.

5. Курило І. О. Соціально-економічна структура населення: еволюція, сучасність, трансформації (монографія) / Відповід. ред. В. С. Стешенко. Київ : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2006. 472 с.

6. Makeєв С. Сміслові порядки інтелектуальних практик // Сміслова морфологія соціуму / за ред. Н. Костенко. Київ : Інститут соціології НАН України, 2012. С. 124-151.

7. Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу / за ред. Е. М. Лібанової. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2012. 404 с. URL: https://idss.org.ua/monografii/nerivnist_2012.pdf.

8. Парсонс Т. Новый аналитический подход к теории социальной стратификации // О структуре социального действия / [пер. с англ. И. Бакштейна, Г. Беляевой, Л. Седовой, В. Чесноковой ; под ред. В. Чесноковой, С. Белановского]. [2-е изд.]. Москва : Академический Проект, 2002. С. 563–637.

9. Сорокин П. А. Социальная стратификация и мобильность // Человек. Цивилизация. Общество / [общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонова ; пер. с англ. С. А. Сидоренко, А. Ю. Согомонова]. Москва : Политиздат, 1992. С. 295-424.

10. Стрюк М. І., Семеріков С. О., Стрюк А. М. Мобільність : системний підхід // Інформаційні технології і засоби навчання. 2015. Т. 49. Вип. 5. С. 37-70.

11. Фромм Э. Человек для самого себя // Психоанализ и этика. Москва : Республика, 1993. С. 17-190.

12. Чернуха Н. Інтеграційні процеси у сучасному освітньому просторі як передумова успіху соціальної мобільності сучасної особистості // Науковий часопис НПУ імені П. М. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка: [зб. наук. праць]. Вип.14. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. С. 12-21.

**ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ
З МЕТОДИЧНИМИ РЕКОМЕНДАЦІЯМИ
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1.
СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СУСПІЛЬСТВА**

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ 1.

Тема: Предмет соціологічної науки (2 год.)

Мета: розкрити об'єкт і предмет соціологічної науки . Висвітлити зміст соціальних законів та категорій. Проаналізувати структуру соціології та взаємозв'язок соціології з іншими галузями наукового знання.

План

1. Соціологія як наука. Об'єкт і предмет соціології. Поняття соціального, його критерії та сутність.
2. Закони, категорії соціології та їх загальна характеристика.
3. Методи соціального пізнання.
4. Місце соціології в системі суспільних і гуманітарних наук.

Ключові поняття: позитивізм, соціологія, соціальний закон, загальні соціальні закони, соціальне, об'єкт соціології, предмет соціології, метод, функція, глобалізація.

1. Соціологія (від лат. *societas* – суспільство та грецького *logos* – слово, знання, вчення) – наука про суспільство, про закони становлення, функціонування і розвитку суспільства в цілому, а також соціальних груп і спільнот, та природу і характер відносин в сфері їх спільної життєдіяльності, що знайшло відображення в об'єкті та предметі дослідження соціологічної науки. Студентам під час відповіді на перше питання слід розкрити сутність і зміст об'єкта та предмета соціології.

2. Соціологія, як і будь-яка інша наука, має свої категорії і закони, система яких відображає внутрішню логіку соціологічного пізнання, розкриває і конкретизує характеристику її предмета і методу, служить основою для теоретичного осмислення соціальних явищ і процесів. Проте, якщо категорії соціології відображають найбільш значимі властивості, ознаки досліджуваного соціального об'єкта, то її закони виражають глибинні зв'язки між ними. При відповіді на питання студенти повинні проаналізувати категорії та закони соціології.

3. Метод пізнання, або метод дослідження – специфічна процедура, що складається з певних дій або операцій, за допомогою

яких здобувається й обґрунтовується нове знання в науці. Усі методи наукових пізнань поділяються на загальні та спеціальні. При відповіді слід охарактеризувати зазначені методи та визначити їх роль у соціальному пізнанні.

4. Будучи наукою про суспільство, соціологія водночас структурно включає як загальну теорію соціальної багатоманітності явищ і процесів суспільного життя, що є об'єктами дослідження суспільних і гуманітарних наук, так і соціальні теорії різних специфічних об'єктів, а саме соціальні теорії праці (соціологія праці), освіти (соціологія освіти), релігії (соціологія релігії) тощо. Відтак соціологія має безпосередній вихід на ряд суспільних і гуманітарних наук. Саме на даному аспекті необхідно зупинитися студентам при відповіді.

Питання для самостійного опрацювання

1. Структура та функції соціології; визначення та характеристика.
2. Об'єктивні передумови виникнення соціології як самостійної наукової дисципліни: класифікація, характеристика.
3. О. Конт про предмет і методи соціології, її основне завдання.
4. Теорія соціальної дії М. Вебера. Поняття та критерії соціального. Характеристика різновидів соціальної дії.
5. Соціальний зв'язок: поняття, структура та типи.
6. Соціальний інститут, сутність, різновиди та функції. Поняття дисфункції.
7. Історичні типи суспільства: традиційне, індустріальне, модерне суспільство.

Теми рефератів:

1. Сучасні дискусії в соціологічній науці про предмет соціології.
2. Теоретична і прикладна соціологія.
3. Прикладні дослідження в соціології.
4. Система соціологічного знання та її елементи.
5. Соціальні теорії XVII-XVIII ст. : класифікація, характеристика.
6. Соціальні ідеї українського просвітництва.
7. Постмодерністські ідеї у соціології. П. Бурдьє про соціальний простір та культурний капітал.
8. Тенденції розвитку соціологічного знання на рубежі XX-XXI ст.

Тестові завдання

1. Фундатором соціології як науки є:

- а) І. Кант;
- б) Г. Гегель;

- в) О. Конт;
- г) К. Маркс

2. Вихідним для розуміння соціологічного пізнання і визнання предмета соціологічної науки є поняття:

- а) суспільство;
- б) соціологія;
- в) соціальне.

3. Вперше почав застосовувати в українській історіографії історикосоціологічний метод:

- а) М. Грушевський;
- б) В. Антонович;
- в) Д. Дорошенко.

4. У буквальному перекладі соціологія – це:

- а) вчення про людину;
- б) наука про суспільство;
- в) наука про соціальні інститути;
- г) вчення про соціальні групи.

5. Соціальний інститут – це:

- а) різновид ВНЗ, де готують фахових соціологів;
- б) певна сфера соціального життя людей;
- в) набір соціальних статусів особистості;
- г) процес засвоєння людиною соціальних норм.

6. Об'єктом соціологічного пізнання є:

- а) закони і закономірності функціонування суспільства
- б) суспільство як цілісна соціальна реальність;
- в) соціальне життя суспільства.

7. У якій з відповідей найповніше і найглибше розкрито предмет соціології:

- а) Це наука, що вивчає і аналізує соціальні факти;
- б) Це наука, що вивчає специфіку соціального;
- в) Це система наукового знання, яка пояснює поведінку людей як представників великих соціальних груп;
- г) Це наука, що вивчає суспільство як цілісну організовану систему соціальних зв'язків і відносин, інститутів, суспільних груп, які взаємодіють між собою;
- д) Це наука про становлення, розвиток і функціонування соціальних спільностей, соціальних організацій і соціальних процесів;
- е) це наука про суспільство як єдину соціальну систему, про тенденції, закони і функціонування і розвитку, про прояви даних законів

і закономірностей в діяльності соціальних суб'єктів малих і великих соціальних груп і спільностей людей, а також окремих особистостей.

8. Зазначте положення, в якому правильно характеризується дія соціальних законів:

- а) дія соціальних законів свідомо задається людьми;
- б) соціальні закони діють завжди і всюди без будь-яких виключень.

9. Вкажіть галузь, що не належить до спеціальних соціологічних теорій.

- а) соціологія медицини;
- б) соціологія освіти;
- в) соціологія сім'ї;
- г) соціологія злочинності;
- д) соціологія масової комунікації.

10. Під функціями соціології розуміють:

- а) зв'язок соціології з іншими науками;
- б) цілі і завдання соціології;
- в) суспільне призначення, роль соціології, яку вона виконує в суспільстві.

11. Закони соціальної динаміки відображають:

- а) стабільність соціальної структури суспільства;
- б) етапи, причини, характер і типи зміни соціальної структури суспільства;
- в) процеси соціалізації і стратифікації.

12. Яке з положень найбільш вірно визначає місце соціології в системі суспільних наук?

- а) соціологія є складовою частиною соціальної філософії;
- б) це самостійна наука, яка має свій науковий інструментарій;
- в) соціологія не може існувати без висновків інших наук.

13. Зазначте фактори, які обумовлюють особливе місце соціології в системі суспільних наук:

- а) її перетворення на філософську науку;
- б) безпосередній зв'язок з технічними та природничими науками;
- в) наявність загальної соціологічної теорії (або теорії суспільства), яка виступає як теорія і методологія всіх інших суспільних і гуманітарних наук.

14. Соціологія досліджує:

- а) минулий стан суспільства;
- б) сучасний стан суспільства;
- в) майбутній стан суспільства.

15. Соціологія вивчає:

- а) індивідуальні прояви соціальної поведінки і взаємодії;
- б) типові прояви соціальної поведінки і взаємодії.

ТЕКСТИ ПЕРШОДЖЕРЕЛ

Бауман З. Мислити соціологічно

«Мистецтво мислити соціологічно може надати кожному з нас найважливішу послугу, а саме: зробити нас більш чутливими; загострити наші почуття, ширше розкрити нам очі, і тоді ми зможемо дослідити людські ситуації, які залишалися для нас до сих пір непомітними. Якщо ми почали краще розуміти, як через використання влади і людських ресурсів здійснюються, реалізуються, на перший погляд, природні, немінучі, непереборні, вічні аспекти нашого життя, то вже навряд чи зможемо погодитися з тим, що вони недосяжні для людської діяльності, в тому числі і нашої власної. Соціологічне мислення само по собі, можна сказати, по праву володіє власною силою, саме антизакріплюючою силою. Воно повертає гнучкість світові, який до сих пір вражав своєю жорсткістю, і представляє його іншим від того, яким він є зараз. Можна стверджувати, що мистецтво соціологічного мислення веде до збільшення обсягу і практичної ефективності нашої з вами свободи. Індивідом, який засвоїв і застосовує це мистецтво, вже не можна просто маніпулювати; він пручається насильству і регулюванню ззовні, тим силам, з якими, як досі вважалося, марно боротися»¹.

Питання:

1. Чи погоджуєтесь Ви з позицією автора? Відповідь обґрунтуйте.

Бергер П. Запрошення до соціології

«Соціологія – не практика, а спроба зрозуміти. Звичайно, розуміння може виявитися корисним в практичній діяльності. Саме тому ми вважаємо, що подальший розвиток соціології принесе велику користь соціальній роботі та позбавить нас від необхідності занурюватися в міфічні глибини «несвідомого» для пояснення тих явищ, які, як правило, цілком усвідомлювані, більш прості і соціальні за своєю природою. Але в соціологічному пізнанні, мета якого полягає в спробі зрозуміти суспільство, немає нічого, що робило б

¹ Гуменюк Л. Й. Соціологія: Хрестоматія (від першоджерел до сучасності). У 2-х томах. Т. 1. Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 27-28.

заняття самого соціолога тією чи іншою практичною діяльністю необхідним.

Соціологічне знання (розуміння) можна рекомендувати соціальним працівникам, а крім того продавцям, доглядальницям, проповідникам і політикам, тобто фактично кожному, хто пов'язаний з маніпулюванням людьми незалежно від конкретних цілей і моральних виправдань. Саме таке розуміння соціологічного пізнання мається на увазі в класичному твердженні Макса Вебера (однієї з найбільш важливих фігур в історії розвитку соціологічної думки) про те, що соціологія «вільна від цінностей». До даного твердження нам ще не раз доведеться повертатися, тому дещо хотілося б уточнити прямо зараз. Зрозуміло, це твердження не означає, що соціолог не може і не повинен дотримуватися ціннісних орієнтирів. Жодна людина, залишаючись людиною, не може обійтися без них. У житті соціолог як громадянин своєї країни, як приватна особа, член релігійної громади або ще якоїсь асоціації людей, розділяє безліч цінностей. Але в рамках професійної діяльності основна цінність одна – строга науковість. Однак це не виключає того, що соціолог як людина буде змушений постійно стикатися з власними переконаннями, емоціями і упередженнями. Необхідний особливий інтелектуальний тренінг, щоб він виробив в собі прагнення розуміти і контролювати їх опосередкований вплив на його роботу, яка, наскільки це можливо, має бути виключена. Чи треба говорити, що зробити це не завжди легко, проте тут немає нічого неможливого. Соціолог прагне бачити те, що є. Він може бажати або боятися своїх відкриттів. Але він буде намагатися бачити реальність, незважаючи на свої надії і побоювання. Тому ідеал, до якого прагне соціологія, - це акт чистої перцепції (сприйняття), настільки чистої, наскільки дозволяють і людські можливості».²

Питання:

1. Прокоментуйте позицію автора щодо трактування соціологічного пізнання і знання? Чи погоджуєтесь Ви з такою точкою зору? Обґрунтуйте.

Конт О. Дух позитивної філософії

«Сорок восьма лекція. Основні властивості позитивного методу при раціональному вивченні соціальних явищ. [...] У соціології, як

² Гуменюк Л. Й. Соціологія: Хрестоматія (від першоджерел до сучасності). У 2-х томах. Т. 1. Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 34-46.

втім, і поза нею, позитивний метод буде мати успіх тільки в силу раціонального застосування його головних способів в міру поступового їх здійснення. Таким чином, мова йде про написання попереднього логічного трактату про метод у соціальній фізиці. Тим не менше, з іншого боку, перш ніж піддати соціологічну науку прямому випробуванню, необхідно ретельно охарактеризувати її наявний загальний дух і сукупність фундаментальних засобів, які до неї відносяться. Так само ми робили в трьох попередніх томах по відношенню до різних попередніх наук. Крайня недосконалість даної науки повинна з ще більшою строгістю накладати цей обов'язок. Хоча подібні міркування повинні за своєю природою, поза всяким сумнівом, мати відношення безпосередньо до самої науки, розглянути її в 59 найбільш важливих концепціях, проте їх можна більш цілеспрямовано співвіднести з простим методом, оскільки вони особливо призначені для скерування нашого розуму на успішне вивчення цього важкого предмета, що в достатній мірі виправдовує назву даної лекції. [...] Схоже, звичну тенденцію постійно підпорядковувати наукові концепції фактам... слід ввести, нарешті, в систему соціальних досліджень, де туманні і погано прописані спостереження не створюють достатньої основи для посправжньому наукових роздумів і зазвичай самі постають змінюваними волею уяви, яка стимулюється вкрай рухливими пристрастями. [...] Цей попередній виклад достатньо охарактеризував фундаментальний дух, властивий статичній соціології. Тепер, коли ми попередньо визначили в цілому справжній дух нової політичної філософії, нам залишається також розглянути безпосередньо, хоча і в найбільш загальних рисах, філософську концепцію, яка повинна керувати нами при динамічному вивченні людських суспільств, що становить головну мету нашої роботи... Втім, слід зазначити на додаток, що спонтанне переважання динамічної соціології протягом цього тому дає нам зараз право скоротити, наскільки це можливо, загальну оцінку, недосконалість якої і інші недоліки можна поступово компенсувати подальшими лекціями. Як я щойно пояснив, статичне бачення соціального організму має, в силу природи предмета, складати найпершу раціональну основу всієї соціології. Проте необхідно визнати, що соціальна динаміка не тільки складає в ній найбільш і безпосередньо цікаву частину, особливо в наші дні, але і з чисто наукової точки зору вона одна в кінцевому рахунку надає цій новій науці в цілому найбільш чіткий філософський характер,

безпосередньо виводячи на перше місце поняття, яке в найбільшій мірі відрізняє, власне кажучи, соціологію від простої біології, тобто основоположну ідею безперервного прогресу, або, скоріше, поступового розвитку людства. [...] У соціології, як і в біології, наукове дослідження використовує на конкуруючих засадах три основні методи, які я, починаючи з другого тому цього Трактату, виділяю в узагальненому мистецтві спостереження: чисте 60 спостереження, власне експеримент і, нарешті, порівняльний метод, суттєво адаптований до різних досліджень живих тіл. Таким чином, тут йдеться про загальну оцінку відносної значимості і характеру цих трьох послідовних способів дії щодо природи і про призначення нової науки, визначення якої ми дали раніше. [...] Я вважаю своїм обов'язком відтепер піти на ризик з цим новим терміном, повністю еквівалентним раніше введеному мною вислову «соціальна фізика», щоб мати можливість позначати через один іменник цю додаткову частину натуральної філософії, яка позитивно вивчає сукупність основних законів, що відносяться до соціальних явищ. Таке перейменування відповідає особливому призначенню цього, оскільки виправдовує, як я сподіваюся, повною мірою цей прийом, яким я завжди користувався з необхідною обережністю, не перестаючи відчувати при цьому глибоку неприязнь до будь-якої систематичної звички до неологізмів.³

Питання:

1. У чому переваги та недоліки позитивістського методу у соціології?

Моносон П. Човен на алеях парку. Введення у соціологію

«Соціологія, таким чином, є інституціоналізована суспільно-наукова дисципліна, що є частиною нашого суспільства. У той же час це наука, що досліджує суспільство, наука, в якій суспільство самовиражає себе. У світі ілюстрованих тижневиків або в міфі про вільну особистість також використовуються суспільні відносини, але вони не відображають нічого, крім самих себе, на відміну від того, що робить або має робити соціолог. Мова йде не тільки про неприпустимість «споглядання власного пупа», а й про необхідність розглядати самого себе в якості члена суспільства, щоб поз-

³ Гуменюк Л. Й. Соціологія: Хрестоматія (від першоджерел до сучасності). У 2-х томах. Т. 1. Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 58-60.

бутися поділу останнього на дві частини: одна частина – це ми, які вивчають суспільство, а інша – ті, кого ми вивчаємо. Проблеми, що виникають у суспільстві, зачіпають також і нас. Користь, яку в даному випадку приносить вивчення соціології, це здатність краще зрозуміти функції науки і науковця в суспільстві. Це і було основним завданням соціології відразу після її виникнення як науки – спробувати виявити переважаючі в суспільстві ідеології; причому самі соціологи повинні бути гранично уважні, щоб не створити якісь нові».⁴

Питання:

1. Учому полягає подвійна рефлексивність соціології? Доберіть факти, твердження, які б підтверджували Ваші судження.

Сорокін П. Соціальна стратифікація і мобільність

«Суспільство в соціологічному сенсі означає, перш за все, сукупність людей, що знаходяться в процесі спілкування, і далі – сукупність взаємодіючих вищих організмів. Дійсно, придивляючись до світу людського співжиття, ми бачимо людей, що живуть спільно один з одним; між ними щомиті виникають тисячі процесів взаємодії, що носять психічний характер: обмін ідеями (релігійними, науковими, буденними, художніми образами і ін.), обмін вольовими імпульсами (суспільства і кооперації, в які люди об'єднуються для досягнення цілей комерційних, благодійних, господарських, моральних, наукових і т. д.), обмін почуттями (на ґрунті любові, співчуття, ненависті, при спогляданні драми, при релігійному обряді і т. д.). Життя кожного з нас представляє безперервний процес психічної взаємодії між нами і іншими людьми. Тільки вночі, під час сну, цей процес дещо послаблюється. Людське суспільство з цієї точки зору схоже на бурхливе море, в якому окремі люди, як хвилі, оточені собі подібними, постійно стикаються один з одним, виникають, ростуть і зникають, а море – суспільство – вічно вирує, хвилюється і не замовкає... все сказане про суспільство людей певною мірою застосовні і до вищим тваринам, які живуть товариствами, стадами, групами. Таке в коротких рисах суспільство як предмет вивчення соціології. Таким чином, область явищ, досліджуваних останньою, обмежується світом людей і

⁴ Гуменюк Л. Й. Соціологія: Хрестоматія (від першоджерел до сучасності). У 2-х томах. Т. 1. Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 63.

вищих тварин, що живуть в суспільстві собі подібних і знаходяться в процесі взаємодії».⁵

Питання:

1. Чи погоджуєтеся Ви з думкою автора, щодо сутності суспільства? Обґрунтуйте свою позицію.

Спенсер Г. Соціологія як предмет вивчення

«Тому загальний принцип, що властивості одиниць визначають властивості агрегату, дає нам можливість прийти до висновку – повинна існувати соціальна наука, що характеризує відносини між ними з такою визначеністю, яка допускається природою явищ. Починаючи з типів людей, що утворюють невеликі і незв'язні суспільні агрегати, така наука повинна показати, яким чином особисті якості розуму і почуття роблять подальшу агрегацію неможливою. Вона повинна пояснити, яким чином незначні зміни в особистій природі, що відбуваються при змінених умовах життя, роблять можливими більш великі агрегати. Вона повинна простежити в декількох значних агрегатах за народженням суспільних відносин, регулюючих і діючих, в які вступають їх члени. Вона повинна вказати ті сильніші і тривалі суспільні впливи, які, певним чином видозмінюючи характер одиниць, полегшують подальшу агрегацію і подальшу відповідну складність суспільної будови. Вона повинна з'ясувати, які загальні риси, що визначають між спільними рисами людей, існують у суспільствах всіляких порядків; величин, починаючи від найменших і найпростіших і до найбільших і цивілізованих, які менш загальні риси, що відрізняють відомі групи суспільств, виходять з особливостей, що відрізняють відомі племена людей, і які особливості кожного суспільства можна простежити відповідно до особливостей членів цього суспільства. У всякому випадку, головними предметами її вивчення повинні бути зростання, розвиток, будова і розвиток суспільного агрегату, як вони породжені взаємними діями окремих осіб, природа яких частково схожа з природою людей взагалі, частково з природою родинних племен і частково абсолютно виняткова».⁶

⁵ Гуменюк Л. Й. Соціологія: Хрестоматія (від першоджерел до сучасності). У 2-х томах. Т. 1. Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 66-67.

⁶ Гуменюк Л. Й. Соціологія: Хрестоматія (від першоджерел до сучасності). У 2-х томах. Т. 1. Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 75-76.

Питання:

1. Прокоментуйте думку автора щодо предмету соціології.

Ядов В. О. Розмірковування про предмет соціології

«Об'єктом соціології, як і інших суспільних наук, є соціальна реальність, і тому соціологія – наука про суспільство. Але цього недостатньо для визначення її предмета. Це лише вказівка на об'єкт дослідження, який збігається з об'єктом інших суспільних наук, будь то історія, етнографія, демографія, право. Соціологія – наука про цілісність суспільних відносин, суспільство як цілісний організм».⁷

Питання:

1. Доберіть аргументи, які б підтверджували позицію автора щодо об'єкта соціології?

Зіммель Г. Соціальна диференціація

«Поняття суспільства має сенс, очевидно, лише в тому випадку, якщо воно так чи інакше протиставляється простій сумі окремих людей. Оскільки, якби воно співпадало з останньою, то, мабуть, воно могло б бути об'єктом науки тільки в тому сенсі, в якому, наприклад, «зоряне небо» може бути об'єктом астрономії; але, насправді, це лише збірна назва, і астрономія встановлює тільки рух окремих зірок і закони, які ними управляють. Якщо суспільство – це таке об'єднання окремих людей, яке є тільки результатом нашого способу вивчення, а справжніми реальностями є ці окремі люди, то вони і їхні стосунки утворюють справжній об'єкт науки, і поняття суспільства узагальнюється. І, насправді це, мабуть, так. Адже чуттєво можуть існувати тільки окремі люди і їх стан і рух: тому завдання може полягати тільки в тому, щоб зрозуміти їх, тоді як виникла лише в результаті ідеального синтезу, до кінця неосмислена істота суспільства не може бути предметом осмислення, спрямованого на дослідження дійсності».⁸

Питання:

1. Що дослідник розуміє під поняттям «суспільство»? Чи погоджуєтесь Ви з позицією автора? Відповідь обґрунтуйте.

⁷ Гуменюк Л. Й. Соціологія: Хрестоматія (від першоджерел до сучасності). У 2-х томах. Т. 1. Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 111..

⁸ Гуменюк Л. Й. Соціологія: Хрестоматія (від першоджерел до сучасності). У 2-х томах. Т. 1. Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 229.

Література

Основна:

1. Артеменко С. Б. Соціологія у визначеннях, схемах, таблицях [Електронний ресурс] : навч. посіб. / С. Б. Артеменко, А. Б. Фляшнікова ; М-во освіти і науки України, Держ. ВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». Київ : КНЕУ, 2014.

2. Гіденс Ентоні Соціологія / Пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник ; Наук. ред. О. Іващенко. Київ : Основи, 1999. С. 16-31.

3. Гуменюк Л. Й. Соціологія: Хрестоматія (від першоджерел до сучасності): навчальний посібник. У 2-х томах. Львів: ЛьвДУВС, 2019. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1.pdf>

4. Козирев М. П. Соціологія: підручник. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2016. 655 с.

5. Конспект лекцій з дисципліни «Соціологія» для студентів першого (бакалаврського) рівня всіх спеціальностей. Укл. : Мачуліна І. І. Кам'янське, ДДТУ, 2019 р. 61 с. URL: <http://www.dstu.dp.ua/Portal/Data/7/15/4-15-kl28.pdf>

6. Соціологія. Курс лекцій. Навчальний посібник для студентів вузів України / За ред. В. М. Пічі. Львів, 2002. С. 8-28.

7. Соціологія. Курс лекцій / За ред. І. С. Старовойтова. Тернопіль, 1999. С. 4-13.

8. Соціологія: навчальний посібник для студентів для студентів усіх спеціальностей денної форми навчання, що вивчають «Соціологію» / О. В. Горпинич, О. Ю. Клименко, Л. М. Москаленко, М. С. Труш, В. Ф. Ятченко. Київ : ДУТ, 2019. 235 с. URL: https://dut.edu.ua/uploads/l_1868_64391381.pdf

9. Соціологія : Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За заг. ред. В. Г. Городяненка. Київ, 2003. С. 9-29.

10. Соціологія: теорії середнього рівня: навчальний посібник / за наук. ред. Ю. Ф. Пачковського [Н. В. Коваліско, Т. Д. Лапан, Н. Й. Черниш та ін.]. Київ : «Каравела», 2020. 356 с. URL: <https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/03/Sotsiolohiia-Teorii-serednohorivnia-za-red-YU.F.-Pachkovskoho-Navch.-posibnyk-2020.pdf>

11. Соціологія : Терміни, поняття, персоналії : Навчальний словник-довідник / За ред. В. М. Пічі. Львів, 2002. С. 129, 159, 294, 357.

12. Петінова О. Б. Соціологія: навчальний посібник. Одеса : Видавництво «Магістр», 2019. 260 с. http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/2573/3/Petinova_2019.pdf

13. Черниш Н. Соціологія: Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. 5-те вид., переробл. і допов. Київ : Знання, 2009. 468 с.

Додаткова:

1. Байдич К. Теорія Другого модерну в системі ідей У. Бека // Панорама політологічних студій : науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. На пошану професора Р. М. Постоловського. Рівне : РДГУ, 2011. Вип. 5-6. С. 235-243.

2. Бауман З. Глобалізація: Наслідки для людини і суспільства. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська Академія», 2008. 109 с.

3. Бевзенко Л. Д. Социальная самоорганизация. Синегетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций. Киев : Ин-т социологии НАН Украины, 2002. 437 с.

4. Валленстайн І. Глобалізація або вік змін? Довгостроковий погляд на шлях розвитку світової системи // Глобалізація. Регіональна політика. Луганськ, 2002. С. 49-66.

5. Глушкова Л. В. Особливості змін структури українського суспільства у глобалізаційному процесі // Грані. Соціологія. 2016. № 4 (132). С. 74-77. URL: <https://doi.org/10.15421/1716081>.

6. Костицький М. В., Кушакова-Костицька Н. В. Цілісність і єдність в онтології законів буття та соціуму // Філософські та методологічні проблеми права. 2021. №1(21). С. 8-20. URL: <https://philosophy.naiu.kiev.ua/index.php/philosophy/article/view/1415/1414>

7. Лукашевич М. П., Гуленко М. В. Спеціальні та галузеві соціологічні теорії: Навч. посіб. Київ : МАУП, 2004. 344 с.

8. Матеріали круглого столу «Соціологія в Україні : наука і освіта, проблеми та перспективи розвитку» // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2002. № 2. С. 167-169.

9. Черноволенко В. Соціологія як суспільна та гуманітарна наука // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 1998. № 1-2. С. 210-230.

10. Черниш Н. Соціологія сьогодення: тенденції та перспективи розвитку // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2017. № 4. С. 5-21.

Аудиторна робота: усне опитування, співбесіда, заслуховування доповідей, дискусія.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ 2.

Тема: Соціологія особистості (2 год.)

Мета: розкрити основні соціологічні теорії особисті. Висвітлити сутність, агентів, етапи соціалізація особистості. Проаналізувати нові тенденції взаємодії людини і суспільства в сучасних умовах.

План

1. Поняття особи в соціології. Основні соціологічні теорії особисті.
2. Соціалізація особистості: сутність, агенти, етапи.
3. Соціальні типи особистості.
4. Нові тенденції взаємодії людини і суспільства в сучасних умовах.

Ключові поняття: людина, індивід, особистість, соціалізація, агенти соціалізації, суспільство, народ, соціальна структура, соціальна стратифікація, мала соціальна група, сім'я, потреби, мотиви, інтереси, соціальні установки, соціальний статус, соціальна роль. Рольові конфлікти.

1. Сьогодні, коли розвиток суспільства дедалі більше визначається неречовими чинниками, а серед існуючих видів капіталу одним з найважливіших називають людський капітал, закономірним є зростання наукового інтересу до поняття людської особистості. Це поняття досліджується багатьма підгалуззями науки. При відповіді необхідно розкрити специфіку соціологічного підходу до поняття особистості.

2. Динамічний аспект особистості розкривається в концепціях соціалізації. Одними з їх фундаторів були П. Бергер та Т. Лукман. Під соціалізацією слід розуміти процес входження індивіда в соціум. Оскільки це входження відбувається через спільноти, воно віддзеркалює відносини індивіда з суспільством в цілому та окремими соціальними групами. Студентам під час відповіді слід зупинитися на характеристиці змісту поняття «соціалізація», зокрема, сприйняття та виконання норм, які регулюють життєдіяльність спільноти.

3. Поняття особистості має сенс лише в системі суспільних відносин, лише там, де можна говорити про соціальну роль і сукупність ролей. При цьому, однак, воно припускає не своєрідність і різноманіття останніх, а насамперед специфічне розуміння індивідом своєї ролі, внутрішнє відношення до неї, вільне і зацікавлене (чи навпаки – змушене і формальне) її виконання. Щоби розкрити по-

няття «соціальний тип», за основу варто скористатися іншим поняттям, започаткованим М. Вебером, – «ідеальний тип», під яким учений розумів специфічну мислену, уявну модель, конструкцію для пізнання суспільних явищ.

4. Сучасні зміни в світі, викликані низкою соціокультурних та політикоекономічних обставин. Зокрема, вони викликані переходом людства до нового типу цивілізації, яка в науковій літературі отримала назву «інформаційне суспільство». Сучасна наукова картина світу свідчить про кризу раціоналістичного світогляду, який орієнтував людину на постійне перетворення світу в своїх інтересах за законами розуму. Сьогодні значення набуває інший світоглядний підхід: людина повинна організовувати своє індивідуальне буття за законами універсального світопорядку. Суть цього феномена полягає в тому, що наукове знання набуває статусу духовного пошуку, з частково вузькопрофесійного діяльності перетворюється на смислову і життєву орієнтацію. Саме на даному аспекті необхідно зупинитися студентам при відповіді.

Питання для самостійного опрацювання

1. Розробка понять «соціальна структура» та «маргінальність» у соціології. Різновиди соціальних структур, загальна характеристика.
2. Загальна характеристика соціальної структури сучасного українського суспільства, його поляризація.
3. Поняття людина, особистість, індивідуальність у соціології, характеристика.
4. Основні механізми соціальної взаємодії особистості та суспільства: визначення, класифікація, характеристика.
5. Система соціальної життєдіяльності особистості. Поняття потреб у соціології, сутність, класифікація.
6. Сім'я як соціальний інститут та мала соціальна група, її функції. Основні версії класифікації сім'ї у соціології.
7. Соціальний портрет сучасної української сім'ї. Поняття життєвого циклу сім'ї.
8. Роль культури в життєдіяльності особистості та суспільства.
9. Освіта як соціальний інститут. Система освіти, її характеристика.
10. Соціальні функції та цілі освіти. Вплив вчителя на соціальне життя.

Теми рефератів:

1. Проблема ідентифікації особистості в соціології.
2. Референтна група та її місце у житті сучасної моделі.
3. Соціальні адаптація та її об'єктивні і суб'єктивні виміри.
4. Рольові теорії особистості.
5. Історичні типи суспільства: традиційне, індустріальне, модерне суспільство.
6. Глобальні проблеми сучасного суспільного розвитку: визначення, класифікація, характеристика.
7. Цивілізаційна парадигма у сучасній глобалістиці.
8. Порівняльний аналіз світових цивілізацій.
9. Глобалізація та зміни у соціальній структурі українського суспільства.
10. Основні методологічні підходи до вирішення проблем сутності та перспектив розвитку соціальної стратифікації.
11. Особливості формування соціальної структури суспільства в умовах глобалізації.
12. Зміни у соціальній структурі українського суспільства у посттоталітарний період.
13. Молодь як елемент соціальної структури суспільства.
14. Особистість як предмет дослідження у соціології. Поняття соціальний статус та соціальна роль особистості.
15. Система соціальної життєдіяльності особистості: визначення, характеристика.

Тестові завдання

1. Уявлення про суспільство як живий організм, що динамічно розвивається, притаманна:

- а) М. Веберу;
- б) Г. Тарду;
- в) Г. Спенсеру.

2. Т. Парсонс визначав суспільство як:

- а) систему взаємодій людей, що є продуктом соціальних, орієнтованих на людей, дій;
- б) надіндивідуальну всеосяжну духовну реальність, засновану на системі колективних уявлень і цінностей;
- в) систему соціальних дій і відносин між людьми, що пов'язують індивідів на основі єдиних норм і цінностей.

3. Багатоманітність соціальних зв'язків, відносин, всі соціальні інститути і спільноти забезпечують всеосяжний, різ-

носторонній характер суспільства. Про яку основну ознаку суспільства йдеться?

- а) універсальність;
- б) автономність;
- в) інтегративність;
- г) територія.

4. За цим критерієм всі існуючі суспільства поділяють на традиційні, індустріальні та постіндустріальні. Про який критерій класифікації суспільств йдеться?

- а) наявність писемності;
- б) чисельність рівнів управління;
- в) ступінь соціальної диференціації;
- г) спосіб здобування засобів до існування.

5. Наявність численних субкультур, які дотримуються різноманітних норм та цінностей, є суттєвою ознакою:

- а) доіндустріального суспільства;
- б) індустріального суспільства;
- в) традиційного суспільства;
- г) певісного суспільства.

6. В якому із зазначених суспільств поєднуються як головні їхні ознаки сфера послуг, знання як мета діяльності, університет як соціальна організація?

- а) протосуспільство;
- б) індустріальне суспільство;
- в) традиційне суспільство;
- г) постіндустріальне суспільство.

7. Це поняття позначає зміни, що відбуваються впродовж деякого часу у соціальних спільнотах, групах, інститутах, організаціях та суспільствах, в їх взаєминах одне з одним, а також з індивідами. Про яке поняття йдеться?

- а) соціальний розвиток;
- б) соціальний прогрес;
- в) соціальний процес;
- г) соціальна трансформація.

8. Становище індивіда в малій соціальній групі слугує виразом його:

- а) особистого статусу;
- б) соціального статусу.

9. Категорія «соціальна стратифікація» відображає:

- а) ієрархічно організовану систему соціальної нерівності;
- б) процес переміщення соціальних груп чи окремих індивідів з однієї страти в іншу;
- в) набір соціальних статусів особистості.

10. Особистість людини у соціології інтерпретують як:

- а) окремого представника роду людського;
- б) особливі і специфічні якості певної людини;
- в) цілісну сукупність соціальних властивостей людини, яка носить динамічний характер.

11. Цим терміном позначається те особливе і специфічне, що вирізняє одну людину з-поміж інших, включно з її природними, соціальними, фізіологічними і психічними, успадкованими і набутими якостями:

- а) індивід;
- б) людина;
- в) особистість;
- г) індивідуальність.

12. Соціологія при вивченні особистості акцентує увагу на:

- а) індивідуальних відмінностях людей;
- б) регуляції і саморегуляції соціальної поведінки;
- в) здатності людини пізнавати і змінювати себе та оточення.

13. Прагнення особистості належати до певної групи чи колективу слугує виразом її потреб:

- а) престижних;
- б) соціальних;
- в) духовних.

14. Базовими потребами особистості є:

- а) духовні;
- б) екзистенціальні;
- в) соціальні.

15. Під соціальним типом особистості розуміють:

- а) сукупність повторюваних якостей людини як істоти соціальної;
- б) сукупність взаємопов'язаних елементів, зумовлених особливостями соціальної взаємодії особистості з іншими людьми;
- в) схильність особи до певного сприйняття умов діяльності та певної поведінки у них.

ТЕКСТИ ПЕРШОДЖЕРЕЛ

Ч. Кулі. Первинні групи

«Значення первинних груп. – Сім'я, ігровий майданчик і сусіди. – Наскільки вагомий вплив більш широкого суспільства. – Значення і стійкість «людської природи». – Первинні групи, вихователі людської природи. Під первинними групами я маю на увазі групи, які характеризуються тісними, безпосередніми зв'язками (associations) і співпрацею. Вони первинні в декількох сенсах, але головним чином через те, що вони є фундаментом для формування соціальної природи і ідеалів індивіда. Результатом тісного зв'язку в психологічному плані є певне злиття індивідів у певне загальне ціле, так що навіть самість індивіда, принаймні у багатьох відношеннях, виявляється спільним життям і метою групи. Можливо, найбільш простий спосіб опису цієї цілісності – сказати, що вони є якимось «ми»; вона містить в собі той тип співпереживання і взаємного ототожнення, для якого «ми» є природним виразом. Людина живе, занурюючись в цю цілісність відчуття, і виявляє головні цілі своєї волі саме в цьому відчутті».¹

Питання:

1. Чи погоджуєтесь Ви з думкою автора? Відповідь обґрунтуйте.

Смелзер Н. Соціологія

«Інститутом називається сукупність ролей і статусів, призначена для задоволення певної соціальної потреби. Ми живемо у високо інституціоналізованому суспільстві. Наприклад, інститутом є наша система освіти. Вона включає ресурси і ролі, необхідні для передачі знань і культурних цінностей від одного покоління іншому. Економічні інститути виробляють і розподіляють товари і послуги. Сім'я також є інститутом – вона створює нових членів суспільства. Навіть з найпростіших видів взаємодії будуються складні інститути. [...] Однією з важливих рис інституту є його відповідність «соціальній потребі». Люди, вочевидь, не можуть існувати без колективних об'єднань - спільнот і суспільств, які зберігаються протягом тривалого часу. Ця тенденція, напевно, зумовлена біологічною залежністю людей один від одного, перевагами співробітництва і розподілу праці з метою виживання у порівнянні із зусиллями

¹ Гуменюк Л. Й. Соціологія: Хрестоматія (від першоджерел до сучасності). У 2-х томах. Т. 1. Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 250-251.

окремих індивідів, а також винятковою здатністю людей взаємодіяти один з одним на основі символічної комунікації [...]. Але, незважаючи на явні переваги колективного життя у порівнянні з індивідуальним, суспільства зберігаються автоматично. Частина енергії суспільства повинна бути спрямована на самозбереження і самовідтворення. У зв'язку з цим дослідники ввели поняття «соціальних потреб», або «соціальних функцій». [...]».²

Питання:

1. Як автор трактує поняття соціальний інститут? Чи згодні Ви з таким поясненням соціального інституту? Обґрунтуйте.

Бергель Е. Соціальна стратифікація

«Результатом ранжування виступає рангова система. Ранг вказує відносну позицію індивіда або групи всередині рангової системи. Оскільки таких систем багато, то одна людина володіє декількома різними рангами. Будь-яку групу – велику чи малу – можна уявити як єдину рангову систему. У малій групі завжди є лідери і аутсайдери. В такому випадку одиницею ранжування виступає окремий індивід. Але одиницею може бути ціла група. Якщо сукупність різних груп упорядкувати певним чином, то можна отримати групову стратифікацію, тобто стратифікацію груп. Так, соціальна група, іменована дворянством, в ранговій системі феодального суспільства займе більш високе місце, а група, іменована селянством, більш низьке. Але якщо індивідів враховують незалежно від того, до якої групи вони належать, і вибудовують за рангами, то ми отримуємо індивідуальну стратифікацію. Коли вчений бере до уваги тільки одну сторону ранжування, а саме об'єктивну, він вживає поняття стратифікації. Таким чином, стратифікація – об'єктивний аспект або результат ранжування. Стратифікація вказує порядок ранжування, відносну позицію рангів, їх поділ всередині рангової системи.

Велика різноманітність систем ранжування ускладнює їх координацію. Неможливо одному індивіду займати однаково високі ранги в усіх системах. Тому кажуть, що одна людина, будучи членом декількох груп, виконує різні ролі в різних групах. Індивідуальна стратифікація характеризується такими рисами: 1. Порядок рангів базується на одному критерії. Наприклад, футболіста слід оці-

¹ Гуменюк Л. Й. Соціологія: Хрестоматія (від першоджерел до сучасності). У 2-х томах. Т. 1. Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 283-284.

нювати за його грою на полі, а не за багатством або релігійними переконаннями, вченого – за кількістю публікацій, викладача – за його успіхом у студентів, телекоментатора – за числом залученої аудиторії. 2. Ранжування може враховувати ще й економічний контекст: відмінний футболіст і видатний вчений повинні мати високі оклади. Однак кожна рангова система значима і валідна тільки в своїх межах. Інакше кажучи, маючий високий оклад не обов'язково повинен мати високий релігійне або наукове визнання. 3. На відміну від групової індивідуальна стратифікація існує непостійно. Вона діє нетривалий час: футболіст, який після 35 років втратив спортивну форму, нікому не потрібний, ректор втрачає високий статус після відходу у відставку. 4. Індивідуальна стратифікація заснована на особистому досягненні. Але крім особистих якостей індивіди ранжуються і оцінюються в залежності від репутації своєї сім'ї або групи, до якої вони належать, скажімо, багатій сім'ї або групи вчених. У груповій стратифікації оцінюються і ранжуються не окремі індивіди, а цілі групи, наприклад, низько оцінюється група (категорія) рабів, а високо – стан дворян. Всі групи з рівною репутацією мають однаковий ранг. Даний ранг згодом стає спадковим. Дворянський і рабський статус успадковуються. Але це відбувається тому, що групи дворян і рабів зберігають кожна своє суспільне становище – високе і низьке – протягом довгого часу. Спадкування можливе тільки в рамках групової стратифікації, хоча успадковує титул або майно індивід, а не група».³

Питання:

1. Чи погоджуєтеся Ви з точкою зору автора у трактуванні поняття «соціальна стратифікація»? Обґрунтуйте свою відповідь.

Девіс К., Мур У. Деякі принципи стратифікації

«Функціональна необхідність пояснення універсального існування стратифікації – це вимога розмістити і мотивувати індивідів в соціальній структурі, з чим стикається будь-яке суспільство. Будучи функціонуючим механізмом, суспільство повинно певним чином розподіляти своїх громадян за соціальними позиціями і стимулювати до виконання тих обов'язків, які накладаються цією позицією. Так ми переходимо до проблеми мотивації, яку можна

¹ Гуменюк Л. Й. Соціологія: Хрестоматія (від першоджерел до сучасності). У 2-х томах. Т. 1. Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 327-329.

розглядати на двох рівнях: суспільство повинно навіювати визначеним громадянам бажання заповнити певні позиції і, коли вже ці позиції зайняті, бажання виконати покладені на них обов'язки. Хоча за своєю формою соціальний порядок є статичним, йому притаманний неперервний процес метаболізму, який означає, що в суспільстві постійно хтось народжується, переходить з однієї вікової категорії в іншу і, нарешті, вмирає. Втягування громадян в систему соціальних позицій має бути певним чином налаштовано і вмотивовано. Подібне твердження є справедливим і для конкурентної, і для неконкурентної системи. Перша в число головних висуває мотивацію на досягнення позицій, а друга система, можливо, робить ставку на мотивацію виконання посадових обов'язків. Незважаючи на різні акценти, обидва типи мотивації присутні і в тій, і в іншій системі».⁴

Питання:

1. Чи погоджуєтесь Ви з авторським трактуванням проблеми мотивації? Відповідь обґрунтуйте.

Радаєв В.В., Шкаратан О.І. Соціальна стратифікація

«Кожна з соціальних позицій, що передбачає певні права і обов'язки, є «статусом». Один з статусів людини визначає її соціально, він і є його головним статусом. Деякі з статусів дані від народження (стать, етнічне походження і т.д.) і називаються «приписаними статусами». Інші досягаються людиною в процесі його життя. Наприклад, професія, стан у шлюбі. Це - «набуті статуси». Соціальний статус – це місце індивіда або групи в ієрархічно організованій структурі. Під статусом мається на увазі невичерпно приписуваний людині ресурс, що відкриває для неї можливість впливати на суспільство і отримувати за допомогою цього ресурсу привілейовані позиції в 428 системі влади і розподілу матеріальних благ. Соціальний статус визначається численними показниками, які задаються типом соціокультурної системи. У сучасних суспільствах особливо важливі такі критерії, як престиж професії, рівень доходу, тривалість і якість освіти, обсяг владних повноважень, розмір власності. Різні соціальні позиції, займані індивідом, можуть бути інтегровані в узагальнений соціальний статус, який,

¹Гуменюк Л. Й. Соціологія: Хрестоматія (від першоджерел до сучасності). У 2-х томах. Т. 1. Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 327-329.

звичайно, є чимось більшим, ніж проста сума особистих статусів. Деякі автори вважають, що соціальні статуси (соціальні позиції), будучи відносно стійкими і відтвореними елементами соціальної системи, утворюють її структуру, тобто зміст соціальної структури складає сукупність відносин між соціальними позиціями (статусами). Зі статусом людини пов'язане очікувана від неї іншими людьми поведінка, тобто «роль». Поведінка людей, що займають певну соціальну позицію, задається цією позицією в більшій мірі, ніж їхніми індивідуальними характеристиками. Соціальна роль – це соціальна функція, модель поведінки, об'єктивно задана соціальною позицією особистості в системі суспільних або міжособистісних відносин. Моделі (зразки) поведінки засвоюються і приймаються особистістю або нав'язуються їй оточенням. Засвоєння ролі вимагає часу, оскільки мова йде про стійке відтворення стереотипів поведінки. Конкретні індивіди виступають в безлічі ролей. Роль, таким чином, є лише окремо взятим аспектом цілісної поведінки. Кожен статус, зазвичай, включає кілька ролей. Сукупність ролей, що впливають з даного статусу, називається рольовим набором».⁵

Питання:

1. У чому, на Вашу думку, полягає сутність понять «соціальний статус» і «соціальна роль»?

Тернер Б. Статус

«Поняття статусу в соціології часто пов'язується поняттям соціальної ролі. Роль – це набір очікувань, що характеризують позицію особистості в суспільстві. Ролі можуть визначатися як «сукупність соціально детермінованих атрибутів і очікувань, що асоціюються з соціальними позиціями». В межах такої термінології соціальний статус є наче статичною стороною ролі. Одна з найбільш впливових шкіл в соціології США – структурно-функціональний аналіз – визначила статусно-рольову одиницю (unit) базовим елементом соціальної стратифікації. Ця теорія прагнула пояснити, як індивіди в суспільстві мотивуються до заняття цих позицій в соціальній структурі. Однак цей описовий підхід до статусу не особливо цікавий з соціологічної точки зору; статус стає важливим для соціологічних аналізів тому, що статусні позиції в суспільстві

¹ Гуменюк Л. Й. Соціологія: Хрестоматія (від першоджерел до сучасності). У 2-х томах. Т. 1. Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 427.

зазвичай ієрархічно ранжовані з точки зору обсягу привілеїв та престижу. Більш того, вимірювання, за допомогою яких визначається чийсь статус в суспільстві, багатовимірні, а відношення між самими вимірюваннями можуть бути мінливими і складними. Наприклад, мій статус в суспільстві може визначатися одночасно за моїм доходом, рівнем освіти, моїм етнічним походженням і моєю статтю. Коли ці змінні виміру узгоджені, соціологи часто говорять про наявність статусної узгодженості (consistency) або статусної кристалізації (Lanski 1961). Ця ідея статусної узгодженості привела до низки цікавих соціологічних досліджень виникнення політичного радикалізму в соціальних групах, що характеризуються відсутністю статусної кристалізації; це підштовхує до деяких психологічних припущень щодо рівня фрустрації, пережитої індивідами, чії позиції в суспільстві характеризуються напругою або суперечностями між різними вимірами їх статусних позицій. Наприклад, в американській соціології праві і реакційні політичні рухи часто асоціюються з занепокоєнням, напруженістю і фрустрацією тих соціальних груп, які переживають «статусну паніку» з приводу своєї нестабільної позиції в сучасному суспільстві. Ці статусні занепокоєння характерні для соціальних груп, чії позиції в суспільстві знаходяться під загрозою в результаті соціальних і економічних змін. Наприклад, крамарам традиційного бізнесу загрожує розвиток супермакетів, які можуть підірвати їх бізнес і, відповідно, їх престиж в суспільстві. В літературі статуси розрізняють за двома важливими критеріями. По-перше, прийнято розрізняти «приписуваний статус» (що відноситься до таких атрибутів особистості, які слабо або взагалі не контролюються, наприклад, раса, стать або вік) і «досягнутий статус» (що відноситься до позиції, яка може бути досягнута особистістю, наприклад, через конкуренцію в сфері освіти). Часто стверджують, що в той час як приписуваний статус характерний для домодерних (pre-modern) суспільств, досягнутий статус відіграє набагато більшу роль в сучасному індустріальному суспільстві, де певні цінності чи норми витікають із загальної прихильності до рівності, особливо рівності можливостей для громадян. Наприклад, в сучасних США закон змушує багатьох працедавців пропонувати позитивні або заохочувальні (affirmative) програми з найму жінок на тій підставі, що відкрита дискримінація за ознакою статі більше не підтримується».⁶

⁶ Гуменюк Л. Й. *Соціологія: Хрестоматія (від першоджерел до сучасності). У 2-х томах. Т. 1.* Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 691-692.

Питання:

1. Чи погоджуєтеся Ви з авторським трактуванням приписного та набутого статусу? Відповідь обґрунтуйте.

Література

Основна:

1. Артеменко С. Б. Соціологія у визначеннях, схемах, таблицях [Електронний ресурс] : навч. посіб. / С. Б. Артеменко, А. Б. Фляшнікова ; М-во освіти і науки України, Держ. ВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». Київ : КНЕУ, 2014.

2. Гіденс Ентоні Соціологія / Пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник ; Наук. ред. О. Іващенко. Київ : Основи, 1999. С. 16-31.

3. Гуменюк Л. Й. Соціологія: Хрестоматія (від першоджерел до сучасності): навчальний посібник. У 2-х томах. Львів: ЛьвДУВС, 2019. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1.pdf>

4. Козирев М. П. Соціологія: підручник. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2016. 655 с.

5. Конспект лекцій з дисципліни «Соціологія» для студентів першого (бакалаврського) рівня всіх спеціальностей. Укл. : Мачуліна І. І. Кам'янське, ДДТУ, 2019 р. 61 с. URL: <http://www.dstu.dp.ua/Portal/Data/7/15/4-15-kl28.pdf>

6. Соціологія. Курс лекцій. Навчальний посібник для студентів вузів України / За ред. В. М. Пічі. Львів, 2002. С. 8-28.

7. Соціологія. Курс лекцій / За ред. І. С. Старовойтова. Тернопіль, 1999. С. 4-13.

8. Соціологія: навчальний посібник для студентів для студентів усіх спеціальностей денної форми навчання, що вивчають «Соціологію» / О. В. Горпинич, О. Ю. Клименко, Л. М. Москаленко, М. С. Труш, В. Ф. Ятченко. Київ : ДУТ, 2019. 235 с. URL: https://dut.edu.ua/uploads/l_1868_64391381.pdf

9. Соціологія : Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За заг. ред. В. Г. Городяненка. Київ, 2003. С. 9-29.

10. Соціологія: теорії середнього рівня: навчальний посібник / за наук. ред. Ю. Ф. Пачковського [Н. В. Коваліско, Т. Д. Лапан, Н. Й. Черниш та ін.]. Київ : «Каравела», 2020. 356 с. URL: <https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/03/Sotsiologhiia-Teorii-serednohorivnia-za-red-YU.F.-Pachkovskoho-Navch.-posibnyk-2020.pdf>

11. Соціологія : Терміни, поняття, персоналії : Навчальний словник-довідник / За ред. В. М. Пічі. Львів, 2002. С. 129, 159, 294, 357.

12. Петінова О. Б. Соціологія: навчальний посібник. Одеса : Видавництво «Магістр», 2019. 260 с. http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/2573/3/Petinova_2019.pdf

13. Черниш Н. Соціологія: Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. 5-те вид., переробл. і допов. Київ : Знання, 2009. 468 с.

Додаткова:

1. Власова О. Провідні чинники розвитку соціального потенціалу особистості // Соціальна психологія. 2005. № 2 (10). С. 55-64.

2. Москаленко В. Проблема виховання в контексті соціалізації особистості // Соціальна психологія. 2005. № 3(11). С. 20-23.

3. Проскуріна О. Удосконалення форм соціалізації і процес становлення особистості // Політичний менеджмент. 2003. № 2. С. 50-57.

4. Скотна Н. Особа в розколотій цивілізації: освіта, світогляд, дії / Н. Скотна. Львів : Українські технології, 2005. 384 с.

5. Бевзенко Л. Життєвий успіх, цінності, стилі життя // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. 2007. № 4. С. 132-151.

6. Кон В., Хмелько В., Паніотто В., Гунг Го–Фунг. Соціальна структура та особистість у процесі радикальних змін: аналіз України в період трансформацій // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. 2005. № 3. С. 24-64.

7. Макеев С., Оксамитна С. Концепція інституціонально відтворюваних соціальних нерівностей // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. 2011. № 4. С. 32-49.

8. Матусевич В. Неконсистентний і маргінальний – два визначення одного статусу // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. 2009. № 2. С. 104-112.

9. Мірчук І. Л. Проблеми особистості у філософсько-релігійній спадщині Гавріїла Костельника // Людинознавчі студії : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія». Випуск тридцятий / Ред. кол. Н. Скотна (гол. редактор), О. Ткаченко (редактор розділу) та ін. / І. Мірчук. Дрогобич : Видавничий відділ ДДПУ, 2014. С. 100-111.

10. Пилипенко В. Людина за ринкових умов: вербальна поведінка та оцінка реформ // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. 2006. № 1. С. 153-165.

11. Патракова А. Структурні складові відчуття місця в соціальній ієрархії // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. 2008. № 3. С. 119-135.

12. Циба В. Параметри особистості // Соціальна психологія. 2005. № 3(11). С. 3-8.

13. Циба В. Системна теорія особистості: регулятивно-детерміністська парадигма // Соціальна психологія. 2005. № 6(14). С. 18-31.

14. Хутка С. Соціальна адаптованість особистості: концептуалізація поняття // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. 2007. № 2. С. 164-175.

Аудиторна робота: усне опитування, співбесіда, заслуховування доповідей, дискусія.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ 3.

Тема: Соціальний конфлікт: поняття, класифікація, стадії (2 год.)

Мета: розкрити причини соціальних конфліктів. Висвітлити підходи до класифікації соціальних конфліктів. Проаналізувати механізм соціального конфлікту та його стадії.

План

1. Поняття та причини соціальних конфліктів.
2. Класифікація соціальних конфліктів.
3. Механізм соціального конфлікту та його стадії.
4. Способи регулювання соціальних конфліктів.

Ключові поняття: конфлікт, соціальні конфлікти, рольові конфлікти, соціологія конфлікту, суб'єкти конфлікту, предмет конфлікту, об'єкт конфлікту, конфліктна взаємодія, наслідки конфлікту, причини конфлікту, ескалація конфлікту, фрустрація, управління конфліктом.

1. За багатьох визначень поняття «конфлікт» найоптимальнішим є таке: «конфлікт» – суперечність між інтересами, що призводить до зіткнення між людьми, групами людей, організаціями, державами тощо. Соціальна природа конфліктів обумовлена нерівністю людей, їх різними можливостями: матеріальними, майновими, економічними (Н. Макіавеллі, французький матеріаліст XVII ст., марксизм); претензіями на владу (М. Грушевський, Ф. Ніцше, Д. Донцов); різницею в «пасіонарних зарядах» (А. Гумільов); розбіжністю таких пріоритетів, як традиції, вірування, морально-правові норми (Е. Тейлор, Дж. Фрезер, Б. Девідсон та ін.). Студентам під час відповіді на перше питання слід розкрити причини соціальних конфліктів.

2. Існують різноманітні класифікації соціальних конфліктів: за формами прояву; за принципом доцільності-недоцільності; за принципом динаміки; за складом конфліктуючих сторін; за масштабом; за гостротою вияву; за особливостями протікання.

При відповіді слід охарактеризувати сутнісні основи зазначених форм класифікації.

3. У визначенні механізму соціального конфлікту та його стадійного розвитку в соціологічній – науці існує два підходи: статистичний і динамічний. З точки зору статистичного підходу механізм соціального конфлікту охоплює такі елементи, як конфліктна ситуація,

учасники конфлікту, об'єкт конфлікту. З точки зору динамічного підходу механізм соціального конфлікту проходить зазвичай наступні стадії протікання конфлікту: прихована стадія; стадія формування конфлікту; стадія інциденту; стадія активних дій; стадія завершення конфлікту. При відповіді на питання студентам необхідно охарактеризувати механізми і стадії соціального конфлікту.

4. При аналізі четвертого питання, рекомендовано розпочати з того, що набагато легше попередити конфлікт, ніж його розв'язати; необхідно проаналізувати умови розв'язання конфлікту; пояснити, що включає в себе поняття «управління конфліктами» та охарактеризувати основні методи розв'язання конфліктів (метод уникнення конфлікту, метод переговорів, метод використання посередництва, метод третейського розгляду). Окремо проаналізувати стратегії виходу із конфлікту (компроміс, співробітництво, домінування, пристосування), навести приклади

Питання для самостійного опрацювання

1. Поняття соціологія праці, її структура та функції. Актуальні проблеми соціології праці: загальна характеристика.
2. Соціально-трудова відносина, їх класифікація та характеристика. Соціальні процеси у сфері праці.
3. Методологічні засади визначення праці як виду соціальної дії. Критерії та сутність праці.
4. Молодіжна субкультура: причини виникнення, прояви, характеристика.
5. Поняття етногенезу, визначення його основних типів. Структура нації. Характеристика соціально-етнічних процесів в сучасній Україні.
6. Поняття націоналізму у соціології та його різновиди, характеристика.
7. Етнічні групи, їх основні ознаки, умови формування та розвитку.
8. Український народ та етнічні групи в його структурі.
9. Поняття життєдіяльності.
10. Основні сфери життєдіяльності соціальних суб'єктів.

Теми рефератів:

1. Соціокультурний конфлікт: суть і основні ознаки, джерела і причини.

2. Роль керівника в управлінні конфліктами.
3. Стратегія розв'язання конфліктів.
4. Процес управління конфліктами.
5. Конфлікти в студентському середовищі.
6. Конфліктні ситуації в процесі педагогічної взаємодії.
7. Специфіка педагогічних конфліктів у вищих навчальних закладах.
8. Насильство і конфлікти, їх взаємозв'язок.
9. Основні способи врегулювання і вирішення соціальних криз і конфліктів.
10. Поняття переговорів. Елементи переговорів.
11. Конфлікти в духовній сфері суспільства.
12. Гендерні та сімейні конфлікти.

Тестові завдання

1. Процес формування соціальних якостей, завдяки яким людина може успішно функціонувати у межах різних типів соціальних зв'язків, спільнот, груп та інститутів виступає як:

- а) соціальна адаптація;
- б) соціальна аномія;
- в) соціалізація;
- г) соціальна комунікація.

2. Агенти соціалізації – це:

- а) установи, які впливають на процес соціалізації, спрямовують його;
- б) конкретні люди, які навчають людину засвоювати соціальні ролі.

3. Процес часткової або цілковитої втрати особистістю засвоєних норм і цінностей називається:

- а) соціалізацією;
- б) ресоціалізацією;
- в) десоціалізацією.

4. Як називається механізм соціалізації особистості, який полягає в пристосуванні до суспільного середовища?

- а) соціальна адаптація;
- б) інтеріоризація.

5. Культура – це те, що в житті людини:

- а) передається біологічно;
- б) властиво тваринам і людському суспільству;

в) притаманно людському суспільству.

6. Культура, яка апелює до всіх і поширює цінності, доступні більшості людей, виступає як:

- а) народна;
- б) масова;
- в) професійна.

7. Субкультурою вважають:

- а) культуру, сформовану в тій чи іншій соціальній групі;
- б) сукупність культурних норм, цінностей, способів комунікації, що вироблена членами певної соціальної групи на противагу загальноприйнятим нормам і цінностям;
- в) культуру, яку поділяють більшість членів того чи іншого суспільства.

8. Девіантна культура – це різновид:

- а) суперкультури;
- б) субкультури;
- в) контркультури.

9. Соціальний конфлікт – це:

- а) збройне зіткнення;
- б) відсутність взаємопорозуміння;
- в) протистояння різних політичних сил;
- г) сутичка інтересів різних соціальних груп.

10. До позитивних функцій конфліктів більшість соціологів відносить:

- а) соціально-діагностичну;
- б) соціального розвитку;
- в) надлишкововитратну;
- г) дестабілізуючу.

11. Конфлікти призводять до порушення соціальної рівноваги, громадського порядку, застосування насильницьких методів розв'язання існуючих проблем. Про яку з функцій конфліктів йдеться?

- а) інтегральну;
- б) комунікативну;
- в) дестабілізуючу.

12. Стадія, на якій конфліктуючі сторони оцінюють свої ресурси, перш ніж зважитися на агресивні дії, чи відступати – це стадія:

- а) зародження конфлікту;
- б) передконфліктна стадія;
- в) розвитку конфлікту.

13. Матеріальна, соціальна, політична або духовна цінність, з приводу якої виникає протиборство сторін, які прагнуть оволодіти або користуватися нею. Це:

- а) предмет конфлікту;
- б) об'єкт конфлікту;
- в) умова конфлікту;
- г) конфліктна цінність.

14. Конструктивне розв'язання проблеми конфлікту на основі взаємного кори-гування його суб'єктами своїх цілей, позицій, узгодження інтересів. Це стратегія:

- а) домінування;
- б) співробітництва;
- в) пристосування;
- г) компромісу.

15. Вимушена або добровільна відмова від боротьби однієї з конфлікуючих сторін за умов усвідомлення своєї неправоти, необхідності збереження добрих стосунків з опонентом або сильної залежності від нього, незначущості проблеми, з приводу якої виник конфлікт, загроза великих збитків у разі подальшого відстоювання своєї позиції. Це стратегія:

- а) домінування;
- б) співробітництва;
- в) пристосування;
- г) компромісу.

ТЕКСТИ ПЕРШОДЖЕРЕЛ

Гілінський Я. Девіантологія: соціологія злочинності, наркоманії, проституції, самогубств та інших «відхилень»

«Девіантологія (deviantology) – це наука, яка вивчає соціальні девіації (девіантність) і реакцію суспільства на них (соціальний контроль). Оскільки існування і розвиток соціальних систем нерозривно пов'язане з людською діяльністю, здійснюється через неї, остільки соціальні девіації (девіантність соціальних систем, товариств) реалізуються, в кінцевому рахунку, через людську діяльність – девіантну поведінку. У цьому сенсі девіантність є

проривом тотальної життєдіяльності через (кризь) соціальну форму.

Як будь-яка наука, девіантологія (або ж соціологія девіантності і соціального контролю) має свою історію, важливу для розуміння і пояснення девіацій і девіантної поведінки. Таким чином, предметом девіантології є: девіантність як соціальний феномен; різні види девіантності; девіантна поведінка як індивідуальні поведінкові акти; генезис девіантності і її окремих проявів; механізм індивідуального девіантної поведінки; реакція суспільства на девіантність (соціальний контроль); історія девіантології».¹

Питання:

1. Чи погоджуєтесь Ви з точкою зору автора, щодо трактування поняття «девіація»? Обґрунтуйте свою відповідь.

Дюркгейм Е. Метод соціології

«Ми приходимо до висновку, мабуть, досить парадоксального. Не слід обманювати себе; відносити злочин до числа явищ нормальної соціології – значить не тільки визнавати його явищем неминучим, хоча і сумним, викликаним невинною зіпсованістю людей; це означає одночасно стверджувати, що воно є фактором суспільного здоров'я, складовою частиною будь-якого здорового суспільства. Цей висновок, на перший погляд, настільки дивний, що він досить довго бентежив нас самих. Однак, подолавши це початкове здивування, неважко знайти причини, які пояснюють і в той же час підтверджують цю нормальність. Перш за все, наявність злочинів – норма, оскільки суспільство, позбавлене їх, було б абсолютно неможливим. Злочин, як ми показали в іншому місці, є дією, яка ображає колективні почуття, наділені особливою енергією і виразністю.

Для того, щоб в даному суспільстві перестали вчинятися дії, що визнаються злочинними, потрібно було б, щоб ображені ними почуття зустрічалися у всіх в індивідуальній свідомості без винятку і з тим ступенем сили, яка необхідна для того, щоб стримати протилежні почуття. Припустимо навіть, що ця умова могла б бути вико-

¹ Гуменюк Л.Й. Соціологія: Хрестоматія (від першоджерел до сучасності). У 2-х томах. Т. 2 Львів: ЛьвДУВС, 2019. [Електронний ресурс] <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1/2/%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F%202.pdf>

наною, але злочин все-таки не зникне, а лише змінить свою форму, тому що та сама причина, яка висушила б таким чином джерела злочинності, негайно відкрила б нові».²

Питання:

1. Як автор трактує поняття «злочин»? Чи згодні Ви з таким поясненням цивілізації? Обґрунтуйте.

Анцупов А. Я. Еволюційно-міждисциплінарна теорія конфліктів

«Універсальна понятійна схема опису конфліктів включає понятійно-категоріальних груп: сутність конфліктів; їх класифікація; структура; функції; генезис; еволюція; динаміка; системно-інформаційний опис конфліктів; попередження; завершення; дослідження і діагностика конфліктів.

1. Сутність конфліктів. Під соціальним конфліктом розуміють найбільш гострий спосіб розвитку і завершення значущих протиріч у процесі соціальної взаємодії, який полягає в протидії суб'єктів взаємодії і супроводжується їх негативними емоціями один до одного. Крім конфлікту, соціальні протиріччя можуть вирішуватися шляхом співпраці, компромісу, поступок і уникнення. Під внутрішньоособистісним конфліктом розуміють гостре негативне переживання, викликане тривалою боротьбою структур внутрішнього світу особистості, що відображає суперечливі зв'язки особистості з зовнішнім середовищем і затримує прийняття рішення.

2. Конфлікти можна класифікувати у вигляді типології, систематики і таксономії. Базова типологія показує межі конфлікту і розкриває структуру об'єктного «поля» конфліктології. Вона включає конфлікти за участю людини: соціальні і внутрішньоособистісні, - а також зооконфлікти. Соціальні конфлікти: міжособистісні, між особистістю і групою, між малими, середніми і великими соціальними групами, міжнародні конфлікти. Внутрішньоособистісні конфлікти: між «хочу» і «не хочу»; «можу» і «не можу»; «хочу» і «не можу»; «хочу» і «треба»; «треба» і «не треба»; «треба» і «не можу». Зооконфлікти:

¹ Гуменюк Л.Й. Соціологія: Хрестоматія (від першоджерел до сучасності). У 2-х томах. Т. 2 Львів: ЛьвДУВС, 2019. [Електронний ресурс] <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1/2/%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F%202.pdf>

внутрішньовидові, міжвидові та інтрапсихічні. Внутрішньовидові і міжвидові конфлікти можуть бути між двома тваринами, між твариною і групою, між групами тварин. Інтрапсихічні: між двома негативними тенденціями у психіці тварини; між двома позитивними тенденціями; між негативною і позитивною тенденціями. Конфлікти можна також класифікувати в залежності від їх масштабів, наслідків, тривалості, характеру суперечності, що лежить в їх основі, інтенсивності, ступеня конструктивності, сфери життєдіяльності, в якій вони відбуваються, і ін.

3. Структура конфлікту – сукупність стійких елементів конфлікту, що забезпечують його цілісність, тотожність. Вона характеризує статичну складову конфлікту і включає дві підструктури: об'єктивну і суб'єктивну, кожна з яких має явні і приховані елементи. Об'єктивна підструктура конфлікту включає: його учасників (основних, другорядних, групи підтримки), об'єкт конфлікту; його предмет; мікросередовище, в якому він розвивається; макросередовище, яке впливає на перебіг конфлікту і ін. Суб'єктивна підструктура конфлікту включає: психологічні моделі конфліктної ситуації, наявні у всіх учасників; мотиви дій сторін; цілі, які вони переслідують; актуальні психічні стани учасників; образи опонента, самого себе, об'єкта і предмета конфлікту; ймовірні результати боротьби та ін. Важливо також визначити структуру тієї надсистеми, елементом якої є досліджуваний конфлікт і місце останнього в ній.

4. Функції конфлікту – його вплив на навколишнє середовище і свої підсистеми. Вони характеризують динаміку конфлікту. За спрямованістю виділяють конструктивні і деструктивні функції; за сферою дії – зовнішні і внутрішні. Основні функції конфлікту пов'язані з його впливом на протиріччя, які зумовили виникнення конфлікту; настроєм; взаєминами; ефективністю індивідуальної діяльності опонентів; ефективністю спільної діяльності групи; спілкуванням в групі; зовнішнім мікро- і макросередовищем і ін.

5. Генезис конфлікту – його виникнення, розвиток і завершення під дією системи чинників і причин.

6. Еволюція конфлікту – його поступовий безперервний за тривалістю розвиток від простих до більш складних форм. Макроеволюція конфліктів – зміна їх характеристик, що відбувається з моменту виникнення психіки у живих організмів і по теперішній час. Вона включає еволюцію конфліктів у тварин і у людини, яка триває

приблизно 500 млн. років. Еволюція конфліктів у тварин має наступні чотири типи: міжвидова; внутрішньовидова; в онтогенезі; еволюція конкретних конфліктів. Еволюція конфліктів у людини представлена наступними п'ятьма типами: в антропогенезі: в процесі суспільно-історичного розвитку людини до ХХ століття; у ХХ столітті; в онтогенезі; еволюція конкретних конфліктів. Ми гадаємо, що в міру еволюції конфлікти ускладнюються, однак не вдосконалюються. Якщо в якості критерію оцінки конфліктів обрати число жертв, то, можливо, людина сьогодні є найбільш деструктивною живою істотою на планеті.

7. Динаміка конфліктів – хід розвитку конкретних конфліктів або їх видів у часі. Вона включає три періоди, кожен з яких складається з етапів: I період (латентний) – доконфліктна ситуація: виникнення об'єктивної проблемної ситуації взаємодії; усвідомлення її проблемності суб'єктами; спроби вирішити проблему неконфліктними способами; виникнення передконфліктної ситуації. II період (відкритий) – власне конфлікт: інцидент; ескалація протидії; збалансована протидія; пошук способів завершення конфлікту; завершення конфлікту. III період (латентний) – післяконфліктна ситуація: часткова нормалізація відносин опонентів; повна нормалізація їх відносин.

8. Системно-інформаційний опис конфліктів – вид і результат їх системного аналізу, що полягає у виявленні закономірностей інформаційного обміну між основними структурними елементами конфлікту, а також між конфліктом і зовнішнім середовищем. Інформація відіграє ключову роль у виникненні, розвитку, завершення, регулюванні конфліктів, а також у розвитку конфліктології.

9. Попередження конфліктів – у широкому сенсі – така організація життєдіяльності суб'єктів взаємодії, яка зводить до мінімуму ймовірність виникнення конфліктів між ними; у вузькому сенсі – діяльність суб'єктів взаємодії, а також третіх осіб щодо усунення причин конкретного назріваючого конфлікту, вирішення протиріччя неконфліктними способами. Попередження конфліктів пов'язане зі створенням об'єктивних, організаційно-управлінських, соціально-психологічних і психологічних умов їх профілактики.

10. Завершення конфліктів – етап в динаміці конфлікту, що полягає в його закінченні з будь-яких причин. Основні форми: вирішення; врегулювання; загасання; усунення; переростання в інший конфлікт.

11. Дослідження і діагностика конфліктів – діяльність з виявлення закономірностей розвитку і особливостей конфліктів з метою їх конструктивного регулювання.

Сім загальнонаукових принципів вивчення конфліктів: принцип розвитку; принцип загального зв'язку; основних законів і парних категорій діалектики; єдності теорії експерименту і практики; системного підходу; об'єктивності; конкретно-історичного підходу.

П'ять принципів конфліктології: міждисциплінарності; наступності; еволюціонізму; особистісного підходу; єдності відкритих і прихованих елементів конфлікту.

Системне вивчення конфліктів передбачає їх системно-структурний, системно-функціональний, системно-генетичний, системно-інформаційний та системно-ситуаційний аналіз.

Дослідження конфліктів включає вісім етапів: розробка програми; визначення конкретного об'єкта; розробка методики; пробне дослідження; збір первинної інформації; обробка даних; пояснення результатів; формулювання висновків і практичних рекомендацій.

Діагностика і регулювання конкретних конфліктів включає десять етапів і здійснюється на основі описової, еволюційно динамічної, пояснювальної, прогностичної моделей конкретного конфлікту; а також моделі цілей його врегулювання, змістовного, технологічного рішень на втручання в конфлікт, діяльності з врегулювання конфлікту, оцінки її результативності, узагальнення отриманого досвіду. [...]».³

Питання:

1. Чи погоджуєтеся Ви з позицією автора щодо структури і динаміки конфліктів? Відповідь обґрунтуйте.

Сігеле С. Злочинний натовп. Досвід колективної психології

«У спокійний час, – говорить Карльє, – коли утихомирені політичні пристрасті не штурмують кожен ранок можновладців, поліцейська адміністрація користується моральною владою над власниками всяких підозрілих місць, фланерами, волоцюгами, взагалі над усіма покидьками суспільства, – владою, яка дещо стримує останніх. Усе

³ Гуменюк Л.Й. Соціологія : Хрестоматія (від першоджерел до сучасності). У 2-х томах. Т. 2 Львів: ЛьвДУВС, 2019. [Електронний ресурс] <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1/2/%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F%202.pdf>

своє життя вони ховаються, і наближення поліцейських агентів спонукає їх до втечі. Але нехай тільки почне прокидатися громадська думка; нехай щоденна преса почне поводитися наступально по відношенню до легальності деяких вчинків префекта поліції: усі ці люди зразу зробляться зарозумілими і задеруть голову. Вони почнуть чинити опір агентам і боротися з ними; вони братимуть участь в усіх заколотах, і якщо звідкись отримають удар, то почнуть вважати себе в числі політичних жертв. Приходять революції, і вони зі своїми подругами, яких беруть зі собою, робляться найжорстокішими, найдвозначнішими її діячами». Всі з досвіду знають, наскільки це справедливо. Тільки з'являється на горизонті яка-небудь політична буря і на вулицях відчувається незвичайне одухотворення, що виражається у зборах і дискусіях, негайно повсюди з'являються зловісні фігури, яких до тих пір ніхто ніколи не зустрів. Якщо правда, що натовп здійснює часом такі жорстокості, які ніколи навіть не снилися найпалкішій уяві, однак також істинно й те, що іноді вона не здійснює багатьох жажливих злочинів, навіть будучи в змозі їх здійснити. Поруч зі сліпим, жорстоким, нестримним, втратившим будь-яке почуття справедливості, в стані буйного божевілля натовпом – існує натовп, який не переходить через відомі кордони, який розкаюється, скоївши який-небудь злочин, і виконує поради того, хто бажає встановити в ньому спокій. Доказом цього може служити історія всіх революцій, як великих, так і малих, як політичних, так і релігійних і економічних, і ця розмаїтість в маніфестаціях достатньо зрозуміло вказує на те, що причиною злочинів натовпу буває не лише навіювання, вплив чисельності і моральне сп'яніння, що є результатом перемоги атавізму над повільною віковою працею виховання. Існують інші причини, які полягають в тому, що кожен натовп має свій особливий склад; що люди, які до нього входять, мають найрізноманітніші характери, будучи зазвичай глибоко чесними, іноді залучаються до злочину своєю власною природою».⁴

Питання:

- 1. Визначте особливості функціонування суспільства юрби.*
- 2. Чи погоджуєтесь Ви з думкою автора, що суспільство юрби прагне та живе лише ілюзіями? Відповідь обґрунтуйте.*

⁴ Гуменюк Л.Й. Соціологія : Хрестоматія (від першоджерел до сучасності). У 2-х томах. Т. 2 Львів: ЛьвДУВС, 2019. [Електронний ресурс] <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1/2/%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F%202.pdf>

Дарендорф Р. Елементи теорії соціального конфлікту

«Сам вихідний стан структури, тобто виявлений каузальний фон певного конфлікту утворює перший етап прояву конфлікту. На основі істотних структурних ознак в кожному випадку в даній соціальній єдності можна виділити два агрегати соціальних позицій, «обидві сторони» фронту конфлікту ... Ці агрегати представників соціальних позицій не є повноцінною соціальною групою; вони є квазі-групою; тобто лише виявленою численністю представників позицій, яка передбачає їх схожість, проте не потребує усвідомлення ними цієї схожості. Але такі «передбачувані» спільності фактично мають виняткове значення. Стосовно структурних конфліктів ми повинні сказати, що приналежність до агрегату в формі квазі-групи завжди передбачає очікування захисту певних інтересів. ... Латентні інтереси належать соціальних позицій; вони не обов'язково є усвідомлюваними і визнаними представниками цих позицій: підприємець може відхилитися від своїх латентних інтересів і бути заодно з робітниками; німці в 1914 р могли всупереч своїм рольовим очікуванням усвідомлювати симпатію до Франції ... Другий етап розвитку конфлікту полягає тоді в безпосередній кристалізації, тобто усвідомленні латентних інтересів, організації квазі-груп у фактичні угруповання. Кожен соціальний конфлікт прагне до явного прояву зовні. Шлях до маніфестування існуючих латентних інтересів не надто довгий; квазі-групи є досягненням порогу організації груп інтересів. При цьому, звичайно, «організація» не означає одне й те саме в ситуації «класового конфлікту», «конфлікту ролей» або конфлікту в області міжнародних відносин. У першому випадку мова йде про організацію політичної партії, спілки, в останньому, навпаки, більш про експлікацію, прояв конфліктів. При «рольовому конфлікті» можна говорити про організацію учасників тільки в переносному сенсі. Проте конфлікти завжди прагнуть до кристалізації і артикуляції. Зрозуміло, кристалізація відбувається при наявності певних умов. Щонайменше у випадках класових конфліктів, конфліктів з приводу пропорційного представництва і конфліктів, пов'язаних з меншинами, ними є «умови організації». Щоб конфлікти проявилися, повинні бути виконані певні технічні (особисті, ідеологічні, матеріальні), соціальні (систематичне рекрутування, комунікація) і політичні (свобода коаліцій) умови. Якщо відсутні деякі або всі з цих умов, конфлікти залишаються латентними, граничними, не перестаючи існувати. При відо-

мих умовах – перш за все, якщо відсутні політичні умови організації – сама організація стає безпосереднім предметом конфлікту, який внаслідок цього загострюється. Умови кристалізації відносин конкуренції, міжнародних і рольових конфліктів повинні вивчатися окремо. Третій етап міститься в самих сформованих конфліктах. Принаймні в тенденції конфлікти є зіткненням між сторонами або елементами, що характеризуються очевидною ідентичністю: між націями, політичними організаціями та ін. У разі, якщо така ідентичність ще відсутня ..., конфлікти в певній мірі є неповними. Це не означає, що такі суперечності не цікавлять теорію конфлікту; протилежність існує. Однак, загалом, кожен конфлікт досягає своєї остаточної форми лише тоді, коли елементи-учасники з точки зору організації є ідентичними».

«Те, що протиріччя може бути придушене, безсумнівно, є дуже старим припущенням керівних інстанцій. І хоча, само собою зрозуміло, придушення конфлікту в історії політичної філософії рідко рекомендувалося як доречне, багато хто до наших днів користувався цим рецептом. Однак придушення є не тільки аморальним, а й неефективним способом поводження з соціальними конфліктами. У тій мірі, в якій соціальні конфлікти намагаються придушити, зростає їх потенційна злаякісність, разом з цим прагнуть до ще більш насильницького усунення, поки, нарешті, жодна сила на світі більше не зможе придушити енергію конфлікту: у всій історії людства революції наводять гіркі докази цієї тези. [...] Метод придушення соціальних конфліктів не може використовуватися протягом тривалого терміну, тобто періоду, що перевищує кілька років. Але те ж можна сказати і щодо всіх форм так званого «усунення» конфліктів. В історії як в міжнародній області, так і всередині товариств, у відносинах між групами і між ролями знову і знову намагались раз і назавжди усунути наявні протилежності і суперечності шляхом втручання в існуючі структури. Під «усуненням» конфліктів тут слід розуміти будь-яку спробу повністю ліквідувати суперечності. Ця спроба завжди оманлива. Фактичні предмети певних конфліктів – корейське питання в конфлікті Схід – Захід, надзвичайне законодавство в партійному конфлікті, конкретні вимоги зарплати в зіткненні між партнерами по тарифних переговорах – можна «усунути», тобто врегулювати так, щоб вони не виникли знову як предмети конфлікту. Але таке регулювання предмета не ліквідує сам схований за ним конфлікт. Соціальні конфлікти, тобто система-

тично виростаючи із соціальної структури протиріччя, принципово не можна «вирішити» в сенсі остаточного усунення. Той, хто намагається назавжди вирішити конфлікти, швидше за все піддається небезпечній спокусі шляхом застосування сили справити враження, що йому вдалося таке «вирішення», яке за своєю природою не може бути успішним. «Єдність народу» і «безкласове суспільство» - це лише два з багатьох проявів усунення конфліктів під виглядом їх вирішення. Припинення конфліктів, яке, на противагу придушення і «усунення» обіцяє успіх, оскільки воно відповідає соціальної реальності, називатимемо регулюванням конфліктів. Регулювання соціальних конфліктів є вирішальним засобом зменшення насильства майже всіх видів конфліктів. Конфлікти не зникають за допомогою їх регулювання; вони не обов'язково стають відразу менш інтенсивними, але в тій мірі, в якій їх вдається врегулювати, вони стають контрольованими, і їх творча сила ставиться на службу поступового розвитку соціальних структур. Зрозуміло, успішне регулювання конфліктів передбачає ряд умов. Для цього потрібно (1), щоб конфлікти взагалі, а також дані окремі протиріччя визнавалися всіма учасниками як неминучі, і більш того – як виправдані і доцільні. Тому, хто не допускає конфліктів, розглядає їх як патологічні відхилення від уявного нормального стану, не вдається впоратися з ними. Покірною визнання неминучості конфліктів також недостатньо. Швидше за все, необхідно усвідомити плідний, творчий принцип конфліктів. Це означає (2), що будь-яке втручання в конфлікти повинно обмежуватися регулюванням їх проявів і що потрібно відмовитися від непотрібних спроб усунення їх причин».⁵

Питання:

1. Чи погоджуєтесь Ви з позицією автора, щодо вирішення соціальних конфліктів? Відповідь обґрунтуйте.

КОЗЕР Л. Ворожість і напруга в конфліктних відносинах

«ГЕЗА: реалістичний і нереалістичний конфлікт»

Якщо конфлікт породжений якимось об'єктом домагання, прагненням щось мати або чимось розпоряджатися, гнівом або

¹ Гуменюк Л.Й. Соціологія : Хрестоматія (від першоджерел до сучасності). У 2-х томах. Т. 2 Львів: ЛьвДУВС, 2019. [Електронний ресурс] <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1/2/%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F%202.pdf>

помстою ... то для нього характерне те, що, в принципі, для досягнення будь-якої з цих цілей є й інші засоби. Бажання володіння або підпорядкування, навіть знищення ворога можна задовольнити, вибравши інші шляхи, ніж боротьба. Коли конфлікт – це лише засіб, визначений вищою метою, немає причин обмежувати або навіть уникати його, оскільки його завжди можна замінити іншими засобами і з тим самим успіхом. Коли ж, навпаки, він обумовлений виключно суб'єктивними емоціями, коли в справу вступає внутрішня енергія, яку можна задовольнити тільки в боротьбі, заміна його іншими засобами неможлива; він є свій власний сенс і мета ...».⁶

Питання:

1. *Що розуміє автор під поняттями «реалістичний» і «нереалістичний» конфлікту?*

Література

Основна:

1. Гіденс Е. Соціологія / Ентоні Гіденс; пер. В. Шовкун, А. Олійник; наук. ред. пер. О. Іващенко. Київ : «Основи», 1999. 726 с.

2. Гірник А., Бобро А. Конфлікти: структура, ескалація, залагодження. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 172 с.

3. Гуменюк Л. Й. Соціальна конфліктологія : підручник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. 564 с

4. Денисенко І. Д. Сучасна теорія конфлікту: проблеми експлікації, демаркації, класифікації // Український соціум. 2013. №3 (46). С. 32-43.

5. Козирев М. П. Соціологія: підручник. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2016. 655 с.

6. Лефтеров В. О., Ігнат'єва І. І., Цуркан О. В. Соціологія конфлікту: навчально-методичний посібник (для студентів факультету психології, політології та соціології НУ «ОЮА»). Одеса : Фенікс, 2019. 34 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/14472>

7. Луцишин Г. І. Конфліктологія та теорія переговорів: навч. посіб. [для студентів, аспірантів і викл. вищ. навч. закл. освіти України]. Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2015. 200 с.

8. Петрінко В. С. Конфліктологія: курс лекцій, енциклопедія, програма, таблиці. Навчальний посібник. Ужгород : Видавництво

¹ Гуменюк Л.Й. Соціологія : Хрестоматія (від першоджерел до сучасності). У 2-х томах. Т. 2 Львів: ЛьвДУВС, 2019. [Електронний ресурс] <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1/2/%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F%202.pdf>

УжНУ «Говерла», 2020. 360 с. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/31879>.

9. Перегуда Є. В. Соціологія: навч. посіб. Київ: КНУБА, 2012. 140 с.

10. Соціологія : навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів 2-ге вид., доопр., доп / за заг. ред. В. І. Докаша. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. 448 с.

11. Цюрупа М. В. Основи конфліктології та теорії переговорів: навч. посіб. Київ : Кондор, 2015. 172 с.

12. Яремчук С. С. Сучасні теорії в конфліктології: навч. посіб. Чернівці: Рута, 2008. 72 с.

Додаткова:

1. Бандурка А. С. Строката ковдра мультикультуралізму : Монографія. Харків: Золота миля, 2013. 197 с.

2. Гірник А., Бобро А. Конфлікти: структура, ескалація, залагодження: нав. посібник. 2-е вид., виправ. і доп. Київ: Основи, 2004.

3. Ставицька О. В. Трудові конфлікти: загально-теоретичний аналіз. Бюлетень Національної служби посередництва і примирення. 2007. № 2. С. 38-42.

4. Мацієвський Ю. Теоретичні аспекти аналізу суспільних конфліктів: множинність концептуальних підходів. Людина і політика. 2004. № 3. С. 115-129.

5. Крутінь Г. І., Чубур Н. В. Соціологія конфлікту: практикум. Київ : КНЕУ, 2007. 152 с.

6. Кучеренко І. М. Етичний компонент політичних конфліктів у сучасному українському суспільстві // Сучасна українська політика: політики і політологи про неї: Зб. наук. пр. Київ –Миколаїв, 2005. Вип. 7. С. 368-372.

7. Стан сучасного українського суспільства: цивілізаційний вимір / За наук. ред. М. О. Шульги. Київ: Інститут соціології НАН України, 2017. 198 с.

8. Волошина О. В. Міжособистісний конфлікт та шляхи його подолання // Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. Максименка С. Д. Київ : 2002, Т. 4. Ч. 3. С. 38-40.

9. Перепельчук Т. В. Соціологія праці : Навчальний посібник. Одеса: ОНЕУ, ротапринт, 2011. 234 с. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2259/1/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96.pdf>

10. Нечітайло І. С. Сучасна соціологія освіти: від соціологічної теорії до освітньої практики: підручник для студентів ЗВО. Київ : Ліра-К, 2020. 296 с.

Аудиторна робота: усне опитування, співбесіда, заслуховування доповідей, дискусія.

2.2. САМОСТІЙНА РОБОТА ТА МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ДО САМОСТІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ

Самостійна робота є складовим і водночас творчим, індивідуальним та окремим видом навчальної і наукової роботи студента поряд із лекцією та семінарським заняттям. Її суттєвими ознаками є робота безпосередньої участі викладача, але за обов'язкового контролю. Вона є внутрішньою основою зв'язку різних видів і форм занять, одним із основних методів засвоєння знань, охоплює всі форми і види діяльності навчального процесу, всю пізнавальну діяльність студентів.

Самостійна робота студента – це основний засіб засвоєння студентом навчального матеріалу у вільний від обов'язкових навчальних занять час. Її зміст визначається робочою програмою дисципліни та методичними рекомендаціями викладача.

Викладач визначає обсяг і зміст самостійної роботи, узгоджує її з іншими видами навчальної діяльності, розробляє методичні засоби проведення поточного та підсумкового контролю, аналізує результати самостійної навчальної роботи кожного студента.

За великого навчального навантаження, дефіциту часу важливе значення для студента має раціональне планування самостійної роботи. План допомагає правильно розподілити, економно використувувати свій час.

Формами контролю самостійної роботи студента виступають колоквіуми, індивідуальні та групові співбесіди, тестовий контроль, контрольна робота.

Про організацію самостійної роботи студенти мають дотримуватися таких вимог¹:

1. Систематичність і безперервність.
2. Послідовність у роботі.
3. Правильне планування самостійної роботи, раціональне використання часу.
4. Використання відповідних методів, способів і прийомів роботи.
5. Виконання всіх вимог викладача.

¹ На допомогу першокурснику: Довідник для студентів історичного факультету / Упоряд. В. А. Дубінський, С. Г. Вонсович. За ред. С. А. Копилова. Кам'янець-Подільський державний університет, 2007. С. 28.

Обов'язковим елементом самостійної роботи студента є занотування змісту прочитаного з книги чи журналу. Процес занотування активізує головні ідеї та положення, фіксує найважливіше у змісті, позитивно впливає на запам'ятовування матеріалу. Залежно від мети та подальшого використання, від призначення студенти можуть використовувати такі форми занотування:

- **бібліографічна довідка** – у ній зазначають автора тексту, заголовок, видавництво, рік видання, загальну кількість сторінок;
- **план** – коротка форма запису при читанні книги;
- **тези** – стислий виклад прочитаного тексту;
- **конспект** – послідовний виклад змісту книги, журналу, статті.
- **виписки** – дослівні цитати або довільні фрагменти, коли думка автора викладається словами студента з книжкового чи журнального тексту;
- **анотація** – короткий виклад основних положень джерела;
- **резюме** – короткий виклад тексту статті;
- **рецензія** – аналіз, оцінка, відгук.

ЗАПИТАННЯ, ЩО ВІНОСЯТЬСЯ НА САМОСТІЙНЕ ОПРАЦЮВАННЯ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1.

СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СУСПІЛЬСТВА

1. Структура та функції соціології; визначення та характеристика.
2. Об'єктивні передумови виникнення соціології як самостійної наукової дисципліни: класифікація, характеристика.
3. О. Конт про предмет і методи соціології, її основне завдання.
4. Теорія соціальної дії М. Вебера. Поняття та критерії соціального. Характеристика різновидів соціальної дії.
5. Соціальний зв'язок: поняття, структура та типи.
6. Соціальний інститут, сутність, різновиди та функції. Поняття дисфункції.
7. Історичні типи суспільства: традиційне, індустріальне, модерне суспільство.
8. Розробка понять «соціальна структура» та «маргінальність» у соціології. Різновиди соціальних структур, загальна характеристика.

9. Загальна характеристика соціальної структури сучасного українського суспільства, його поляризація.
10. Поняття людина, особистість, індивідуальність у соціології, характеристика.
11. Основні механізми соціальної взаємодії особистості та суспільства: визначення, класифікація, характеристика.
12. Система соціальної життєдіяльності особистості. Поняття потреб у соціології, сутність, класифікація.
13. Сім'я як соціальний інститут та мала соціальна група, її функції. Основні версії класифікації сім'ї у соціології.
14. Соціальний портрет сучасної української сім'ї. Поняття життєвого циклу сім'ї.
15. Роль культури в життєдіяльності особистості та суспільства.
16. Освіта як соціальний інститут. Система освіти, її характеристика.
17. Соціальні функції та цілі освіти. Вплив вчителя на соціальне життя.
18. Поняття соціологія праці, її структура та функції. Актуальні проблеми соціології праці: загальна характеристика.
19. Соціально-трудові відносини, їх класифікація та характеристика. Соціальні процеси у сфері праці.
20. Методологічні засади визначення праці як виду соціальної дії. Критерії та сутність праці.
21. Молодіжна субкультура: причини виникнення, прояви, характеристика.
22. Поняття етногенезу, визначення його основних типів. Структура нації. Характеристика соціально-етнічних процесів у сучасній Україні.
23. Поняття націоналізму у соціології та його різновиди, характеристика.
24. Етнічні групи, їх основні ознаки, умови формування та розвитку.
25. Український народ та етнічні групи в його структурі.
26. Поняття життєдіяльності.
27. Основні сфери життєдіяльності соціальних суб'єктів.

2.3. ІНДИВІДУАЛЬНІ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНИЦЬКІ ЗАВДАННЯ ТА МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ДО ЇХ ВИКОНАННЯ

Мета: самостійне вивчення частини програмного матеріалу, систематизація, поглиблення, узагальнення, закріплення та практичне застосування знань студента з політичної теорії держави та навичок самостійної роботи.

Індивідуальна робота студента є формою навчального навантаження, спрямованого на виконання та розвиток його творчих можливостей шляхом індивідуального підходу. Індивідуальна робота здійснюється під керівництвом викладача в позааудиторний час за окремим графіком, складеним кафедрою і з урахуванням потреб і можливостей студента. Індивідуальна робота спрямована на поглиблене вивчення окремих навчальних дисциплін.

Індивідуальне навчально-дослідне завдання – вид позааудиторної роботи студента навчально-дослідного та проектно-конструкторського характеру, що має практичне значення. Мета ІНДЗ – самостійне вивчення частини програмного матеріалу, систематизація, поглиблення, узагальнення, закріплення та практичне застосування знань студента з навчального курсу, розвиток навичок самостійної роботи. ІНДЗ виконується на основі знань, умінь та навичок, одержаних під час лекційних та семінарських занять, охоплює декілька тем або зміст навчального курсу в цілому.

Оцінка за ІНДЗ виставляється на підсумковому занятті з дисципліни на основі попереднього ознайомлення викладача зі змістом ІНДЗ. Можливий захист завдання шляхом усного звіту студента про виконану роботу (до 5 хвилин). Оцінка за ІНДЗ є обов'язковим компонентом семестрової оцінки і враховується при виведенні підсумкової оцінки з навчального курсу¹.

При вивченні матеріалу курсу «Соціально-правові студії» обов'язковим є виконання реферату.

Реферат – короткий виклад змісту одного або кількох документів. Він є одним із видів самостійної роботи студента, що допомагає, опрацювавши відповідні джерела, наукову та методичну літературу, поглиблено вивчити проблеми курсу «Соціально-правові сту-

² На допомогу першокурснику: Довідник для студентів історичного факультету / Упоряд. В. А. Дубінський, С. Г. Вонсович. За ред. С. А. Копилова. Кам'янець-Подільський державний університет, 2007. С. 32.

дії». Підготовка реферату виробляє навички самостійного аналізу джерел та наукової літератури, систематизації матеріалу та його стислого викладу. Студент самостійно вибирає одну із запропонованих тем.

Розпочинати роботу над рефератом необхідно із складання бібліографії, яка має нараховувати не менше 5-ти найменувань літератури. На даному етапі важливим є два взаємопов'язані моменти: вміння «читати» і вести запис прочитаного. Щоб глибоко зрозуміти зміст книги, потрібно раціонально її читати.

Після опрацювання всієї доступної джерельної бази необхідно скласти план реферату, в якому має бути вступ, основна частина, висновки, список літератури та додатки (при наявності).

У вступі обґрунтовується актуальність теми, її особливості, значущість щодо соціальних потреб суспільства та розвитку досліджуваної проблеми; з'ясовується стан її висвітлення в літературі, формулюється мета та завдання роботи; виокремлюються методи дослідження.

В основній частині реферату наводяться основні теоретичні ідеї, що висвітлюють дану проблему, визначають сутність (головний зміст) проблеми, основні чинники (фактори, умови), що зумовлюють розвиток явища або процесу, який вивчається. Наводиться перелік основних змістових аспектів проблеми, які розглядаються вченими. Визначаються недостатньо досліджені питання, вказується на слабку розробленість окремих проблем. Розкривається зміст кожного питання в логічній послідовності з елементами самостійного аналізу сучасного стану процесу або явища.

У висновках мають бути власні узагальнення, ідеї, думки, оцінки, пропозиції. У кінці реферату подається список літератури та додатків. У додатках наводяться таблиці, схеми, які суттєво полегшують розуміння праці.

Реферат повинен мати обсяг 12-15 сторінок комп'ютерного набору, 14 кегель (Times New Roman), інтервал 1,5, поля 2,5 – ліворуч, 1,5 – праворуч, 2,5 – верхні та не менше 2,0 – нижні поля. На сторінці має бути 30 рядків. На титульній сторінці реферату зазначається: назва навчального закладу, кафедра, тема, прізвище, ім'я, група, курс студента, що виконав реферат. Прізвище, ім'я, по батькові, вчене звання викладача, що перевірів реферат, місце і рік написання.

Оцінювання реферату здійснюється за такими критеріями:

- вміння ставити проблему;

- вміння обґрунтовувати її соціальне значення;
- розуміння автором співвідношення між реальною проблемою та рівнем її концептуальності;
- повноту висвітлення літературних джерел, глибина їх аналізу;
- володіння методами збирання, аналізу та інтерпретації емпіричної інформації;
- самостійність роботи, оригінальність в осмисленні матеріалу;
- обґрунтування висновків та рекомендацій.

При підготовці до написання реферату, за потребою, студент може консультуватися із викладачем.

ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ З ІНДЗ ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СУСПІЛЬСТВА

1. Сучасні дискусії в соціологічній науці про предмет соціології.
2. Теоретична і прикладна соціологія.
3. Прикладні дослідження в соціології.
4. Система соціологічного знання та її елементи.
5. Соціальні теорії XVII–XVIII ст. : класифікація, характеристика.
6. Соціальні ідеї українського просвітництва.
7. Постмодерністські ідеї у соціології. П. Бурдьє про соціальний простір та культурний капітал.
8. Тенденції розвитку соціологічного знання на рубежі XX–XXI століть.
9. Розробка понять «соціальна структура» та «маргінальність» у соціології. Різновиди соціальних структур, загальна характеристика.
10. Загальна характеристика соціальної структури сучасного українського суспільства, його поляризація.
11. Поняття людина, особистість, індивідуальність у соціології, характеристика.
12. Основні механізми соціальної взаємодії особистості та суспільства : визначення, класифікація, характеристика.
13. Система соціальної життєдіяльності особистості. Поняття потреб у соціології, сутність, класифікація.
14. Соціокультурний конфлікт: суть і основні ознаки, джерела і причини.
15. Роль керівника в управлінні конфліктами.

16. Стратегія розв'язання конфліктів.
17. Процес управління конфліктами.
18. Конфлікти в студентському середовищі.
19. Конфліктні ситуації в процесі педагогічної взаємодії.
20. Специфіка педагогічних конфліктів у вищих навчальних закладах.
21. Насильство і конфлікти, їх взаємозв'язок.
22. Основні способи врегулювання і вирішення соціальних криз і конфліктів.
23. Поняття переговорів. Елементи переговорів.
24. Конфлікти в духовній сфері суспільства.
25. Гендерні та сімейні конфлікти.
26. Сім'я як соціальний інститут та мала соціальна група, її функції. Основні версії класифікації сім'ї у соціології.
27. Соціальний портрет сучасної української сім'ї. Поняття життєвого циклу сім'ї.
28. Роль культури в життєдіяльності особистості та суспільства.
29. Освіта як соціальний інститут. Система освіти, її характеристика.
30. Соціальні функції та цілі освіти. Вплив вчителя на соціальне життя.

РОЗДІЛ III. МОДУЛЬНІ КОНТРОЛЬНІ РОБОТИ З МЕТОДИЧНИМИ РЕКОМЕНДАЦІЯМИ ДО ЇХ ВИКОНАННЯ

Модульна контрольна робота (МКР) є складовою поточного контролю і здійснюється у формі виконання студентом модульного контрольного завдання.

Написання МКР є обов'язковим. До неї допускаються всі студенти. Студент, що не з'явився на МКР, отримує оцінку 0 балів.

Готуючись до написання контрольної роботи, насамперед необхідно підібрати і вивчити літературу, що стосується тематики, яка виноситься на написання роботи. Особливу увагу потрібно приділити опануванню змісту питань теми; запам'ятовуванню сутності явищ і процесів. Критеріями якості контрольної роботи є самостійність і творчість у висвітлюванні сутності запитань.

При оцінюванні контрольної роботи враховується:

- науковість аналізу явищ і процесів;
- рівень опанування студентом навчального матеріалу;
- логічність, конкретність й послідовність викладу матеріалу;
- вміння робити висновки і рекомендації;
- грамотне написання тексту;
- зовнішнє оформлення.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СУСПІЛЬСТВА

Варіант 1

1. Дати визначення поняттям: позитивізм, соціологія, конфлікт.
2. Соціологія та її місце в системі сучасних наук.
3. Характеристика конфліктологічної концепції сім'ї у соціології.

Варіант 2

1. Дати визначення поняттям: соціальний закон, суспільство, соціальні конфлікти.
2. Об'єкт, предмет і методи соціології.
3. Девіантна поведінка.

Варіант 3

1. Дати визначення поняттям: закон, категорії, ролі конфлікти.

2. Структура та функції соціології; визначення та характеристика.
3. Поняття соціологія праці, її структура та функції. Актуальні проблеми соціології праці: загальна характеристика.

Варіант 4

1. Дати визначення поняттям: поняття, наука, соціологія конфлікту.
2. Об'єктивні передумови виникнення соціології як самостійної наукової дисципліни: класифікація, характеристика.
3. Основні типи визначення культури у соціології, класифікація, характеристика.

Варіант 5

1. Дати визначення поняттям: соціальне, методи, суб'єкти конфлікту.
2. Закони, категорії соціології та їх загальна характеристика.
3. Поняття культура, суперкультура, субкультура, антикультура у соціології.

Варіант 6

1. Дати визначення поняттям: загальні соціальні закони, функції, предмет конфлікту.
2. Місце соціології в системі суспільних і гуманітарних наук.
3. Основні елементи культури, їх визначення, класифікація.

Варіант 7

1. Дати визначення поняттям: галузь, структура, об'єкт конфлікту.
2. Функції та структура соціології.
3. Молодіжна субкультура: причини виникнення, прояви, характеристика.

Варіант 8

1. Дати визначення поняттям: система, соціальна мобільність, конфліктна взаємодія.
2. Сутність та типологія суспільств.
3. Поняття сім'ї та шлюбу у соціології. Форми шлюбу, причини виникнення моногамії.

Варіант 9

1. Дати визначення поняттям: людина, соціальна група, наслідки конфлікту.
2. Соціальна структура суспільства.

3. Молодь як категорія соціології: версії визначення та вихідні критерії. Предмет і завдання соціології молоді.

Варіант 10

1. Дати визначення поняттям: престиж, мораль, причини конфлікту.
2. Соціальний простір. Соціальний статус і соціальна роль.
3. Освіта як соціальний інститут. Система освіти, її характеристика.

Варіант 11

1. Дати визначення поняттям: цінності, соціалізація особистості, ескалація конфлікту.
2. Соціальна стратифікація. Причини та критерії стратифікації.
3. Соціальні функції та цілі освіти. Вплив вчителя на соціальне життя.

Варіант 12

1. Дати визначення поняттям: суспільство постмодерну, індивід, фрустрація.
2. Соціальна мобільність та її види.
3. Етнічні групи, їх основні ознаки, умови формування та розвитку.

Варіант 13

1. Дати визначення поняттям: агенти соціалізації, версти населення, управління конфліктом.
2. Поняття особи в соціології. Основні соціологічні теорії особисті.
3. Поняття націоналізму у соціології та його різновиди, характеристика.

Варіант 14

1. Дати визначення поняттям: ідентифікація, еліта суспільства, глобалізація.
2. Соціалізація особистості: сутність, агенти, етапи.
3. Методологічні засади визначення праці як виду соціальної дії. Критерії та сутність праці.

Варіант 15

1. Дати визначення поняттям: виховання, престиж, предмет соціології.
2. Соціальні типи особистості.
3. Поняття про конкретно-соціологічні дослідження та їх загальна класифікація, характеристика.

Варіант 16

1. Дати визначення поняттям: соціальні класи, держава, соціальний закон.
2. Нові тенденції взаємодії людини і суспільства в сучасних умовах.
3. Структура функції та механізм соціального конфлікту.

Варіант 17

1. Дати визначення поняттям: соціальна стратифікація, особистість, рольові конфлікти.
2. О. Конт про предмет і методи соціології, її основне завдання.
3. Соціальний портрет сучасної української сім'ї. Поняття життєвого циклу сім'ї.

Варіант 18

1. Дати визначення поняттям : соціальна роль, мораль, соціальні установки.
2. Соціальний зв'язок: поняття, структура та типи.
3. Роль культури в життєдіяльності особистості та суспільства.

Варіант 19

1. Дати визначення поняттям : соціальна спільнота, система, інтереси.
2. Система соціальної життєдіяльності особистості. Поняття потреб у соціології, сутність, класифікація.
3. Соціально-трудова відносина, їх класифікація та характеристика. Соціальні процеси у сфері праці.

Варіант 20

1. Дати визначення поняттям: агенти соціалізації, версти населення, мотиви.
2. Соціальний інститут, сутність, різновиди та функції. Поняття дисфункції.
3. Молодіжна субкультура: причини виникнення, прояви, характеристика.

Варіант 21

1. Дати визначення поняттям: суспільство постмодерну, індивід, сім'я.
2. Основні механізми соціальної взаємодії особистості та суспільства: визначення, класифікація, характеристика.
3. Поняття етногенезу, визначення його основних етапів. Структура нації. Характеристика соціально-етнічних процесів в сучасній Україні.

Варіант 22

1. Дати визначення поняттям: галузь, структура, народ.
2. Розробка понять «соціальна структура» та «маргінальність» у соціології.
3. Загальна криза освіти, її ознаки та характеристика основних напрямів протидії.

Варіант 23

1. Дати визначення поняттям: позитивізм, соціологія, людина.
2. Різновиди соціальних структур, загальна характеристика.
3. Поняття «соціологія праці», її структура та функції. Актуальні проблеми соціології праці : загальна характеристика.

Варіант 24

1. Дати визначення поняттям : загальні соціальні закони, функції, потреби.
2. Соціологія конфлікту.
3. Поняття сім'ї та шлюбу в соціології. Форми шлюбу, причини виникнення моногамії.

Варіант 25

1. Дати визначення поняттям: соціальні класи, держава, суспільство.
2. Соціальний інститут, його сутність, різновиди, функції. Поняття дисфункції.
3. Сім'я як соціальний інститут і соціальна група, її функції. Основні версії класифікації сім'ї у соціології.

Норми оцінювання завдань:

1 питання	6 балів
2 питання	7 балів
3 питання	7 балів
	Всього 20 балів

РОЗДІЛ IV. ПИТАННЯ ДО ПІДСУМКОВОЇ АТЕСТАЦІЇ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СУСПІЛЬСТВА

1. Соціологія та її місце в системі сучасних наук.
2. Функції та структура соціології.
3. Соціологія як наука. Об'єкт і предмет соціології. Поняття соціального, його критерії та сутність.
4. Закони, категорії соціології та їх загальна характеристика.
5. Методи соціального пізнання.
6. Місце соціології в системі суспільних і гуманітарних наук.
7. Структура та функції соціології; визначення та характеристика.
8. Об'єктивні передумови виникнення соціології як самостійної наукової дисципліни: класифікація, характеристика.
9. О. Конт про предмет і методи соціології, її основне завдання.
10. Теорія соціальної дії М. Вебера. Поняття та критерії соціального. Характеристика різновидів соціальної дії.
11. Соціальний зв'язок: поняття, структура та типи.
12. Соціальний інститут, сутність, різновиди та функції. Поняття дисфункції.
13. Історичні типи суспільства: традиційне, індустріальне, модерне суспільство.
14. Сутність та типологія суспільств.
15. Соціальна структура суспільства.
16. Поняття особи в соціології. Основні соціологічні теорії особисті.
17. Соціалізація особистості: сутність, агенти, етапи.
18. Соціальні типи особистості.
19. Система соціальної життєдіяльності особистості: визначення, характеристика.
20. Нові тенденції взаємодії людини і суспільства в сучасних умовах.
21. Розробка понять «соціальна структура» та «маргінальність» у соціології. Різновиди соціальних структур, загальна характеристика.

22. Загальна характеристика соціальної структури сучасного українського суспільства, його поляризація.
23. Поняття людина, особистість, індивідуальність у соціології, характеристика.
24. Основні механізми соціальної взаємодії особистості та суспільства: визначення, класифікація, характеристика.
25. Система соціальної життєдіяльності особистості. Поняття потреб у соціології, сутність, класифікація.
26. Сім'я як соціальний інститут та мала соціальна група, її функції. Основні версії класифікації сім'ї у соціології.
27. Соціальний портрет сучасної української сім'ї. Поняття життєвого циклу сім'ї.
28. Роль культури в життєдіяльності особистості та суспільства.
29. Освіта як соціальний інститут. Система освіти, її характеристика.
30. Соціальні функції та цілі освіти. Вплив вчителя на соціальне життя.
31. Соціальний простір. Соціальний статус і соціальна роль.
32. Соціальна стратифікація. Причини та критерії стратифікації.
33. Соціальна мобільність та її види.
34. Біхевіоризм як наука про поведінку. Девіантна поведінка.
35. Соціологія конфлікту.
36. Структура функції та механізм соціального конфлікту.
37. Поняття та причини соціальних конфліктів.
38. Класифікація соціальних конфліктів.
39. Механізм соціального конфлікту та його стадії.
40. Способи регулювання соціальних конфліктів.
41. Поняття соціологія праці, її структура та функції. Актуальні проблеми соціології праці: загальна характеристика.
42. Соціально-трудова відносина, їх класифікація та характеристика. Соціальні процеси у сфері праці.
43. Методологічні засади визначення праці як виду соціальної дії. Критерії та сутність праці.
44. Молодіжна субкультура: причини виникнення, прояви, характеристика.
45. Поняття етногенезу, визначення його основних типів. Структура нації. Характеристика соціально-етнічних процесів у сучасній Україні.

46. Поняття націоналізму у соціології та його різновиди, характеристика.
47. Етнічні групи, їх основні ознаки, умови формування та розвитку.
48. Український народ та етнічні групи в його структурі.
49. Поняття життєдіяльності.
50. Основні сфери життєдіяльності соціальних суб'єктів.

КРИТЕРІЇ ТА НОРМИ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК СТУДЕНТІВ З КУРСУ «СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ СТУДІЇ»

Поточне оцінювання здійснюється відповідно до «Положення про рейтингову систему оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка».

При оцінюванні рівня знань студента аналізу підлягають:

- **характеристики відповіді:** цілісність, повнота, логічність, обґрунтованість, правильність;
- **якість знань** (ступінь засвоєння фактичного матеріалу): осмисленість, глибина, гнучкість, дієвість, системність, узагальненість, міцність;
- **ступінь сформованості уміння поєднувати теорію і практику** під час розгляду ситуацій, практичних задач, в процесі політичної комунікації і соціалізації;
- **рівень володіння розумовими операціями:** вміння аналізувати, синтезувати, порівнювати, абстрагувати, узагальнювати, робити висновки з проблем, що розглядаються;
- **досвід творчої діяльності:** вміння виявляти проблеми, розв'язувати їх, формувати гіпотези;
- **самостійна робота:** робота з навчально-методичною, науковою, допоміжною вітчизняною та зарубіжною літературою з питань, що розглядаються, вміння добувати інформацію з різноманітних джерел (нормативні, програмові; нормативні, преса), робота з комп'ютерною технікою, мережею Internet .

Дані критерії є підставою для оцінювання рівня знань, умінь і навичок студентів за стобальною шкалою з переведенням підсумкової оцінки в національну шкалу і шкалу ECTS.

**Таблиця відповідності шкал оцінок
якості засвоєння навчального матеріалу**

Національна шкала	Шкала ECTS
5 – відмінно (90 – 100 і більше балів)	A
4 – добре (75 – 89 балів)	BC
3 – задовільно (60 – 74 бали)	DE
2 – незадовільно (35 – 59 балів)	FX (незадовільно з можливістю повторного складання)
Незадовільно (1 – 34 бали)	F (незадовільно з обов'язковим повторним курсом)
Зараховано (60 – 100 балів)	
Не зараховано (1 – 59 балів)	

**Оцінювання навчальної роботи студентів
здійснюється за 100-бальною шкалою:**

Блок 1 (Соціологія)			
Змістовий модуль 1	Самостійна робота	МКР	Сума за 1 блок
20	10	20	50

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1.

Соціологічний аналіз суспільства

Агент соціалізації – соціальні структури, які вводять людину в світ соціального, завдяки яким на індивіда транслюються соціальний досвід, соціальні норми.

Адаптація – пристосування індивіда до існуючих в спільноті соціальних норм.

Анкета – впорядкований за змістом і формою набір запитань, спрямованих на розкриття змісту досліджуваної проблеми.

Бюрократія – система адміністративного управління, якій властиві ієрархічність, чіткий розподіл обов'язків, система правил; призначення службовців.

Аудиторія – об'єднання людей на чолі з комунікатором.

Вторинні групи – більш численні групи, які можуть складатись з двох, або кількох первинних груп, та в яких спілкування індивідів як безпосереднє, так і формалізоване.

Гіпотеза – наукове припущення, в якому знання носить вірогідний характер і придатне для роздумів про незрозуміле, неясне, що стало предметом дослідження і яке висувається для можливого пояснення певних соціальних фактів, явищ, процесів, яке треба підтвердити або спростувати.

Глобалізація – процес зростання взаємозалежності суспільств, який розгортається у всесвітньому масштабі.

Девіантна поведінка – практичний прояв соціальної девіації, поведінка, що не відповідає суспільним цінностям і нормам, як моральним, так і правовим.

Десоціалізація – процес втрати людиною своєї соціальної якості.

Дисфункція соціального інституту – невиконання соціальним інститутом соціальної функції. Виявляється у нечіткості цілей діяльності інституту, розмитості, невизначеності функцій, невідповідності інституту потребам суспільства, зниженні його авторитету у суспільстві, персоналізації діяльності інституту.

Емпірична соціологія – складова соціології, яка займається розв'язанням практичних завдань керування суспільними процесами, розробкою засобів соціального контролю та соціальної інженерії на рівні конкретно-соціологічних досліджень.

Етикет – норма культури, встановлений порядок поведінки людини в рамках певної соціальної групи.

Індивід – окремих представник соціальної спільності.

Індивідуальність – сукупність відмінностей людини від інших індивідів.

Індустріальне суспільство – суспільство, яке базується на поглибленому поділі суспільної праці, промисловості як основній галузі народного господарства, ринку як фундаменті суспільних взаємодій, домінуванні індустріального технологічного укладу в більшості суспільних сфер.

Інституціоналізація – процес утворення соціального інституту.

Інтеріоризація – етап соціалізації, змістом якого є перетворення внутрішньої структури особистості під впливом діяльності людини у складі соціальної спільноти.

Категорії – загальні форми мислення, які відображають найсуттєвіші закономірні зв'язки та відносини.

Квазігрупа – нестійка, неформальна сукупність людей, об'єднана, як правило одним або дуже невеликою кількістю типів взаємодії, що має невизначену структуру і систему цінностей і норм.

Класи суспільні – великі групи людей, що розрізняються за їх місцем у історично визначеній системі суспільного виробництва, за їх відношенням до засобів виробництва, за їх роллю в суспільній організації праці, а, отже, за способами отримання та розмірами тієї чи іншої частки суспільного багатства, якою вони володіють.

Конформізм – підпорядкування груповому тиску, пасивне пристосування.

Культура – інтегральне явище, що відображає суспільне життя з боку цінностей, стандартів, норм, завдяки яким люди взаємодіють і розуміють одне одного.

Культурний релятивізм – підхід до оцінки мотивів поведінки і цінностей інших груп з позицій їх культури.

Макросоціологія – складова соціологічної науки, що орієнтується на дослідження великих соціальних спільнот, систем і груп, а також на вивчення глобальних соціальних процесів, на вивчення законів і закономірностей суспільного життя людства в цілому, у сукупності його основних підсистем.

Мезосоціологія – складова соціології, яка своїм дослідженням робить соціальні спільноти і групи, громади, соціальні інститути,

соціальні рухи, добровільні асоціації тощо – тобто все те, що є посередником між індивідом та суспільством.

Мета соціологічного дослідження – загальна спрямованість дослідження, очікуваний кінцевий результат.

Метод в соціології – спосіб побудови та обґрунтування соціологічних знань, сукупність прийомів, процедур і операцій практичного і теоретичного пізнання соціальної реальності.

Методологія – сукупність принципів та установок, які передують отриманню соціологічного знання та зумовлюють головні способи, методи його отримання, характер усієї соціологічної діяльності (теоретичної та практичної).

Мікросоціологія – галузь соціологічного знання, пов'язана з аналізом повсякденної взаємодії між людьми, соціальних процесів і явищ у порівняно невеликих соціальних системах.

Модернізація – сукупність економічних, соціальних, культурних, політичних змін, що відбулися в суспільстві в процесі індустріалізації та засвоєння науково-технічних досягнень.

Мотив – внутрішній збудник діяльності людини.

Натовп – квазігрупа, характерною рисою якої є гранично малий діапазон взаємодій її членів, що зводиться майже виключно до спільного схвалення або спільного засудження.

Національна культура – сукупність символів, вірувань, цінностей, норм, зразків поведінки, які характеризують людську спільноту в тій чи іншій країні, державі.

Неформальна організація – сукупність індивідів, малих груп, для якої характерна система соціальних зв'язків, взаємодій, норм міжособистісного і міжгрупового спілкування, що виникла спонтанно.

Неформальні соціальні групи – групи, соціальні зв'язки і відносини всередині яких формуються під впливом певного соціокультурного середовища, в якому ці групи виникають, в процесі діяльності їх членів для досягнення поставленої мети.

Обряд – традиційна символічна колективна дія, яка супроводжує важливі моменти життя людини і суспільства, покликана сприяти зміцненню соціальних зв'язків.

Особистість – конкретна людина як система стійких якостей, властивостей, що реалізуються в процесі становлення соціальних зв'язків, в соціальних інститутах, культурі.

Первинні групи – невеликі за чисельністю, тісно інтегровані соціальні групи члені якої за рахунок частих повсякденних контактів добре знають один одного та тісно пов'язані між собою (сім'я, група друзів, студентська група, мешканці одного житлового будинку, відділ в установі).

Позитивізм – провідний напрям в соціології XIX ст., який характеризується вимогою того, щоб наука мала справу лише з об'єктами, які піддаються спостереженню.

Поняття – форма мислення, що відображає загальні зв'язки, сутнісні ознаки явищ, поданих у їхніх визначеннях.

Порядок соціальний – взаємодія учасників суспільного життя, результатом якої є сталість та цілісність спільноти.

Потреба – базова основа поведінки людини.

Постструктуралізм – напрям в соціології, основним об'єктом дослідження в якому є тексти в їх відношенні до інших текстів, а не до зовнішньої реальності. Похибка (помилка) репрезентативності – відхилення вибіркової сукупності від генеральної сукупності за певними пропорціями.

Предмет соціології – це відтворення соціальної реальності на абстрактному рівні шляхом виявлення значущих з практичної точки зору закономірних зв'язків і відносин цієї реальності. Це найбільш значущі властивості, сторони, характеристики, особливості об'єкта, які підлягають безпосередньому вивченню або пізнання яких особливо важливе для вирішення певної проблеми.

Престиж – поняття, що відображає значущість особи чи соціальної групи у суспільстві.

Прикладна соціологія – практична частина соціологічної науки про специфічні закони становлення, розвитку та функціонування конкретних соціальних систем, процесів, структур, організацій та їх елементів. Вона вивчає процеси, які відбуваються в певних соціальних підсистемах, конкретні соціальні спільноти, організації.

Проблема соціологічного дослідження – форма питальних висловлювань, які характеризуються невизначеністю, що підлягає осмисленню та науково-практичному вирішенню.

Програма соціологічного дослідження – це виклад загальної концепції досліджуваного проекту, яка включає в себе програмування і правила процедур науково-практичної дослідницької діяльності.

Прогрес – вдосконалення, перехід від нижчих до вищих форм соціальної організації, зростання еволюційних можливостей суспільства.

Професійна культура – культура соціальних груп, що займаються професійною діяльністю.

Регрес – деградація, зниження рівня організації. Репрезентативність – міра наближеності сформованої моделі об'єкта соціологічного дослідження (вибірки) до пропорцій (параметрів) генеральної сукупності.

Ресоціалізація – процес інтеграції людини в нові соціальні структури внаслідок зміни соціальних умов.

Референтна група – це реальна або уявлена соціальна група, яку індивід сприймає як еталон, з яким він співвідносить своє соціальне становище, поведінку та установки, і до якої він прагне потрапити.

Ритуал – вид обряду, який є формою складної символічної поведінки, що історично склалася, впорядкована система дій, яка покликає підкреслити особливу цінність і значимість для людини певних соціальних відносин або процесів.

Системна якість – надіндивідуальна якість, яка виникає на рівні суспільства завдяки взаємодії індивідів.

Ситуація конфлікту – зовнішні обставини в суб'єктивній інтерпретації індивіда, накопичені протиріччя, пов'язані з діяльністю суб'єктів соціальної взаємодії, що об'єктивно створюють підґрунтя для протиборства між ними.

Соціалізація – процес впливу соціальних умов на життєдіяльність індивіда з метою включення його як дієздатного суб'єкта в систему суспільних відносин.

Соціальна взаємодія – це процес взаємного впливу індивідів, соціальних груп та спільнот одних на інших.

Соціальна дія – будь-яка дія соціального суб'єкта, спрямована на забезпечення своїх потреб та інтересів.

Соціальна група – це сукупність індивідів, яка характеризується спільними інтересами, установками і орієнтаціями, нормативною регламентацією спільної діяльності людей у межах просторово-часового континіуму.

Соціальна девіація – вчинки, діяльність людей, соціальних груп, які не відповідають встановленим у даному суспільстві нормам та визнаним стандартам поведінки.

Соціальна еволюція – внутрішньо єдина система соціальних змін, які поступово ведуть до нових форм соціальних взаємодій, пов'язаних з пристосуванням до нових умов функціонування суспільства.

Соціальна мобільність – процес переміщення соціальних суб'єктів між елементами соціальної структури.

Соціальна норма – вимоги, побажання і очікування відповідної поведінки, яка схвалюється суспільством.

Соціальна організація – цілісна функціонально-цільова система, що має притаманну їй соціальну структуру, свої функції, ієрархізовану взаємодію між індивідами, групами та структурними підрозділами, створену для задоволення потреб індивідів та всього суспільства.

Соціальна реальність – об'єкт пізнання соціології, створюється в процесі соціальних взаємодій суб'єктів, є результатом їх свідомості та життєдіяльності.

Соціальна роль – відносно постійна та внутрішньо пов'язана система дій, які є реакціями на поведінку інших осіб, яка протікає згідно з встановленими зразками, наслідування яким група очікує від своїх членів.

Соціальна система – це цілісне утворення, основним елементом якого є люди, їх зв'язки, взаємодії та взаємовідносини, соціальні інститути та організації, соціальні групи та спільноти, норми та цінності, які мають стійкий характер і відтворюються в історично-му процесі.

Соціальна спільність – сукупність індивідів, відрізняється соціальними зв'язками та відносною цілісністю.

Соціальна спільнота – сукупність індивідів, що її можна емпірично зафіксувати, яка характеризується відносною цілісністю і здатністю виступати самостійним суб'єктом соціальної дії.

Соціальна структура суспільства – сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою, упорядкованих стосовно одна іншої соціальних спільностей, соціальних верств, станів і відносин між ними.

Соціальне – сукупність певних рис та особливостей суспільних відносин, інтегрована індивідами чи спільнотами у процесі спільної діяльності в конкретних умовах, яка виявляється в їх стосунках, ставленні до свого місця в суспільстві, явищ і процесів суспільного життя.

Соціальний закон – це об'єктивні, істотні, необхідні, стійкі та такі, що повторюються, причинні зв'язки між соціальними явищами та процесами як в окремих соціальних системах та підсистемах, так і в суспільстві в цілому, що виникають внаслідок масової діяльності людей.

Соціальний зв'язок – залежність та сумісність індивідів та соціальних груп.

Соціальний інститут – доцільна стійка форма організації соціальної діяльності і соціальних відносин, комплекс, який являє собою, з одного боку, сукупність нормативно-ціннісно обумовлених ролей та статусів, призначених для задоволення конкретних потреб, а з іншого – соціальне утворення, створене для використання ресурсів суспільства у формі інтеграції для задоволення цих потреб.

Соціальний контроль – практика усіх видів соціальних груп з визначення і заохочення поведінки, що відповідає соціальним нормам і застосуванню санкцій до поведінки, що порушує прийняті норми.

Соціальний конфлікт – зіткнення індивідів, соціальних груп та спільнот, організацій, яке відбувається на основі неспівпадіння інтересів, цінностей, поглядів; один зі способів розв'язання соціальних суперечностей. Соціальний процес – послідовна зміна станів суспільства або його окремих підсистем.

Соціальний статус – місце індивіда чи соціальної групи в суспільній ієрархії.

Соціальні відносини – відносно стійкі та самостійні зв'язки між індивідами та соціальними групами, що займають різне становище в суспільстві.

Соціальні зміни – зміни в певних сферах суспільства, які призводять до якісно нового стану соціальної взаємодії, соціальної структури суспільства.

Соціологічне дослідження – інструмент соціологічного вивчення соціальних явищ в їх конкретному стані за допомогою методів, які дозволяють проводити кількісний і якісний збір, виміри, узагальнення, аналіз соціологічної інформації.

Соціологія – поліцентрична, поліпарадигмальна наука, що вивчає форми, закони та закономірності конструювання, функціонування і розвитку соціальної реальності через взаємодію індивідів і їх груп та спільнот.

Соціологія конфлікту – галузь соціології, яка вивчає природу і закономірності виникнення та розвитку соціального конфлікту як соціального явища, типологію і соціальну роль, засоби запобігання ним, попередження та розв'язання, а також методи управління ними.

Соціологія особистості – галузева соціологічна теорія, що вивчає особистість як об'єкт і суб'єкт соціальних відносин.

Спеціальні соціологічні теорії – це соціологічні знання середнього рівня, які вивчають окремі соціальні спільноти у їх конкретному стані (соціологія малих груп, соціологічне вивчення соціальної структури, соціологія окремих професійних груп, соціологія міста, соціологія села, соціологія молоді, етносоціологія тощо), соціальні інститути, соціальні процеси (соціологія конфлікту соціологія вивчення мобільності міграційних процесів, масової комунікації, масових соціальних рухів, злочинності, самогубств). До спеціальних соціологічних теорій відносять також соціологію особистості та ті теоретичні побудови, які пояснюють закономірності міжособистісного спілкування.

Спостереження – метод соціологічного дослідження, який полягає у сприйнятті явищ, прямій реєстрації подій очевидцем у процесі їх розгортання.

Статусний набір – сукупність символів соціального статусу.

Страта (соціальна) – велика група людей, загальною ознакою яких є виробничі, політичні, демографічні та інші характеристики, ознакою якої є місце в суспільній ієрархії.

Стратифікація соціальна – структурування нерівностей між різними соціальними спільнотами, верствами, прошарками та групами людей, яке визначає, по-перше, структуру суспільства, по-друге, систему ознак соціального розшарування та нерівності.

Субкультура – це культура певної соціальної спільноти (молодіжна, національна, конфесійна, територіальна, професійна, тощо).

Суспільний розподіл праці – поділ в суспільстві різних соціальних функцій, що реалізуються певними соціальними спільнотами, групами людей; супроводжується виділенням різних сфер життєдіяльності суспільства (промисловість, сільське господарство, наука, мистецтво, армія тощо).

Суспільно-економічна формація – конкретно-історичний тип суспільства, обумовлений певним способом виробництва та формою виробничих відносин.

Суспільство – сукупність усіх засобів взаємодій та форм об'єднання людей, що склалися історично, які проживають на спільній території, мають загальні культурні цінності та норми, характеризуються соціокультурною ідентичністю її членів.

Традиції – елементи соціокультурної спадщини, які передаються з покоління в покоління.

Традиційне суспільство – це суспільство з домінуванням сільськогосподарського виробництва, малорухомими соціальними структурами та з заснованим на традиції способом соціокультурної регуляції.

Управління конфліктом – цілеспрямований, зумовлений об'єктивними законами вплив на динаміку конфлікту в інтересах розвитку або руйнування тієї соціальної системи, якої стосується конфлікт.

Формальна організація – система формалізованих принципів, статусів, ролей, яка встановлює раціональний поділ праці, а також забезпечує координацію дій індивідів

Формальні соціальні групи – соціальні групи, мета і структура яких заздалегідь визначена, наприклад, військові підрозділи або виробничі колективи.

Функції соціології – сукупність ролей, що виконує соціологія в організації суспільства як соціальної системи.

Цивілізація – самостійне цілісне соціально-історичне утворення, локалізоване у просторі й часі, що впродовж певного періоду має стійкі особливі риси в соціально-політичній організації, економіці та культурі, спільні духовні цінності.

Цінність – особливе ставлення, внаслідок чого потреби та інтереси людини або соціальної групи переносяться на речі, предмети, духовні явища, надаючи їм визначальні соціальні властивості.

Ціннісні орієнтації – соціальні цінності, які поділяються особою, виступають метою життя і основними засобами їх досягнення і тому набувають функції найважливіших регуляторів соціальної поведінки індивідів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1.

Соціологічний аналіз суспільства

Основна:

1. Артеменко С. Б., Фляшнікова А. Б. Соціологія у визначеннях, схемах, таблицях [Електронний ресурс] : навч. посіб. / М-во освіти і науки України, Держ. ВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». Київ : КНЕУ, 2014.

2. Гіденс Е. Соціологія. Київ : Основи, 1999 796 с. URL: <http://politics.elib.org.ua/pages-cat-173.html>

3. Гіденс Ентоні Соціологія / Пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник. Наук. ред. О. Іващенко. Київ : Основи, 1999. С.16-31.

4. Гірник А., Бобро А. Конфлікти: структура, ескалація, залагодження. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 172 с.

5. Гуменюк Л. Й. Соціальна конфліктологія: підручник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. 564 с.

6. Гуменюк Л. Й. Соціологія: Хрестоматія (від першоджерел до сучасності): навчальний посібник. У 2-х томах. Львів : ЛьвДУВС, 2019. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1.pdf>

7. Денисенко І. Д. Сучасна теорія конфлікту: проблеми експлікації, демаркації, класифікації // Український соціум. 2013. № 3 (46). С. 32-43.

8. Загальна соціологія: [хрестоматія] / концепція, упоряд., перекл. А. В. Фурман, В. С. Біскуп, О. С. Морщакова. Київ : Видавництво Ліра. Київ, 2019. 354 с. URL: <https://lira-k.com.ua/preview/12589.pdf>

9. Конспект лекцій з дисципліни «Соціологія» для студентів першого (бакалаврського) рівня всіх спеціальностей. Укл. : Мачуліна І. І. Кам'янське, ДДТУ, 2019 р. 61 с. URL: <http://www.dstu.dp.ua/Portal/Data/7/15/4-15-kl28.pdf>

10. Курчаба Т. Соціологія: навч.-метод. посібник / Т. Курчаба. – Львів : ПП Сорока Т. Б., 2015. 184 С. 4.

11. Лефтеров В. О., Ігнат'єва І. І., Цуркан О. В. Соціологія конфлікту : навчально-методичний посібник (для студентів факультету психології, політології та соціології НУ «ОЮА»). Одеса : Фенікс, 2019. 34 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/14472>.

12. Луцишин Г. І. Конфліктологія та теорія переговорів: навч. посіб. [для студентів, аспірантів і викл. вищ. навч. закл. освіти України]. Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2015. 200 с.

13. Перегуда Є. В. Соціологія: навч. посіб. Київ: КНУБА, 2012. 140 с. URL: <https://search.ukr.net/?q=7.%09%D0%9F%&gsc.page=1>.

14. Петрінко В. С. Конфліктологія: курс лекцій, енциклопедія, програма, таблиці. Навчальний посібник. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2020. 360 с. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/31879>.

15. Смелзер Н. Социология: пер. с англ. Москва : Феникс, 1994. 688 с. URL: <https://at.alleng.org/d/sociol/soc026.htm>.

16. Соціологія : підручник / М. П. Требін, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін.; за ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2010. 224 с. URL: <http://posek.km.ua/biblioteka/pdf>

17. Соціологія : навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів. 2-ге вид., доопр., доп / за заг. ред. В. І. Докаша. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. 448 с.

18. Соціологія: підручник / М. П. Козирєв ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2016. 655

19. Соціологія : навчальний посібник для студентів для студентів усіх спеціальностей денної форми навчання, що вивчають «Соціологію» / О. В. Горпинич, О. Ю. Клименко, Л. М. Москаленко, М. С. Труш, В. Ф. Ятченко Київ : ДУТ, 2019. 235 с. URL: https://dut.edu.ua/uploads/l_1868_64391381.pdf

20. Соціологія : Терміни, поняття, персоналії. Навчальний словник-довідник / За ред. В. М. Пічі. Львів, 2002. С. 129, 159, 294, 357. URL: http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/25_73/3/Petinova_2019.pdf

21. Соціологія. Курс лекцій / За ред. І. С. Старовойтова. Тернопіль, 1999. С. 4-13.

22. Соціологія. Курс лекцій // Навчальний посібник для студентів вузів України / За ред. В. М. Пічі. Львів, 2002. С. 8-28.

23. Соціологія: навчальний посібник / О. Б. Петінова. Одеса : Видавництво «Магістр», 2019. 260 с. URL: http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/2573/3/Petinova_2019.pdf

24. Соціологія: навчальний посібник для студентів для студентів усіх спеціальностей денної форми навчання, що вивчають «Соціологію» / О. В. Горпинич, О. Ю. Клименко, Л. М. Москаленко, М. С. Труш, В. Ф. Ятченко Київ : ДУТ, 2019. 235 с. URL: https://dut.edu.ua/uploads/l_1868_64391381.pdf

25. Соціологія: підручник / М. П. Козирєв. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2016. 655 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bits>

tream/1234567890/437/1/%D0%A%D0%BE%D0%B7%D0%B8%D1%80%D1%94%D0%B2%20%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F%202016.pdf

26. Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За заг. ред. В. Г. Городяненка. Київ, 2003. С. 9-29.

27. Соціологія: теорії середнього рівня: навчальний посібник / за наук. ред. Ю. Ф. Пачковського [Н. В. Коваліско, Т. Д. Лапан, Н. Й. Черниш та ін.]. Київ : «Каравела», 2020. 356 с. URL: <https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/03/Sotsiolohiia-Teorii-serednohorivnia-za-red-YU.F.-Pachkovskoho-Navch.-posibnyk-2020.pdf>

28. Черниш Н. Соціологія : Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. 5-те вид., переробл. і допов. Київ : Знання, 2009. 468 с.

29. Черниш Н. Соціологія. Курс лекцій : підручник. Львів : Кальварія, 2003. 543 с. <https://fc.vseosvita.ua/001rxm-1cda.pdf>

Додаткова:

30. Антонов А. В. Державне регулювання процесу активізації академічної мобільності / А. В. Антонов // Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія : Державне управління. 2015. Вип. 2. С. 50-60.

31. Бандурка А. С. Строката ковдра мультикультуралізму : монографія. Харків: Золота миля, 2013. 197 с.

32. Бевзенко Л. Життєвий успіх, цінності, стилі життя // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. 2007. № 4. С. 132-151.

33. Біль М. М. Мобільність населення: теоретична сутність і видова різноманітність / М. М. Біль // Економіка і суспільство. 2016. Вип. 7. С. 645-652.

34. Власова О. Провідні чинники розвитку соціального потенціалу особистості // Соціальна психологія. 2005. № 2 (10). С. 55-64.

35. Волошина О. В. Міжособистісний конфлікт та шляхи його подолання. 36. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. Максименка С. Д. Київ : 2002, Т. 4. Ч. 3. С. 38-40.

36. Гірник А., Бобро А. Конфлікти: структура, ескаляція, залагодження: нав. посібник. 2-е вид., виправ. і доп. Київ: Основи, 2004.

37. Годован Ю. В. Соціальна мобільність молоді як стратегічна складова політичної соціалізації молоді // Вісник Донецького університету імені В. Стуса. Серія : Політичні науки. 2017 р. С. 76-78.

38. Кон В. Соціальна структура та особистість у процесі радикальних змін: аналіз України в період трансформацій / В. Кон,

В. Хмелько, В. Паніотто, Гунг Го-Фунг // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. 2005. № 3. С. 24-64.

39. Кузьмук О. М. Середній клас в українському суспільстві: перспективи теоретичного та емпіричного дослідження : монографія / Ольга Кузьмук. Луцьк : Вежа-Друк, 2016. 172 с.

40. Курило І. О. Соціально-економічна структура населення: еволюція, сучасність, трансформації (монографія) / Відповід. ред. В. С. Стешенко. Київ : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2006. 472 с.

41. Кучеренко І. М. Етичний компонент політичних конфліктів у сучасному українському суспільстві // Сучасна українська політика: полі- тики і політологи про неї: Зб. наук. пр. Київ – Миколаїв, 2005. Вип. 7. С. 368-372.

42. Крутінь Г. І., Чубур Н. В. Соціологія конфлікту: практикум. Київ : КНЕУ, 2007. 152 с.

43. Макеєв С. Сміслові порядки інтелектуальних практик // Сміслова морфологія соціуму / за ред. Н. Костенко. Київ : Інститут соціології НАН України, 2012. С. 124-151.

44. Макеєв С., Оксамитна С. Концепція інституціонально відтворюваних соціальних нерівностей // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. 2011. № 4. С. 32-49.

45. Матусевич В. Неконсистентний і маргінальний – два визначення одного статусу // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. 2009. № 2. С. 104-112.

46. Мірчук І. Л. Проблеми особистості у філософсько-релігійній спадщині Гавриїла Костельника /Людинознавчі студії. Випуск тридцятий. Філософія. [збірник наукових праць ДДПУ] / Ред. кол. Н. Скотна (гол. редактор), О. Ткаченко (редактор розділу) та ін. . Дрогобич : Видавничий відділ ДДПУ, 2014. С. 100-111.

47. Мацієвський Ю. Теоретичні аспекти аналізу суспільних конфліктів: множинність концептуальних підходів. Людина і політика. 2004. № 3. С. 115-129.

48. Москаленко В Проблема виховання в контексті соціалізації особистості // Соціальна психологія. 2005. № 3(11). С. 20-23.

49. Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу / за ред. Е. М. Лібанової. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2012. 404 с. URL: https://idss.org.ua/monografii/nerivnist_2012.pdf.

50. Нечітайло І. С. Сучасна соціологія освіти: від соціологічної

теорії до освітньої практики: підручник для студентів ЗВО. Київ : Ліра-К, 2020. 296 с.

51. Парсонс Т. Новый аналитический подход к теории социальной стратификации // О структуре социального действия / Талкотт Парсонс ; [пер. с англ. И. Бакштейна, Г. Беляевой, Л. Седовой, В. Чесноковой ; под ред. В. Чесноковой, С. Белановского]. [2-е изд.]. Москва : Академический Проект, 2002. С. 563-637.

52. Патракова А. Структурні складові відчуття місця в соціальній ієрархії // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. 2008. № 3. С. 119-135.

53. Перепельчук Т. В. Соціологія праці: Навчальний посібник. Одеса: ОНЕУ, ротاپринт, 2011. 234 с. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2259/1/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96.pdf>.

54. Пилипенко В. Людина за ринкових умов: вербальна поведінка та оцінка реформ // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. 2006. № 1. С. 153-165.

55. Проскуріна О. Удосконалення форм соціалізації і процес становлення особистості // Політичний менеджмент. 2003. № 2. С. 50-57.

56. Скотна Н. Особа в розколотій цивілізації: освіта, світогляд, дії. Львів : Українські технології, 2005. 384 с.

57. Сорокин П. А. Социальная стратификация и мобильность // Человек. Цивилизация. Общество / [общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонова ; пер. с англ. С. А. Сидоренко, А. Ю. Согомонова]. Москва : Политиздат, 1992. С. 295-424.

58. Ставицька О. В. Трудові конфлікти: загально-теоретичний аналіз. Бюлетень Національної служби посередництва і примирення. 2007. № 2. С. 38-42.

59. Стан сучасного українського суспільства: цивілізаційний вимір. За наук. ред. М. О. Шульги. Київ : Інститут соціології НАН України, 2017. 198 с.

60. Стрюк М. І. Мобільність: системний підхід / М. І. Стрюк, С. О. Семеріков, А. М. Стрюк // Інформаційні технології і засоби навчання. 2015. Т. 49. Вип. 5. С. 37-70.

61. Фромм Э. Человек для самого себя // Фромм Э. Психоанализ и этика. Москва : Республика, 1993. С. 17-190.

62. Хутка С. Соціальна адаптованість особистості: концептуалізація поняття // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. 2007. № 2. С. 164-175.

63. Циба В. Параметри особистості // Соціальна психологія. 2005. № 3(11). С. 3-8.

64. Циба В. Системна теорія особистості: регулятивно-детерміністська парадигма // Соціальна психологія. 2005. № 6(14). С. 18-31.

65. Чернуха Н. Інтеграційні процеси у сучасному освітньому просторі як передумова успіху соціальної мобільності сучасної особистості // Науковий часопис НПУ імені П. М. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка: [зб. наук. праць]. Вип.14 / Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. С. 12-21.

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ СТУДІЇ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Найчук А. В., Віннічук О. В., Маркітантов Ю. В. Соціально-правові студії: [Навчально-методичний посібник: модуль 1: Соціологія]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023. 118 с.